STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03632

KIDESH HASHEM

Sholem Asch

•

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אַש

געזאמלטע שריפטן

צוועלפטער באַנד

II

פאַרלאַג „קולטור-ליגע", וואַרשע

שלום אַש

קדוש השם

פאַרלאַג „קולטור-ליגע", וואַרשע

Printed in Poland

Szałom Asz — Szriften

Sp. Wyd. Kultur-Liga, Warszawa

Copyright by Schalom Ash 1921

געדרוקט אין 1000 עקזעמפּלארן 1930

Drukarnia „Di Welt",
Warszawa Nowolipie 7,

„מיר שעהמען זיך אַלעס אַרויסצושרייבען וואָס די קאָזאַקען און טאַטאַרען האָבען געטהאָן מיט די אידען, כדי מיר זאָלען ניט פאַרשעהמען דעם מין מענש, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין גאָט'ס גע־שטאַלט". — (פון אַן אַלט ספר).

ערשטער טייל

קאפיטעל ד׳

„העט, ווייט ארויס אין סטעפ!"

געזעהן האט מען גאר נישט. אלעס איז געווען איינגענומען אין א וואלקען רויך וואס האט געזעצט פון ערשט אונטערגעהייצטען פיעקעליק, גלייך אין שטוב אריין. פון רויך האט זיך געהערט א אינגעלש קווימשעדיג קול'כעל, וועלכעס האט זיך אונטערגעאיילט נאך אן אונגעדולדיגע מענליכע שטימע:

—:ויאמר — און ער האט געזאגט. ה׳ — גאט, אל משה — צו משה'ן, לאמור — אזוי צו זאגען.

ווען די קנוילען רויך האבען אנגעהויבען שיטערער צו ווערען, האט זיך אנגעהויבען צו ענטפלעקען ווי דורך א נעבעל צוערשט דער גרויסער, גרויסער פיעקעליק, וועלכער האט פארנומען א האלבע שטוב, און אויף איהם האט זיך באוויזען עפעס גרויסעס, אומגעלומפערטעס און דונקעלעס. ווי איין שטיק פיעקעליק וואלט זיך אפגעריסען פון אנדערען און האט זיך אנגעהויבען צו באוועגען. עפעס האט אנגעהויבען צו יערען און אויסוואקסען אין א געשטאלט פון א מענש מיט א גרויס-גרויס בויך און א לאנגער רויטער בארד און באלד איז אויך פון רויך אנטפלעקט געווארען א לאנגער און ברייטער קרעטשמע טיש, איבער וועלכען עס איז געשטאנען אנגעשטעלט פארשיעדענע פעסעלעך און באטשקעס קליינע און גרויסע מיט בראנפען, שטויסען מיט שניט-סחורה, טראטלעך ליכט האבען פון א פאליצע אראפגעהאנגען — און הינטער דעם קרעטשמע טיש איז געזעסען א איד מיט געקרייזעלטע פאות אין א פארפעדערט קאפעל, איינגע

הילט אין עפעס אזא ווייבערשע ברוינע וואטיווקע, איבער וועלכען עס איז געווען פארבונדען מיט א שאל און א טוך און געשאָקעלט זיך איבער א גרויסען ספר. אויף איינעם פון די פעסלעך בראָנפען אויפ'ן קרעטשמער'ס טיש איז געזעסען א אינגעל אָנגעטאָן אין גאנ־צען אין ווייסען, א ווייס כאלאטעל, א ווייס קאשקעטעל און איינגע־הילט אין א גרויסען טלית־קטן און נאכגעשאָקעלט זיך נאָכ'ן טאטען איבער'ן חומש, מיט א קווינטשענדיגען קול'כעל:

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה' — גאָט, אל משה — צו משה'ן, לאמור — אזוי צו זאָגען.

נאָר לאנג האָט מען דעם טאטען מיט דעם זוהן נישט געלאָזט זיצען ביים חומש. פון פיעקעליק האָט זיך יעצט באוואוינען דאָס גרויסע, דאָס טונקעלע, דאָס אומגעלומפערטע. ערשט יעצט ווען עס איז געווען אָפגעשיידט פון פיעקעליק, האָט מען געקענט דערקענען. עס איז געווען א הויכער, דיקער בעל־גוף'עדיגער פאָפ, ווי א שטיק פיעקעליק וואָלט גערוקט זיך, שאָקלענדיג זיך אויף די פיס. ער האָט זיינע הענד ארייגעשטעקט אין ברייטען רויטען גארטעל; מיט א באוועגונג מיט'ן שטערען אָהנע צו באנוצען די הענד דערצו, האָט ער ארויפגעשאָרט זיין הויכען פוטערנעם שטריימעל אויפ'ן שפיץ קאָפ, דער ניעדעריגער קורצער שטערען האָט אנגעטען געשלאָגען, וואָס האָבען זיך אראָפגעקייקעלט אויף זיין באהאָרטע נאָז און זיינען פאר־שוואונדען אין דער אונענדליכקייט פון זיין לאנגער, רויטער באָרד. א מינוט האָט ער באטראכט דעם אידען. דערנאָך האָט ער אזוי גע־זאָגט:

— מענדעלו, מענדעלו, האָב רחמנות אויף א קריסטליכע נשמה, איין קווערטעל נאָך, נאָר דעם שטן דעם פארשאָלטענעם צו פאר־טרייבען. דעם בייזען גייסט וואָס דאָקוטשעט מיך אָנשכור'ען. איך וועל איהם איינשלעפערען און פארטרייבען. האָב רחמנות, מענדעלו!

— אי, אי, פאָטעריל, פאָטעריל, דעם שטן דעם בייזען וועסטו נישט אָנטרינקען, וועסט איהם נישט פארטרייבען. וואָס מעהר דו וועסט זיין טרפה'נעם האלז נאָכגעבען — אלץ מעהר וועט ער דיר דאָקוטשען. דו קאָרמע איהם נישט, דו לאָז איהם אויסדארען. אז ער מעט זעהן, דער שטן דער פארשאָלטענער, אז ביי דיר קריגט

ער גאָר גישט, אזוי וועט ער דיך פארלאָזען, אין סטעפּאן וועט ער אריין, אין הידראַקען — און דיך וועט ער פארלאָזען.

— האָסט גוט געזאָגט, קלוג גערעדט, דו ביזט אַ חכם, מענדעל, איך וועל דיך האָרכען — זאָגט דער הויכער פּאָפּ און געהט צוריק צו זיין פּלאַץ צו דער הילצערנער באנק ביים פּיעקעליק און פּרואווט זיך אוועקזעצען רוהיג, אָנלעהנענדיג זיין גרויסען קאָפּ אויף דיביידע פּלאַ־טשיגע הענד און מיט זיין לאַנגער גערדיכטער רויטער באָרד, וואָס האָט זיך איהם נאָכגעשלעפּט ווי אַ בעזים, אָפּגעווישט זיך די אַנגסטען פון פּנים.

„ויאמר — און ער האָט געזאָגט, משה — משה, אל בני ישראל — צו די אידען, לאמור — אזוי צו זאָגען" — האָט דער איד ווייטער זיך גענומען צום לערנען מיט'ן איינגעל.

דער פּאָפּ האָט אויפגעכאַפּט דאָס וואָרט משה, און קנעטענדיג זיין לאַנגע רויטע באָרד מיט דער האנד, האָט ער זיך געשפּיעלט מיט'ן וואָרט „משה":

— משה, מוסיעע, מוסיע — מיר קענען איהם, מיר ווייסען פון איהם. אין די הייליגע ביכער געלעזען וועגען איהם. גאָט האָט ער געזעהן, מיט גאָט האָט ער גערעדט, אויפ'ן בארג סיני איז ער אויפגעשטיגען, מיר ווייסען פון איהם. אַ שעפּעריל איז ער געווען צו זיין סטאַדע אַ גוטער, נישט אזוי ווי דו, סטעפּאן קוואַטקאָוו, — זידעלט ער זיך אליין. וואָס אַ שטן האָט זיך באזעצט אין דיין פעטען בויך און דאַקוטשעט דיך. אָך, דו פארשאָלטענער, דו הונדען־זוהן, דו וועסט דיך ניט איינשטילען — איך וועל דיך דורכשלאָגען — און אָט האָסטו. — און דער הויכער פּאָפּ האָט זיך אָנגעהויבען צו שלאָגען מיט ביידע הענד אין דעם גרויסען דיקען בויך אריין, וויפיעל כוח ער האָט נאָר געהאַט.

— פּאַטער'ל! פּאַטער'ל! וואָס טהוסטו? וואָס איז מיט דיר? — האָט זיך דער איד דערשראָקען אָנגערופען, און זיינע פאות האָבען זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען פאר שרעק.

— ער וויל זיך נישט איינשטילען, דער הונדען־זוהן, — ווייזט ער אויפ'ן בויך — אזוי וועל איך איהם אדורכשלאָגען.

— נישט צופיעל, פּאַמעליך, פּאַמעליך — האָט זיך דער איד געבעטען און ווייטער זיך גענומען לערנען מיט זיין איינגעל.

באלד אָבער איז דער גרויסער פּאָפּ נאָך אַ מאָל צוגעקומען פאַר׳ן טיש פון קרעטשמע, און אַ פאַרשעהמטער געזאָגט צום אידען:

— אַדורכגעשלאָגען איהם און בארוהיגען וויל ער זיך אַלץ נישט, דער הונדען־זוהן. ווייסטו וואָס, מענדעל, איך וועל זיך מיט איהם באַגעהן, ווי אַ גוטער קריסט. ער דאַקוטשעט מיך און איך וועל איהם דערפאַר בראַנדוויין געבען צו טרינקען, מיט קריסטען־ליעבע וועל איך איהם בעהאַנדלען, אַט וואָס איך וועל איהם אָפּטהאָן. ער וועט זיך דערשרעקען און אַנטלויפען. וואָרום דאָרט וואו דער שטן דערשמעקט קריסטוס׳ען, דאָרט וויכט ער. ראַטעווע אַ נשמה, טייע־רער, העלף אויספיהרען אַ קריסטליכע זאַך. צו פאַרטרייבען דעם שטן פון אַ זינדיגען בויך, העלף, מענדעלו.

געגען אַזאַ טענה האָט דער איד אַי ניט געקענט און אַי מורא געהאַט זיך אַנטקעגען צו שטעלען. האָט ער ביטער אָפּגעקרעכצט איבער דעם גוט־אידישען גראָשען, וואָס ער האָט פאַרלאָרען ביי דעם האַנדעל צווישען דעם שטן און דער קריסטליכער ליעבע, אין וועל־כען דער איד איז געגען זיין ווילען געוואָרען אריינגעשלעפּט. ער האָט אָנגעגאָסען דעם שעפּעריל אַ גרויסע קוואָרט אָקעוויט און מיט נאָך מעהר אימפּעט געגומען זיך שאָקלען איבער׳ן חומש, וואָס איז געלעגען פאַר איהם פאַרשפּרייט איבער׳ן ארבע כנפות. און דאָס פּאָטעריל האָט זיך גענומען צו דער הייליגער ארבייט, צו פאַרטרייבען דעם שטן פון זיין גרויסען בויך מיט דער הילף פון קריסטליכער ליעבע און אידישען אָקעוויט.

די סצענע איז פאָרגעקומען צווישען דעם שעפּעריל פון דער אָרטאָדאָקסישער סטאַדע, פּאָטעריל סטעפּאַן, און דעם אידישען קרעטשמער מענדעל אין אַ ווינטערדיגען באַשנייטען נאָכמיטאָג אין דער קרעטשמע פון זלאָטשאָוו. זלאָטשאָוו איז געלעגען עט ווייט אַרויף אין פּאָדאָליער סטעפּ, ניט ווייט פון די „גרינע לאַנקע" און האָט באַלאַנגט צו דעם חראַנזע פון טשערנין קאָניץ־פּאָלסקי. מענדעל איז געוועזען דער איינציגער איד, וואָס האָט געוואַגט צו האַלטען די קרעטש־מע און די אָרטאָדאָקסישע צערקווע אין דער אַרענדאַ אַזוי ווייט אַרויס אין דער סטעפּ נאָהענט צו די זאַפּאָראָזשצעס. מענדעל האָט אָפּילו געפּרוּאווט צו פאַרפיהרען האַנדעל מיט די זאַפּאָראָזשצעס, און

פלעגט אפט פארפאהרען אין סעטש אויף דעם אדער אויף יענעם זייט דניעפער, וואו די פרייע קאזאקען פלעגען זיך צונויפריידען אויף באראטונגען פאר מלחמות מיט'ן טערק און אויף אויסצוקלייבן העטמאנעם. מענדעל פלעגט פיהרען צו די קאזאקען יובטאווע לעדער, וואס ער האט ארויפגעבראכט פון די אידישע גארבארזשעס פון וואהלין, אויסגענייהטע שעפסען־פעלכלעך, פלאקסענע טיכער, פויערשע קאלירטע וואל, רויטען געשטעלטען בראנדוויין און אידישע האניגקיכלעך, וואס מענדעל'ס ווייב האט אזוי באַ'טעמ'ט געבאקען און זיי האבען אזוי פארשמעקט די קאזאקען. טייל מאל פלעגט ער צוריק א היים קומען פון סעטש מיט א האלב אויסגעפליקטער בארד, מיט אן אויסגעפליקטער פאה, אבער שטענדיג מיט א פולען זעקעל קופער געלד, פוילישע פייעמס און גילדענס, טערקישע זילבערנע שטיקלעך, אדער ברענגען צוריק פאר זיין סחורה טערקישע ביקסען און שווערדען וועמעס הענטלעך זיינען געווען געשניטען פון עלפען־ביין און אויסגעזעצט מיט מזרח־שטיינדלעך, טאטערישע דיוואנען, קאזאצקע פילסענע מאנטלען. און מענדעל האט פארפיהרט די קאזאצקישע און טאטערישע סחורות אויף די מערק פון טשיהרין, פון לובנא, וואו עס האט געוואהנט דער פירשט ווישניוויטצקי, דער קניאזש פון רוס, וועלכער איז געווען אן אוהב ישראל, און אין זיין שטאדט האבען די אידען געמעגט וואהנען און פריי האנדלען.

מענדעל האט גוט געלעבט מיט זיינע שכנים, די קאזאצקישע בלאפעס. ער האט געהאלטען פאר זיי א געוועלבעל אין דער קרעטשמע און ער האט געהאט פרנסה ברווח. אבער עס איז איהם שלעכט געווען, און מענדעל האט ניט געקענט לעבען אהן אידען. און אידען האבען זיך ניט געוואלט באזעצען אין זלאטשאוו, ווייל זלאטשאוו איז נאך געווען אן אונריין מקום... זי האט קיין שוהל און קיין בית־עולם ניט געהאט. וויפיעל מענדעל האט זיך ניט באמיהט צו באקומען א רשות פון פריץ צו בויען א שוהל, האט גאר ניט געהאלפען. דער קסיאנדז קאזלאווסקי פון די יעזואיטען, וואס איז געזעסען אין טשיהרין מיט דער מיסיע איבערצופיהרען די פויערשע קאזאקען אין קאטוילישן גלויבען, האט כאין אופן ניט צוגעלאזט די ערלויבניש אויף דער שוהל אין זלאטשאוו, כדי דער איד זאל חלילה די קאזאקען ניט אפרעדען פון קאטוילישען גלויבען. און כדי צו פארשעהמען דעם

אַרטאָדאָקסישען גלויבען אין זייערע אויגען, האָט ער געצוואונגען, אַז דער קרעטשמער זאָל האַלטען אין אָרענדע זייער צערקווע, און זיי זאָלען מוזען אָנקומען נאָך דעם שליסעל פון זייער צערקווע צום איד אין קרעטשמע...

מענדעל האָט זיך געמיהט אויפצוהאַלטען זיין אידישקייט אין דער איינזאַמער קרעטשמע אין מיטען סטעפּ צווישען די קאָזאַקען. אויף די ימים טובים איז ער געפאָהרען אין טשיהרין, און איינגעהאַנדעלט זיך אידישקייט אויף אַ גאַנץ יאָהר.

זיין איינציגער אינגעל שלמה, וועלכען מען האָט אויסגעבעטען ביי גאָט נאָך זעקס יאָהר ווי יוכבד מענדעל'ס ווייב האָט קיין קינדער ניט געהאַט און מען האַלט איהם ביז היינט פאַר סגולה וועגען אין ווייסען אָנגעטאָן, איז שוין אויסגעוואַקסען, געוואָרען זעקס יאָהר, און קיין מלמד וויל נישט אַרויסקומען אין קרעטשמע. וויפיעל ער האָט געקענט, האָט מענדעל אַליין געלערענט מיט איהם. אָבער אַ סך האָט מענדעל אַליין נישט געוואוסט, און אָפט מאָל מאַכט זיך אַ שאלה, און אַליין אין אַ ספר קען מען נישט אַריינקוקען, און דאָס הויז ווערט פאַרגרעבט. דאָס ווייב לערענט זיך מידות פון די קאָזאַצקישע ווייבער און אַליין ווייסט מען אויך נישט וואָס מען מעג יא און וואָס מען טאָר ניט. — ער האָט שוין לענגסט געוואָלט אוועקוואַרפען די קרעטשמע און אַריינציהען זיך אין אַ ישוב. איז אָבער אַ שאָד געווען די פּרנסה. האָט ער ווי ווייט ער האָט געקענט מיט שלמה'ן אַליין געלערענט, זיצענדיג הינטער דעם טיש פון דער קרעטשמע, צווישען בראָנפען און שכור'ע גוים, ווי ער האָט איצט געטאָן, ווען דאָס פּאַטעריל סטעפּאַן האָט איהם אונטערגעבראָכען מעט דעם שטן, און געלערענט דאָס איינציגע, וואָס ער האָט געקענט, מיט זיין אינגעל: — ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה׳ — גאָט, אל משה — צו משה'ן... לאמור — אַזוי צו זאָגען...

נאָר זעהט זיך אויס, אַז דער שטן האָט זיך טאַקע דערשראָקען פאַר דער קריסטליכער ליעבע, מיט וועלכער דאָס פּאַטעריל האָט איהם באַהאַנדעלט. אַז פּאַטעריל סטעפּאַן האָט זיך גוט אָנגע'שכור'ט, האָט ער אָנגעהויבען צו רעדען ווי אַ ניכטערער מענש; ער האָט זיך פּלוצים אָנגעהויבען צו קלאַפּען מיט'ן פויסט אין האַרץ אַריין און זיך אַליין געזידעלט:

— דו ביזט א זינדיגער מענש, פאטעריל סטעפאן. גאט האט דיך איבערגעגעבן א סטאדע שעפעלעך צו פאשען, דעם שעפער־שטעקען דיר אין האנד פארטרויט: גיב זיי פאשע, ווען זיי זיינען הונגעריג, און טרינק זיי אן, ווען זיי זיינען דורשטיג. און דו האסט עס נישט געטאן. האסט זיי קיין פאשע נישט געגעבן, ווען זיי זיינען הונגעריג געווען, און נישט אנגעטרונקען, ווען זיי זיינען געווען דורשטיג. נאר דו האסט דיין נשמה פארקויפט צו דעם אידען פאר א קווארט בראנפען. ער זיצט און מאדלעט זיך צו זיין גאט, און דו, פאטעריל, שכור'סט. דאס הייסט, דו אידעל, האסט אזוי געמאכט. איך ווייס עס. מיך האסטו אנגע'שכור'ט און אליין בעטסטו צו גאט.

— פאטעריל מיינער, וואס רעדסטו? וואס פלוידערסטו? גערט אין צערקווע אריין, פאטעריל. נא, אט דא האסטו דעם שליסעל פון צערקווע. מאדלע דיך צו דיין גאט — וויפיעל דו ווילסט — איך לאז דיך נישט? פארקעהרט, אדרבא, א איד האט ליעב צו זעהן, ווי „גוים" „מאדליען" זיך. זעהר ליעב צו זעהן. נא, דא האסטו דעם שליסעל און געה אין צערקווע אריין.

— און די שליסלען פון דער הייליגער צערקווע האבען זיי דעם אידען איבערגעגעבן. די צערקווע האבען זיי באליידיגט. די אמונה באליידיגט, און דו, שעפעריל, זיצסט און טרינקסט. אה, עס וועלען קומען צו רייטען די ברידערלעך פון סטעפ, א, זיי וועלען קומען, די אינגלעך, אויף זייערע לייכטע פערדלעך, פון איבער'ן דניעפער וועלען זיי קומען און פאר גאט'ס עולה וועלען זיי זיך נוקם זיין. דאס פאלק באפרייען פון די פאנעס, די צערקוועס פון די זשידעס און פאר גאט'ס עולה נקמה נעהמען.

— אוי, וואס הער איך? ש־ש־שווייג — איז דער איד אפיר־געלאפען פון הינטער'ן קרעטשמע־טיש און מיט דער האנד פארשטעלט דאס מויל פון הויכען פאפ. ש־ש... שווייג, די ווענד וועלען עס דערהערען, דער ווינד וועט עס דעם פאן דערצעהלען, דיין ליעב וועלען זיי שינדען לעבעדיגערהייט — ש־ש־ש... שווייג, שווייג... — האט זיך דער איד אומגעקוקט מיט שרעק, און זיינע פאות האבען זיך גע־טרייסעלט, אויב קיינער הערט ניט דעם פאפ'ס ווערטער. — ש־ש־ש... איך וועל דיר צו טרינקען געבען, נא, נא, טרינק. אוי, טאטע, איך האב שוין קיין כוח נישט. ביי מיר אין קרעטשמע האט ער באדארפט

אָנהויבען! פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אַזוי? אַ צווייטע קווערטעל בחנם, אוי, אויסקרענקען זאָל ער עס נאַ, טרינק און שווייג.

אָנצושרעקען דעם אידען מיט די ברידערלעך פון סטעפּ איז געווען דער בעסטער מיטעל ארויסצוקריגען פון קרעטשמער אַקעווית נאָך דעם מיטעל מיט'ן שטן און קריסטליכע ליעבע. דער פּאָפּ, אַז האָט ער געקראָגען דאָס קווערטעל אין האַנד אריין נאָך מיט אַן איבער־געלאָפענער מאָס, וואָס דער איד האָט אין האַסט און איילעניש איבער־געגאָסען, האָט ער זיך בארוהיגט, אוועקגעזעצט זיך צוריק אויף די באַנק אויף דעם פּיעקעליק, קנעטענדיג מיט די הענד זיין לאַנגע, רויטע באָרד און געזופּט פון צייט צו צייט אויס דעם קווערטעל. און דער איד האָט זיך צוריק אוועקגעזעצט הינטער'ן טיש פון קרעטשמע, נאָר לערנען האָט ער שוין ווייטער נישט געקענט, געהאַלטען אין איין קרעכצען:

— טאַטע, פאָטער, פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אַזוי? מיט וואָס האָב איך געזינדיגט? האַלט איך ניט די צערקווע אין ארענדא, שלאָגט דער קסיאָנדז; האַלט איך די צערקווע אין ארענדע, שרעקט ער מיך מיט די ברידערלעך. און קיין שוהל גיבען זיי ניט, און קיין אידען זיינען ניטאָ, און לערנען קען מען נישט, און דער זוהן וואַקסט אויס אָהן תורה. אוועקוואַרפען די קרעטשמע, אנטלויפען פון זלאָ־טשאָוו, וואו די אויגען וועלען מיך טראָגען. אָהן אַ שוהל און אָהן אידען — נאָר שכור'ע פּאָפּען — אוי וועה!

— דו אנטלויפ נישט, מענדעלו, דו פארלאָז אונז נישט, מענ־דעלו, — האָט זיך אָנגערופען דער פּאָפּ, וועלכער, ווי עס האָט זיך געדאַכט, האָט זיך גאָר נישט צוגעהערט צום אידענ'ס רייד. דו ביזט דאָך פאַר אונז ווי אַ פאַטעריל אַן אייגענער, און אַ שוהל וועלען מיר דיר געבען. די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפּ, אויף די לייכטע פערדלעך וועלען זיי קומען, די פּאַנעס אויסהרג'ענען, און דיר אַ שוהל געבען. איך וועל בעטען פאַר דיר.

— געוואַלד, געוואַלד, ער הויבט שוין ווידער אָן מיט די ברי־דערלעך. שאַ, שטיל, שאַ! — איז דער איד ווידער ארויסגעלאָפען פון הינטער'ן טיש מיט שרעק.

ווער וויים מיט וואָס דאָס וואָלט זיך געענדיגט, ווען ניט די אַלטע

מארושא, אן אלטע, שטארקע קאזאצקע, וואס האט געדיענט ביי דעם אידען, וואלט מענדלען ניט צו הילף געקומען אין דער שלעכטער שעה. זי איז אריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואס איז געווען אפגעצאמט פון דער קרעטשמע, וואו עס האט געוואהנט דער איד, און זי האט זיך אוועקגעשטעלט פאר'ן פאפ, מיט איהרע גראבע, פליישיגע הענד, וואס זיינען נאקעט געווען אין דעם קאלטען ווינטער־טאג, אונטער די באקעס.

— מען דארף דיך, פאטעריל, א ביסעל דורכשלאגען פאר דיין טובה וועגען — האט די אלטע געזאגט — אז ניט, ועסטו דיך נישט איינשטילען. האסט דעם שטן אנגע'שכור'ט און יעצט שרייט פון דיר ארויס א דיבוק.

— העלף, מאמע לעבען, העלף, טו א קריסטליכע זאך, איך האב איהם אדורכגעשלאגען, נאר מיך הערט ער ניט, צופיעל „פאני בראט" איז ער מיט מיר, דער שטן.

— ווארט, פאטעריל לעבען, ווארט, איך וועל דיר העלפען — איז זי צוגעגאנגען צו דער פאמוניצע, וואס איז געשטאנען ביי דער טיר פון קרעטשמע, און אפגעגאסען מיט איהר דעם פאפ'ס קאפ.

— א, גוט — האט דער פאפ געגאוועדט פאר נחת.

— נו, וואס, פאטעריל, בעסער דיר? — האט מארושא געפרעגט.

— מען דארף איהם נאך א ביסעל אדורכשלאגען, דערנאך וועט ער זיך שוין אין גאנצען איינשטילען.

— ווארט, פאטעריל, ווארט, איך וועל דיר העלפען. און די אלטע מארושא איז צוגעגאנגען צום פאפ און מיט די צוויי גרויסע שטארקע הענד האט זי איהם געזעצט אין בויך אריין.

— פאמעלעך, פאוואליע, פאוואלינקע — איז דער איד געשטאנען פון דער ווייטענס און געמאכט מיט די הענד.

צווייטעס קאפיטעל.

פערלארען דעם טאג.

עס האט אנגעהויבען צו ווערען גרויליך. דער שניי אונטער'ן פענס־טער האט זיך גענומען רויטלען און זיך פארוואנדעלט אין א פיאלעטער־נעם קאליר. דער ווינד פון סטעפ האט געקלאפט אין די וועגטלעך פון

קרעטשמע און עס האט אויסגעזעהן, אז אויב מען וועט איהם ניט אין שטוב אריינלאזען, וועט ער אונטערהויבען דעם שטרויענעם דאך פון הייזעל. אין קרעטשמע איז טונקעל געווארען. דער פאפ, נאכדעם ווי מארושא האט פון איהם דעם דיבוק ארויסגעשלאגען, איז געפאלען אויף דער באנק פאר'ן פיעקעליק און האט איינגעכראפעט. זיין שנארכען האט זיך געהערט, ווי דאס בלאזען פון א שעפער־הארן און האט צוטומעלט אלעמען אין שטוב...

די קרעטשמערין יוכבד איז אריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואס איז געווען אפגעטיילט מיט א מחיצה'דיג ווענטעל, אין איהר האנד האט זי געהאלטען א ברענענדיג קיהנעלע, וועלכעס האט באלויכ־טען איהר יונג פרישעס פנים פון די פיעלע הויבען און שאלען, וואס זי האט געהאט אויף זיך. זי איז צוגעגאנגען צום פיעקעליק און האט אונטערגעצונדען א קנייטעל, וואס האט זיך געטוקט אין א גרויסער בלי מיט צולאזענעם וואקס. זי האט ארויפגעשלעפט א גרויסען מולטער און גענומען אריינשיטען מעהל אין מולטער אויף א ראזש־צינע.

— וואס טוסטו, יוכבד? — האט מענדעל געפרעגט.

— פארקנעטען די ראזשצינע אויף חלות, דער פיעקעליק איז שוין װארים.

— וואס איז עפעס חלות אין מיטען דער וואך?

— וועה איז מיר, עס איז דאך דאנערשטאג, — האט דאס ווייב אפגעענטפערט פארוואונדערט.

— יוכבד, ביזט זיך טועה, עס איז דאך ערשט מיטוואך, ווייסט שוין וויעדער נישט, יוכבד? האט דער מאן געשריען, יוכבד, מיר זיצען אין א מדבר, וואו קיין איד איז ניטא און דו פארליערסט דעם טאג, יוכבד.

דאס ווייבעל איז געשטאנען מיט דעם ברענענדיגען קיהנעלע אין האנד א שולדיגע און זי האט געזאגט מיט געבעט:

— געהם מיר ניט דאס חיות, מענדעל, קוק נאך אין לוח — עס איז דאך דאנערשטאג, מענדעל.

מענדעל האט געקרעכצט און איז צוגעגאנגען צו דעם גרויסען טאוועל, וואס איז געהאנגען אויף דער וואנד פון קרעטשמע, — דער לוח פון יאהר, וואס דער ועד ארבע הארצות האט געלאזט דרוקען אין לובלין פאר דעם נוצען פון די בעלי־קרעטשמעס, וואס זיצען

אין דרויסען. דער לוח איז געווען אונטערגעשטראָכען מיט פאַרשיע־דענע פאַרבען און עס האָבען געשטעקט אין איהם העלצלעך, וואָס האָבען געדיענט פאַר פאַרשיעדענע סמנים, וואָס מענדעל האָט זיך געמאַכט. לאַנג, לאַנג האָט זיך מענדעל אַריינגעטראַכט אין לוח, דערנאָך האָט ער געפרעגט דאָס ווייב:

— יוכבד, וואָס פאַר אַ טאָג האָבען מיר געהאַט עהערנעכטען, מאָנטאָג אָדער דיענסטאָג?

— וועה איז מיר, דו ווייסט נישט, וואָס פאַר אַ טאָג מיר האָבען געהאַט עהערנעכטען. מענדעל, מענדעל, מענדעל, אַז דו ווייסט נישט, פון וואַנען זאָל איך וויסען, איך בין דאָך נאָר בלויז אַ זינדיגע אידינע.

מענדעל האָט זיך ווייטער אַריינגעטראַכט אין לוח און יוכבד איז דערווייל געשטאַנען אין אַנגסטען. דאָס וואָס איהר מאַן האָט פאַר־לאָרען דעם טאָג האָט אויף איהר אַזוי געווירקט, ווי זי וואָלט זיך געווען פאַרלאָרען איינע אַליין ביי נאַכט אין סטעפּ.

— מענדעל, וואָס וועלען מיר טאָן, מענדעל, — עס איז דאָך סכנת נפשות, אַז אַ איד ווייסט נישט וואָס פאַר אַ טאָג אין וואָך איז, מענדעל.

— וואָס וויינסטו, וואָס שרייסטו? — רוף אַריין מאַרושאַ'ן.

די קאָזאַצקע מאַרושאַ, וואָס האָט געדיענט ביים אידען מענ־דעל, איז דורך די פאַר יאָהר, וואָס זי האָט געוואָהנט מיט יוכבד'ען, געוואָרען שוין אַזוי געניט אין אידישע מנהגים און מצוות, אַז איינע פון איהרע פונקציעס אין מענדעל'ס הויז איז געווען צו באַזאָרגען די שטוב מיט אידישקייט. זי האָט מיט מענדעל'ס איין־איינציגען זוהן שלמה'לען, וועלכען זי האָט געזויגען און ערצויגען, „מודה אני" געזאָגט יעדען פריה־מאָרגען און קריאת־שמע געלייענט פאַר'ן שלאָ־פען געהן. זי האָט דערמאָנט איהם אָן אַ ברכה ביי יעדען עסען. מאַרושאַ האָט אויך באַדאַרפט האַלטען אויפ'ן קאָפּ דעם טאָג אין דער וואָך, כדי מען זאָל וויסען ווען שבת צו מאַכען.

מאַרושאַ איז אַריינגעקומען אויף די געוואַלדען פון איהרע בעלי־בתים, און אויסגעפינענדיג, אַז איהרע בעלי־בתים האָבען זיך פאַרלאָרען אין לוח און וויסען נישט ווען שבת צו מאַכען, איז אויף איהר אַזאַ שרעק אָנגעפאַלען, אַז כאָטש וויסענדיג, אַז עהער־נעכטען איז געווען מאָנטאָג — האָט זי זיך באַלד פאַרלאָרען און מורא געהאַט צו זאָגען עפּעס ענטשיידענעס אין אַזאַ וויכטיגען ענין.

— פון וואנען זאל איך וויסען, פאנאוויע, איך בין נאר א קריסט־ליכע נשמה. אפשר מאנטאג, אפשר דיענסטאג, גאט, האב רחמנות.

מאן און ווייב האבען זיך אנגעקוקט מיט שרעק — אלע האבען אנגעהויבען מיט א מאל צו שרייען, דער מאן, דאס ווייב און די דיענסט. און דאס איינגעל זעהענדיג אז די גרויסע שרייען, האט ער אויך אנ־געהויבען צו שרייען — די געוואלדען האבען אויפגעוועקט דעם שלא־פענדיגען פאטעריל. דער פאפ האט זיך אויסגעגעניצט און זיך ארום־געקוקט מיט פארוואונדערונג.

— פאטעריל טייערער, ראטעווע — בעט זיך ביי איהם מענדעל.

— ווייסטו נישט וואס פאר א טאג מיר האבען געהאט עהערנעכטען. מאנטאג אדער דיענסטאג?

— מאנטאג אדער דיענסטאג? — עהערנעכטען. —ווארט, לאז זעהן. — זאגט דאס פאטעריל, שארט זיך ארויף דעם ארבעל און נעהמט צעהלען אויף די פינגער: דער הייליגער געארג פאלט אויס אין דאנערשטאג שטענדיג, דעם ערשטען טאג נאך דער צווייטער וואך נאכ'ן הייליגען פאוועל — ווען עס הויבט אן צו שנעען. דענסטמאל זאגען מיר אין צערקווע א געבעט פאר'ן הייליגען פאטעריל אנטאן.

— וועה איז מיר, דער פאפ איז דיין רבי. מענדעל, מענדעל! — האט דאס ווייב אנגעהויבען צו וויינען.

מענדעל האט זיך אליין פארטראכט אין לות. נאר בחנם זיין זוכען. כדי צו וויסען אויב היינט איז מיטוואך אדער דאנערשטאג האט ער באדארפט וויסען, וואס פאר א טאג עס איז געוועזען עהער־נעכטען: מאנטאג אדער דיענסטאג, און דאס האט קיין לעבעדיגע נשמה אין זלאטשאוו נישט געוואוסט.

א מינוט איז דאס גאנצע הויז געשטאנען א' דערשראקענע און א' פארציטערטע, האבען מורא געהאט זיך צו באוועגען און צו ריהרען, ווי זיי וואלטען געוועזען געווארט, אז די וועלט זאל זיך ענדי־גען. נאר פלוצים האט זיך די טיר אויפגעעפענט מיט א קלאפען פון ווינד און אין קרעטשמע איז אריינגעפאלען געיאגט פון ווינד עפעס א ניעדריגעס און א באשנעעטעס, איינגעוויקעלט אין א בורקע, אין ווייבערשע טיכער און מענערשע שאלען און כל'ערליי קליידונג. מען האט דערפון קיין מענשליך פנים נישט ארויסגעזעהן. אין גאנ־צען איז עס געווען פארשנעעט אין איין קנויל שנעע, נאר פון זיין

מענשליכע שטימע, וועלכע עס האָט זיך געלאָזט הערען, האָט מען געקענט דרינגען, אַז עס איז אַ מענשליכע באַשעפעניס.

— געלויבט צו גאָט, דאָ וואָהנט אַ איד? — האָט זיך געלאָזט הערען אַ קול.

— אַ איד, אַ איד — האָט דער מאַן, דאָס ווייב, די דיענסט און אפילו דער פּאָפּ מיט איבערראַשענדער פרייד אָפּגעענטפערט, ארומרינגלענדיג דאָס ניעדריגע, דאָס עפּעס, דאָס פּארשנעעטע.

דאָס שנעענע מענשעלע האָט אָנגעהויבען אָפּצושיילען פון זיך די שנעעדיגע שאַלען, טיכער, בורקעס איינס נאָך דעם אַנדערען, האָט אָפּגעקייקעלט פון זיך די בגדים און אַז עס איז געבליבען אָפּגעשיילט פון די פארשידענע קליידער, איז געבליבען שטעהן אַ קליין, ניעדריג אידעל, אַ ווייסער, מיט אַ קורץ ווייסער בערדעל, מיט שנעע ווייסע האָר און אַ פּאָר ליכטיגע קינדערשע אויגען מיט אַ אַלט־קינדיש שמייכעל אויפ׳ן רייִנעם פּנים. ער האָט אויסגעשטרעקט אַ שלום־עליכם האַנד צו מענדלען:

— געלויבט צו גאָט, פאַרוואַנדעלט צו אַ אידען, שלום־עליכם!

— קומט צו צום פּיעקעליק, ר׳ איד, ער איז איינגעהייצט — לאָדעט איין די אַרענדאַרקע.

דאָס אידעל איז צוגעאַנגען צום פּיעקעליק, ארומגענומען איהם, ווי מען נעהמט ארום אַן אַלטען גוטען פריינד און געזאָגט:

— פאַרקליבען זיך אַ איד, העט, העט פאַרקליבען זיך ווייט אין סטעפּ, וואו דיינע אידעלעך זוכען דיר אָפּ, רבונו של עולם, העט ווייט אין סטעפּ זוכען זיי דיך אויף, טאַטע אין הימעל.

— פון וואַנען האָט איהר זיך פאַרוואַנדעלט דאָ אין דעם ווייטען מקום? — איז ערשט מענדעל געקומען צו זיך.

— אָט אַזוי זיך, איך בין מיר אַ שניידערעל אַ קליינס, ברוך השם באַקאַנט אין די מקומות ארום, ביי די אַרענדאַרען. נעה פּעלצלעך און מלבושים פאַר די קינדערלעך צום געזונד, אויסשטייערס אויף חתונות, וכדומה, וואָס אידען באַדאַרפען. געהערט אין קאַרסון, אַז זלאַ־טשאָוו האָט שוין אַ אידישען קרעטשמער, האָב איך מיר געטראַכט, איך וועל אַראָפּקומען געוואָהר ווערען, וואָס עס מאַכט אַ איד אין אַזאַ ווייטען מקום, און אַגב טאָמער וועט זיך מאַכען אַ מלבוש איבער־

צונעהען, אדער מיט די קינדער צו לערנען, איך בין ברוך השם א מלמד אויך.

— ווי גאט וואלט אייך צוגעשיקט אין דער ריכטיגער מינוט. פארלארען דער טאג, מען לעבט צווישען גוים אליין אין א מדבר — האבען מיר דעם טאג פארלארען — זאגט דאס ווייב, — ווייסט איהר ניט, ר' איד, וואס פאר א טאג מיר האבען היינט ביי אידען?

— דעם טאג פארלארען? אווא. וואס באדארף א איד דעם טאג צו וויסען אין מדבר, אודאי מכח שבת, צו וויסען, ווען די ראזשצינע צו קנעטען. זעה, טאטעניו, ווי געטריי דיינע אידעלעך זיינען דיך אפילו אין ווילדען סטעפ. צווישען גוים פארגעסען זיי דיך ניט. היטען דיין שבת אפ, האבען דאך אידען אודאי עגמת נפש, אה, וואס זיי האבען דעם טאג פארלארען, וועל איך אייך באלד זאגען, א נו לאזט מיר נאר מיינע קניפלעך זעהן, — זאגט דער איד און נעהמט די שניר פון זיין זעקעל — אפט מאל מאכט זיך, אז מען פארגעסט אייך דעם טאג, מאך איך מיר אט סמנים, יעדען טאג מאך איך מיר א קניפעל אין די שניר פון זעקעל, מיינע קניפלעך זאגען, אז היינט האבען מיר אזוי גרויס ווי ד' בשבוע, מיטוואך ביי אידען. און וועל איך אייך אן עצה טובה געבען, העלצער אויפ'ן פיעקעליק צו לעגען פאר א סימן, אזוי ווי עס טוען אנדערע ארענדארען. עס קומט זונטאג אין דער וואך לעגט מען אויפ'ן פיעקעליק איין שטיק האלץ, מאנטאג אין דער וואך — נאך א האלץ, דינסטאג — ווידער א האלץ, און אז מען צעהלט אפ זיעבען העלצער ווייסט מען, אז דער שבת הקודש קומט. און דאס טוט די אידענע אין שטוב, ווענדעט ער זיך צו יוכבד, ווארום עס איז א סכנה זיך צו פארלאזען אויפ'ן מאנספערשוין.

— א יישר כח אייך פאר די גוטע עצה, וואס איהר גיט אונז, — רופט זיך אפ מענדעל פאר'ן פארשעהמטען ווייב. גנעה, קאך אפ גרויפען זופ פאר'ן אורח, און ווענדענדיג זיך צום אורח:

— ביז זוגתי וועט די גרויפען פארטיג האבען, וועלען מיר דער וויל מעריב אפדאווענען. עס ווערט שוין שפעט.

באלד איז די קרעטשמע פארוואנדעלט געווארען אין א שוהלכעל. אין איין ווינקעל איז געשטאנען דער טאטע מיט'ן אינגעל, אין דעם צווייטען ווינקעל דער אורח און האבען געדאווענט שמונה־עשרה. פון פיעקעליק איז ארויסגעקומען דער טעם און ריח פון גרויפען.

וואס יוכבד האט אונטערגעריישט מיט א ציבעלע. דער טעם האט זיך געהערט אין שטוב און האט שטארק געררייצט דעם אפעטיט פון גרויסען פאפ, וואס איז וואבעדיג געווארען פון די גרויפען. ער האט אריינגעצויגען אין זיך דורך זיינע גרויסע נאז־לעכער דעם געשמאק פון די אנגעריישטע ציבעלע און גרויפען און געשלונגען דאס וואסער־דיגע שפייעכטס אין מויל קלאפענדיג מיט זיינע ליפען. ער האט אבער געוואוסט, אז ער האט ווייניג אויסזיכטען אז ער זאל ווערען צוגעלאזען צו דעם טעלער מיט די גרויפען — איז ער זעהר טרויעריג געווארען. ער האט זיך געריבען מיט'ן רוקען אן פיעקעליק און באלעקענדיג זיך די ליפען ווי א קעצעל, האט ער געזאגט צו זיך אליין מיט גרוים רחמנות אויף זיך:

— אך, טאטעניו, גאטעניו, די לעצטיגע אידען עסען גרויפען מיט אנגעריישטע ציבעלע און א פרומע קריסטליכע נשמה לאזען זיי דארען, נעהם נקמה, טאטעניו, גאטעניו!

מענדעל האט זיך נישט געמאכט באמערקען די גליהענדע אויגען פון דעם צוהיצטען רויט־פרצופ'דיגען פאפ. ער האט זיין אורח אריינגעבעטען אין צווייטען שטיבעל, און אליין האט ער אוועקגע־שטעלט הינטער דעם טיש פון קרעטשמע די מארושא, אז זי זאל היטען די פעסלעך מיט די גאנשערם אקעווים פאר'ן פאפ, איבער וואס נעבען דער פאפ האט ביטער אפגעקרעכצט דערזעהענדיג די מארושא מיט די נאקעטע הענד הינטער'ן קרעטשמע־טיש. יעדע האפנונג איז פון איהם פארשוואונדען און ער האט זיך געשטארקט צו פארטראכטען אין פרומע געדאנקען.

ביים עסען, ווען דער אורח איז געווען איינגענומען אין דעם רויך, וואס האט געשלאגען פון דער ערדישער כלי מיט גרויפען וואס איז געשטאנען אין מיטען טיש, האט ער גענומען פארהערען דעם אינגעל. קנייפענדיג שלמה'קען אין בעקעל האט ער געפרעגט:

— נו, זאג, בחור'עצ, וואס לערנסטו שוין?

— זעקס יאהר שוין אלט געווארען, קיין עין הרע, — ענטפערט פאר איהם דער טאטע — און ערשט חומש אנגעהויבען. שווער צו זיין א איד אין סטעפ.

— גאט וועט אייך ממלא זיין, — טרייסט איהם דער אורח —

איהר וועט נאך די זכיה האבען צו זעהן זלאטשאוו א אידישען מקום און איהר וועט די זכיה האבען צו זיין א פרנס ביי אידען.

מענדעל האט זיך פאר א מינוט פארטראכט.

— און דאס מקום בארארף טאקע א שוהל — האט דער אורח צוגעלעגט — אזא גרויסער ברייטער סטעפ און אהן א שוהל, און אז דער רבונו של עולם וויל, אז זיינע אידעלעך זאלען דאוונען צו איהם — וועט דער פריץ מוזען געבען די שוהל. ער וועט מוזען, מען וועט איהם נויטען. פון הימעל וועט מען איהם נויטען, ווי הייסט עס וועט ניט וועלען? —

דריטעם קאפיטעל.

א שוהל! א שוהל!

הראביע קאניץ-פאלסקי איז אראפגעקומען קיין זלאטשאוו אויף געיעג. און ער האט אין זיין יעגער־שלאס געגעבן א באל פאר זיינע געסט. דער פארוואלטער פון זלאטשאוו האט מענדלען געשיקט קיין נעמיראוו, אז ער זאל אראפברענגען א אידישע קאפעליע און באזארגען די געסט מיט האנדשוה, וועלכע מענדעל וועט פארקויפען די „וויעלמאזשנעם" צום טאנץ מיט די פאניעס.

דאס יעגער־שלאס איז געווען געבוים מיט הויכע טורעמס אין שוועדישען סטיל און די זאאלען זיינען געווען בעלויכטען מיט פיעל ליכט אין די אייזערנע לייכטער. און די פאנעס אין פוילישע קאנטו־שען מיט סאבעלנע ברייטע קראגענס, אראפהענגענדיג איבער זייערע אקסלען און די הוזארע־יהעט, וואס זיינען געווען מיט גרויסע פאוויע־פושען אין די הענד, האבען געפיהרט די אין ווייס-אטלאס געקליי־דעטע דאמען, באפוצטע אין קניגליכען גראנאסטאי־פוטער, צו דער מאזורקע. די אידישע פידעל האט געגרימפעלט, געשניטען א נגון און לאנג געצויגען, און די אידישע צימבאלקעס פון די נעמיראווער קאַ־פעליע האבען ווייט און זיס צוגעקלונגען צום טאקט. די „יאסנע־וויעלמאזשנעס" האבען צוגעקלאפט צום טאקט פון דער מוזיק מיט די בראנזענע שפיציגע שפארענס אויף די אבצאסען. און די פאניעס

האָבען אויך מיט זייערע גאָלדענע אָבצאַסעלעך, מיט וועלכע זייערע פוטערנע שטיוועלעך זיינען געווען באַפּוצט, צוגעקלאַפּט צו דער מוזיק. און מענדעל איז אַרומגעלאָפען מיט נייע אויסגעפּרעסטע האַנדשוה פון איין וויעלמאַזשנע צום אַנדערען און געבעטען זיך:

— אַ פּאָר האַנדשוה צום טאַנץ מיט די שעהנע, ליכטיגע פּאַניע.

נאָך יעדעז טאַנץ האָבען די וויעלמאַזשנעס אַראָפּגעוואָרפען די האַנדשוה פון די הענד און געכאַפּט פון מענדלען אַ פּאָר נייע האַנדשוה. עס איז ניט שעהן געווען צו טאַנצען מיט צוויי פּאַניעס אין די זעלבע פּאָר האַנדשוה. שלמה'לע, מענדעלס איינגעל, מיט די ציטערנדע פּאות'לעך, האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט צווישען די פיס פון די וויעלמאַזשנעס און צונויפגעקליבען די אויסגעטאָנענע האַנדשוה און געבראַכט זיי צום טאַטען. דער טאַטע האָט זיי אַריינגעלעגט אין די הילצערנע פּרעס, אויסגעפּרעסט זיי, גלייך געמאַכט, און איז ווידער אַרומגעלאָפען מיט זיי צו די וויעלמאַזשנעס:

— טוישט איבער די האַנדשוה, וויעלמאַזשנעס, טוט אָהרע די דאַמען און ווערסעלט איבער די האַנדשוה. ניט שעהן צו טאַנצען מיט די ליכטיגע פּאַניעס אין געניצטע האַנדשוה, וויעלמאַזשנעס!

מענדעל האָט אַ מינוט ניט גערוהט. האָט ער ניט פאַרקויפט די האַנדשוהען, האָט ער זיי געפּרעסט, צוזינגענדיג זיך פּסוקים תהלים, וואָס ער האָט געקענט אויף אויסווענדיג און אַריינגעוואָרפען קרעכצען אין מיטען די פּסוקים:

— אוי פרעהען זיך די גוים — מיין ברעכעניש אויף זיי, מיין ווייבס צער פון טראָגן און מיין קינדס צאָהן־וועהטאָג, מאַזלען און שאַרלאַך — טאַטע אין הימעל. עולם־הזה'ניקעס, פרעסען און זויפען און דינען צו אַ גאָט אַ האָלץ, און אַ שוהל, אַ הייליגע שוהל, לאָזען זיי ניט בויען. אפשר וואָלט שוין צייט געווען, אַז דו זאָלסט דאָס הייליגע בית־המקדש אויפבויען. עה, מן הסתם איז נאָך נישט צייט

— טאָ זאָל זיין אַזוי ווי דיר איז באַליעבט, טאַטע אין הימעל!

— העי, זשידזשי, וואָס מורמעלסטו דאָרט דיין טייפעלשע תּפלה, דו וועסט אויף אונז נאָך דעם טייוועל אַרויסלאָזען — האַנדשוהען צו דער מאַזורקע מיט די ווייס־טויב־קעפּיגע פּאַניענקע פּאַן זלאַטשאָוו, די ליכטיגע און לויבענדיגע פרייליין זאָפיע, אָבער ניט קיין אויסגעפּרעסטע, וואָס דיין ממזר'ק קלויבט אויף צווישען די

פים פון די שליאַכטשיצעס — ליכטיג־העלע און נייע — צו האַלטען די ערדעל־געשניצטע טאַליע פון מיין טויב־קעפּעדיגען מלאך.

— וואָס רעדט דער יאַסנע וויעלמאָזשנע? ווער בין איך, וואָס איך וועל מיך אונטערשטעלען צו וואָגען אָפּצונארען אזא יאַסנע וויעלמאָזשנע שליאַכטשיץ, ווי דו ביזט? איך האָב דאָך נאָך דיין טאַטען געקענט — דעם אַלטען שליאַכטשיץ — אוי, איז דאָס געווען אַ גוטער שליאַכטשיץ — כן יאבדו כל הרשעים...

— וואָס האָסטו געזאָגט פאַר אַ פאַרשאָלטענעם שפּרוך, זשידיק, אויף דיין טייוועלשער שפּראַך. איך וועל פון דיר די הויט שינדען לעבעדיגערהייט, ווען דו וועסט מיין טאַטען שילטען אין קבר.

— איך האָב געבענשט דיין טאַטען, געבענשט איהם אין אונזער הייליגער שפּראַך צו אונזער גאָט, אַז ער זאָל אין אונזער ליכטיגען גן־עדן זיין.

— דו בענש נישט און שילט נישט, זשידיק. היט דיין לייב און קריך אונטער דעם ווייב'ס ספּאָדניצע, ווען איך וועל אויף דיר מיינע הינד אָנרייצען. פלינקער, זשידיק, פלינקער, אייל זיך צו, זשידיק. די פיס קענען עס שוין נישט אויסהאַלטען — עס גלוסט זיך צום טאַנץ.

— נאָך איין מינוט, וויעלמאָזשנע, זאָלען זיי נאָך ליעגען אין די פרעס. וואָס לענגער האנדשוה ליעגען אין די פרעס, אַלץ ריינער און שטייפער ווערען זיי. פונקט אזוי ווי אַ מענש, וויעלמאָזשנע; פונקט אזוי ווי מיר, אידעלעך, וויעלמאָזשנע.

נאָר אין דעם איז צוגעקומען דער פריץ פון זלאָטשאָוו, דער הראַנצע קאָניץ־פּאָלסקי, אַ הויכער און אַ שטאַרקער, ווי אַ שטאַרקער דעמב, מיט ברייטע פּלייצעס. זיין לאַנגע אטלאַסענע שוואַרצע קאַפּאָטע, וועלכע האָט דערגרייכט ביז צו זיינע טריט, האָט נאָך שטאַרקער געמאַכט זיין קערפּער, און ער האָט אויסגעזעהן, ווי אַ געשניטענער פון האָלץ, איין שטיק קערפּער, נאָר אויף די ברייטע פּלייצעס האָט ארויסגעשטייגט, ווי אַ טורם פון אַ געביידע, זיין שפּיציג־הויכער קאָפּ, געגאָלט ביז אין דער העלפט — פאות און גזשיבע געגאָלט, נאָר די שטאַרקע גרויסע וואָנצעס, ווי ביי אַ שטאַרקען פיש, האָבען זיך געצווייגען פון אויער צו אויער.

— זישדקו, וועסט היינט מיינע געסט פאַרוויילען מיט אַ גע־

זאנג, וואָס איהר זינגט. אז דו וועסט זינגען גוט, וועסטו קענען פון מיר עפּעס דערפאר ארויסקריגען. געהערט?

— געהערט, יאַסנע וויעלמאָזשנע.

דער איד איז אַראָפּגעשפּרונגען הינטערוויילעכטס פון פּריץ, צוגערופען זיין שלמה׳קעלען, וועלכער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין קלייבען די אוועקגעוואָרפענע האַנדשוהען פון צווישען די פיס פון די פּריצים. דער טאַטע האָט איהם גלייך געמאַכט די פּאות, דאָס איינגעל אוועקגעשטעלט לעבען זיך. אַרום דעם איד מיט דעם איינגעל האָבען זיך אָנגעהויבען צו קלייבען פּריצים און פּריצטעס. אין זאאַל איז געוואָרען שטיל, די קלעזמער האָבען אויפגעהערט צו שפּיעלען — נאָר די ליכט, וואָס האָבען געברענט, קנאַקענדיג פון צייט צו צייט, און דער פאַרשטיקטער פרעהליכער געריידער און געלעכטער פון די ווינקלען און פון די אַרומיגע צימערען האָט זיך געהערט פון די שטראַהלענדע הערל־בלאָנדע פּאַניעס און פאַרליעבטע יאַסנע וויעלמאָזשנע.

אַ לאַנגע ווײַלע האָט געדויערט דאָס פאָרבערייטען זיך. פּלוצים האָט דער איד זיך אין גאַנצען געענדערט. ער האָט פאַרמאַכט די אויגען און זיין געזיכט איז רויט געוואָרען, אָנגעלאָפען. מען האָט געזעהן, ווי ער מאַטערט זיך אַוועקצוגעהן פון דאַנען און ערגעץ אַנדערשוואו צו קומען. און מיט אַ מאָל איז עס איהם געלונגען. דער איד האָט געגעבען אַ שטעק אַרונטער אַ פינגער אונטער זיין קינן און האָט פּלוצים אָנגעהויבען צו זינגען. צוערשט פּאַמעליך, אין דער שטיל, ווי ער וואָלט זיך פאַר זיך צוגעברומט, נאָר באַלד איז עס העכער געוואָרען, זיין שטימע האָט מיט אַ מאָל געקראָגען חוצפּה. דער איד האָט פאַרגעסען וואו ער געפינט זיך. נאָך האָבען די פּריצים געלאַכט, נאָר באַלד זיינען זיי פארשטומט געוואָרען. עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער איד איז דער איינציגער בעל־הבית פון די גרויסע זאַאלען. ער האָט ניט געזעהן די פּריצים מיט די פּאַניעס, מיט דעם גאַנצען גלאַנץ פון אַטלאַס און פוטער, וואָס איז אַרום איהם — קיינער איז דאָ נישט געווען, נאָר ער אליין — ער מיט זיין באַשערטער. און נישט קיין מענשליכע פּרוי איז עס געווען, פאַר וועלכער ער האָט יעצט אַזאַ גרויסען ליוב אָבגעגעבען — נאָר אַ העכערעס, גייסטיגעס וועזען, צו זיין שבת, צו זיין מוטער, האָט ער געזונגען, צו זיינע האָפנונגען און זיינע צרות:

„אשת חיל מי ימצא."

נישט קיין סערענאדע צו א ערדישער געליעבטע האט ער געזונגען, נאר א סערענאדע צו זיין געטליכער געליעבטער, צו דעם גרויסען אונגעזעהענעם און אונדערגרונטעוועטען גליק, וואס זי גיט, ווען מען דענקט וועגען איהר. וועגען דער גרויסער הייליגקייט און ריינקייט, וואס פליסט ארויס פון איהר ווען און באשענקט די אלע, וואס דענקען און זיינען פארליעבט אין איהר. פון זיין כלה, דעם שבת, פון זיין איינציגער טויזענד־יעהריגער כלה האט ער געזונגען און פאר דער גרויסער אייביגער ליעבע, וואס זיינע אבות־אבותינו ביז צו זיין לעצטען דור וועלען פיהלען צו דער אייביגער כלה. די צרות און חרפות, וואס ער שטעהט אויס צוליעב איהר, זיינען פארטראגען געווארען צו גרויסע כבודים און הערליכקייטען; דאס הינטישע לעבען צו א פרינצען־לעבען — אלעס פאר,,אנדערלט זי אין א גרויס־הימלישעם גליק — דורך דער ליעבע צו איהר — און וואס איז איהם אנגעגאנגען די שכנים מיט די פאנעס, מיט זייער גראשענדיג פאר־מעגען, מיט זייער באגרענצטען שטיקעל גליק פון ערדישען אפפאל, מיט זייער מענשליכער היינטיגער איינגערעדטער קראפט און הערשאפט געגען די אייביגקייט פון זיין ליעבע צו זיין גרויסער כלה.

פארשטומט זיינען געוועזן די פריצים, און פארשעהמט זיך פאר דעם גרויסען גביר, וואס שטעהט אין מיטען זיי און זינגט א ליעד פון אייביגע ליעבע.

— גוט געדיענט מיך! גוט געזונגען, מיינע געסט זיינען צו־פריעדען, זשידיק. זאג, וואס דו ווילסט, הייס דיר געבען א סך, נאר קלעהר נישט פיעל. איך האב מעהר מורא פאר דיין ביטרעקייט איידער פאר דיין אפעטיט, — לאכט דער פאן.

— יאסנע וויעלמאזשנע — ווארפט זיך דער איד צום פריץ'ס פיס — א שוהל און א בית־הקברות! א שוהל צום דאווענען און א בית־הקברות אונזערע טויטע צו באגראבען. גיט די ערלויבניש אין זלאטשאוו, א שוהל און א בית־הקברות.

דער פריץ האט זיך פארטראכט א מינוט. ער האט זיך דער־מאנט אז די אידישע פעריל, וואס זכריה פון טשיהרין האט איהם אקעגענגעטראגען, ווען ער איז קיין טשיהרין געקומען. זלאטשאוו וואלט געווארען א ישוב, צינזען געצאהלט. נאר וואס וועט גאט זאגען און דער

פאטער קאזלאווסקי. באלד איז איהם עפעס איינגעפאלען, וואס אי
די ציגזען וועלען זיין גוט און אי גאט וועט צופריעדען זיין.

— אז דו וועסט פאר אונזער פאן יעזוס קריסטוס דעם קאפ
בויגען און זאגען פאטשארזש פאר די הייליגע מאריע דריי מאל,
וועל איך דיר די ערלויבניש געבען, און א שעהנעם פלאץ אויף
א צמענטארזש געבען.

דער איד איז שטיל געווארען, פארשטיינערט און געשוויגען.

— נו, מאכען מיר דאס געשעפט, זשידיק. גוט, זאג נאר בלויז:
מאריא, מאטקא באסקא שווענטאכאווסקא, ניעך בענדזשע פאכוואלא־
נא נא וויעקי וויעקי, אמען.

דער איד האט געשוויגען.

— נו, קניע דיך בלויז פאר איהר אנידער, זשידיק.

דער איד האט געשוויגען פארשטיינערט.

— וועסטו מוזען דעם בער שפיעלען.

דער איד איז בלייך געווארען, דערשראקען און האט אנגעהויבען
צו שטאמלען.

— יאסנע וויעלמאזשנע, איך בין נאר אן ארימער איד, האב
רחמנות אויף מיין ווייב, אויף מיינע קליינע קינדער. בעט, שלמה'לע,
מיין בחור'ניק, בעט דעם שליאכטשיץ. האב רחמנות, יאסנע וויעל־
מאזשנע. איך וועל דיר שטענדיג געטריי דיענען.

און דער טאטע מיט'ן קינד האבען זיך ארומגעקלאמערט ארום
דעם פריץ'ס פיס, און געקושט די שטיוועל, די פאדלאגע און געשלאגען
מיט די שטערענס אן דער ערד.

— האב רחמנות אויף די קליינע יתומים, יאסנע וויעלמאזשנע.

— אדער דעם פאטשארזש זאגען, אדער דעם בער שפיעלען.

דער אידעל האט א מינוט געקלערט. ער איז בלייך געווען
און דערשראקען, און געהאלטען אין חזר'ען פסוקים פון תהלים און
דאווגען, און דערביי דעם פריץ די קאפאטע געקושט, די שטיוועל.
נאר פלוצים איז איהם אין די אויגען ליכטיג געווארען. ער האט נאך
געציטערט מיט די הענד און פיס, נאר דאס פנים איז געווען באגאסען
מיט רוהיגקייט און שטילקייט.

— פאר א שוהל, יאסנע וויעלמאזשנע, האב רחמנות, גאט וועט
העלפען, טו ווי דו ווילסט.

דער פריץ האָט געגעבען אַ וואונק, און צוויי קנעכט האָבען דעם אידעל גענומען און איבערגעצויגען איבער איהם אַ בערענעם פעל. דער פריץ האָט געהייסען די קלעזמער שפּיעלען, און די צוויי קנעכט מיט צוויי לאַנגע בייטשען האָבען אָנגעהויבען דעם בער צו שמייסען. דער בער איז געשפּרונגען פון איין אָרט צום אַנדערען און געשריען בר — בר —

די שררים האָבען געלאַכט און געדרעהט זיך, און אייגער דעם אַנדערען האָט געשטופּט צום בער, און די קנעכט האָבען געשמיסען און געיאָגט איהם פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען. דער אידעל הינטער דער בערענ־פעל האָט געברומט: „לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא" בר — בר — איז ער געשפּרונגען פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען אויף אַלע פיער — „ה' מעוז חיי ממי אפחד"!

— גוט געשפּיעלט, אידעל, דעם בער. קריעגסט דערפאַר די שוהל. פאַר דעם בית־עולם ועסטו נאָך מוזען זיך פאַרדיענען.

פון פּאַלאַץ אַהיים איז דער איד געלאָפען אָהן אַן אָטעם, דאָס לאַנגע ארבע־כנפות האָט זיך איהם געפּלאָנטערט צווישען די פיס, און דער אינגעל מיט די ציטערדיגע פאות איז איהם נאָכגעלאָפען, אוןביידע האָבען געשריען איבער'ן וועג אָנזאָגענדיג דער מאַמען די פרעהליכע בשורה: אַ שוהל! אַ שוהל!

פיערטעס קאַפּיטעל.

דער חנוך פון דער שוהל.

באַלד איז באַקאַנט געוואָרען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין, וואו אידען האָבען זיך נאָר געפונען, אַז עס האָט זיך אויפגעעפענט אַ נייער ישוב. זלאָטשאָוו האָט געקראָגען רשות אויף אַ שוהל, און עס האָבען אָנגעהויבען אָנציהען אידען קיין זלאָטשאָוו פון דער גאַנצער געגענד ארום. עס זיינען געקומען אידען פון קארסון, פון טשיהרין, אידען פון יענער זייט דניעפּער, פון לובנא, פון לאַכאָוויץ, פון פּער־יאַסלאָוו. וואָרום עס האָט זיך געהערט, אַז זלאָטשאָוו איז אַ מקום פון פרנסה, עס איז נאָהענט צום סעטש און מען קען פיהרען האַנדעל

מיט די קאַזאַקען. און אַפילו פון קליין־פוילען זיינען געקומען אידען, וועלכע האָבען געהערט אויף די יאַהרמערק אין יאַראָסלאַוו און לובלין, אַז זלאָטשאָוו איז געוואָרען אַ ישוב.

די ערשטע זאַך האָט מען זיך גענומען בויען די שוהל. די אידען האָבען זיך צונויפגעלעגט וואָס זיי האָבען געקענט. די ווייבער האָבען געבראַכט דאָס ציערונג, און מען האָט אַראָפּגעבראַכט צוויי אידישע מייסטערס פון נעמיראָוו און באַשטעלט ביי זיי בויען די שוהל.

צוויי יאָהר האָט גענומען בויען די שוהל. די בעלי־בתים האָבען געהאַלפען אַליין בויען. די שוהל האָט געדאַרפט דיענען צו צוויי צוועקען, גאָט צו דיענען און צו באַשיצען זיך פון פיינד. האָט מען די שוהל געבויט ווי אַ פעסטונג, מיט אייזערנע טירען און רינגען. נחמן דער קאַוואַל, וואָס האָט געהאַלטען די קוזשנע, האָט אויסגעקאָוועט די אייזערנע טיר פאַר דער שוהל, אַ גדר צו דעם בעלעמער, אַ גרויסע מנורה פאַר׳ן עמוד, און אַ גרויסען חנוכה־לאָמפּ. פּראָסט איז געווען זיין אַרבייט, פּראָסטע קאָוואַלסקע אַרבייט, אָבער מיט גרויס ליעבע און חשק. אַלע קונץ־שטיק, וואָס נחמן האָט געקענט אין זיין קאָוואַלעריי האָט ער אַריינגעקאָוועט אין דעם גדר פאַר׳ן בעלעמער, אין דער מנורה און אין דעם חנוכה־לאָמפּ. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן ברוך דער דרעקסלער. אונטער דער אויפזיכט פון די צוויי מייסטערס פון נעמיראָוו האָט ער אויסגעשניטען פאַרשידענע דריידלעך און קונצען, וואָס ער האָט נאָר געדענקט פון זיינע בחור׳שע יאָהרען אין האָלץ־שניצעריי: פויגלען און טויבען, הירשען און לייבען, די סמנים פון שבטים און די סמנים פון די חדשים. גאַנצע נעכט איז דער איד געזעסען און זיין מלאכה געטאָן ביי אַ ברענענדיג שטיק האָלץ, שניצענדיג די שניצעריי פאַר דער שוהל. און יעדער בעל־הבית, אַז ער איז געפאָהרען אויף אַ יאָהר־מאַרק אין די גרויסע שטעדט און געזעהן אַ שעהנע זאַך, אַ שעהן זיידענעם פאַר אַ פּרוכת, אַ מזרח, אַ אליהו הנביא׳ס שטוהל אָדער אַן אַנדער ציערונג, האָט ער עס געקויפט און געבראַכט אַהיים פאַר דער שוהל. און די ווייבער זיינען אויפגעזעסען אין די ווינטערדיגע נעכט ביי מענדעל׳ס ווייב יוכבד, אין קרעטשמע, און ביי פרומע געזאַנגען האָבען זיי

זייערע ציערונג אריינגענעהט אין די פרוכת׳ען און די העמדלעך פאר די ספר־תורות.

מענדעל, אלס דער ערשטער תושב פון זלאטשאוו און חשוב ביים פריץ, איז געווארען דער פרנס פון דער נייער קהלה. און מענדעל האט געוואלט, אז זלאטשאוו זאל האבען א שטיקעל שם איבער דער וועלט. האט ער געגלוסט צו האבען פאר זלאטשאוו א רב א למדן, מיט א שם טוב.

לאכאוויטש האט געהאט א רב, דעם „שער צדק", מיט וועלכען דער גאנצער געגענד האט שוין דאן געקלונגען, האט מענדעל נישט לאנג געטראכט, איינגעשפאנט דעם וואגען, געפאהרען קיין לאכאוויטש, דעם רב מוסיף געווען צוועלף גראשען פויליש א וואך מעהר וואס לאכאוויטש גיט, און צוגעגעבען דער רב׳יצין די חזקה אויף ליכט ציהען פאר דער שטאדט, און גלייך גענומען א ווארט פון רב מיט א כתב. דערנאך אז לאכאוויטש איז געוואהר געווארען, איז שוין געווען צו שפעט. מענדעל האט אוועקגעפיהרט דעם גאון פון לאכאוויטש קיין זלאטשאוו. דורך דעם האט זלאטשאוו באלד א שם געקראגען איבער דער וועלט. דער רב האט חדרים געמאכט, געזארגט זיך וועגען די תלמוד־תורות, און געלערענט מיט די בחורים שעור, און זלאטשאוו האט שוין אנגעהויבען צו לערנען.

און אז מען איז געוואהר געווארען אויף די יאהרמערק אין יאראסלאוו און לובלין, אז זלאטשאוו איז א מקום־תורה, האבען שוין קיין זלאטשאוו א חוץ בעלי־מלאכות און אידען סוחרים, אויך אנגעהויבען ארויפקומען איידעלע מענשען, למדנים. איז ארויפגעקומען קיין זלאטשאוו ר׳ יעקב הכהן, פון א קליין שטעדטעל אין דייטשלאנד, וואס איז געהאט חרוב געווארען דורך א בלבול און ר׳ יעקב אליין מיט די ספרי תורות פון שטעדטעל איז נצול געווארען. און ר׳ ישראל פון בעהמען, וואס איז ארויפגעקומען קיין זלאטשאוו מיט א קליין מיידעל פון דער שטאדט אש. געהערט האבען זיי אין לובלין אויפ׳ן יאהרמארק, אז אין די ווייטע מקומות אין סטעפ האט גאט אויפגעעפענט ישובים מיט פרנסה פאר אידען, זיינען זיי ארויפגעקומען זיך באזעצען אין זלאטשאוו.

האט מענדעל זיך געוואלט משדך זיין מיט יחוס, שלמה׳לע איז שוין דאן אלט געווען אכט יאהר, און עס איז שוין צייט געווען צו

קלערען וועגען אַ שדוך פאַר איהם, כּדי אַזוי אַרום מקרב צו זיין דעם קץ. האָט זיך מענדעל דער פרנס געוואָלט משדך זיין מיט׳ן „שער צדק״, וועלכער האָט געהאַט אַ מיידעל אין שלמה׳לעס יאָהרען. האָט ער צוגעזאָגט קעסט כּל ימיו און כּמה וכמה גאָלדענע רענדלעך. און כּדי מחנך צו זיין די שוהל מיט אַ חופּה פון די ערשטע שטאָדטישע פּאָר פאָלק, אַזוי ווי דער מנהג איז, האָט מען אָפּגעלעגט די חתונה אויף דעם טאָג פון חנוך. כאָטש די קינדער זיינען נאָך געוועזן יונג, נאָר כּדי זיי זאָלן האָבן די זכיה מחנך צו זיין די שוהל מיט זייער חופּה.

די שוהל איז פאַרטיג געוואָרען אויף פּסח, נאָר אָפּגעלעגט האָט מען דעם חנוך אויף ל״ג בעומר, וואָס דאָס איז זעהר אַ מזל׳דיגער טאָג. פון אויסווענינ האָט די שוהל אויסגעזעהן קליין, כּדי זי זאָל זיך ניט וואַרפען די גוים אין די אויגען. אָבער אינווענינ איז זי געוועזן הויך און ברייט. דער פוסבאָדען איז געוועזן טיעף איינגעגראָבען אין דער ערד, אויף צוועלף שטיגלעך אין דער נידער און איז געגאַנגען וואָס אַ מאָל טיעפער, אַזוי אז דער עמוד, וואו דער חזן איז געשטאַנען, איז געוועזן דער ניעדריגסטער אָרט, צוליעב צוויי טעמים. ערשטענס, אַז די שוהל זאָל זיך נישט וואַרפען די גוים אין די אויגען מיט איהר הויך, און כּדי ווען מען וועט דאַווענען פאַר גאָט זאָל עס זיין ווי אין תּהלים שטעהט: „ממעמקים קראתיך יה״, אָבער פונ׳ם עמוד אַרום האָבען שוין געשניצטע טרעפּען אַרויפגעפיהרט צום אָרון. עס פּאַסט נישט פאַר גאָט׳ס וואָרט, עס זאָל רוהען אין דער טיעפעניש. אי־בערגעצויגען איז היינט געוועזן דער אָרון־מיט דעם נייעם יום־טוב׳דיגען פּרוכת, וואָס איז געוועזן אויסגעהאָפטען מיט זילבערנע פעדים אויף בלויען פלאָרענטינישען בראָקאַד. עס האָט די קרוין פון דער תּורה אָראָפּגעשיינט פון פּרוכת מיט אַ צניעות׳דיגען שבת־גלאַנץ פון די כּשר׳ע פּערעל, וואָס פלעגען אַזוי באַ׳חנענען די ווייס־פרומע העלזער פון די יונגע אידישע פרויען צו שבת־ליכט־בענשען. געהייליגט זיינען געוועזן די פּערעל מיט יענעם צניעות׳דיגען רייץ פון די שבת־נאַכט־אָוועגדען, און טיעפע רויטע רובינען־שטיינער ווי רויטער וויין, האָט זיך אַרויסגעפינקעלט פון די וויינטרויבען, וועלכע זיינען געהאַנגען אויף גרינע פון סאַפּיר־שטיינער אויסגענעהטע צווייגען. איינגע־

געהט איז געווען אין פּרוכת מיט די נעמען פון די פרומע פרויען און מיידלעך אויך זייערע וואונשען, וואונשען פון גוטע קינדער האָבען, פון זיסע האָפנונגען, פון שטילע, פרומע פארלאַנגען נאָך ליעבע. אזוי האָט דאָס פּרוכת׳ל באַגאָסען מיט ווייבערשען חן, איינגעטריפט דורך איידעלע פרויען־פינגער, אראָפּגעזונגען יענעם צניעות׳דיגען געזאַנג, וואָס זינגט פון אידישע שטובען ארום אין די שבת־נאַכטען.

אין מיטען דער שוהל איז געשטאַנען דער בעלעמער, אויסגע־שניצט אויס הארטען נים־האָלץ די נעמען פון די צוועלף שבטים מיט זייערע דגלים. יעדער שבט האָט געהאַט זיין דגל און זיין קאָליר. יהודה, אַלס דער קעניג, האָט זיך געגלאַנצט אין גאָלד מיט דעם לייב צו־פוסען. שמעון מיט זיין אונטערטהעניגע שטאָדט שכם, וואו עס האָבען זיך געהויבען די מויערען און טורעמס פון דער שטאָדט, וואָס שמעון האָט איינגענומען פאַר די שאַנד פון זיין שוועסטער. און געשוואומען איז די שיף פון זבולון אין אַ ים פון זילבער. מיט גרינע שטיינער איז געווען אויסגעלעגט דער בליהענדער בוים, דער צייכען פון אשר. און געגאָסען אוים קופער איז געווען די שלאַנג פון דן. און איבער׳ן בעלעמער איז געהאַנגען אַ חופּה, ווי אַ טיעף־בלויע נאַכט, אין וועלכער עס האָבען זיך געפינקעלט גאָלדענע שטערען. און די צוועלף מזלות פון חודש זיינען ארומגעשוואומען אין די בלויע נאַכט, יעדער מזל איבער יעדען שבט. און אויפ׳ן בעלעמער זיינען איצט געשטאַנען די בעל־בתים מיט די ספרי תורות אין די הענד, גרייט אוועקצולעגען זיי אין דעם נייעם הויז, וואָס זיי האָבען געבויט פאַר גאָט. צווישען די בעלי־בתים שטעהט ר׳ יעקב כהן פון דייטשלאַנד און דאָס ספר תורה איז דאָס איינציגע, וואָס איז איהם איבערגעבליבען פון זיין צאָהלרייכער פאמיליע און פון דער גאַנצער קהלה, וועלכע איז צו־רונען און אנטרונען געוואָרען אין אַלע פיער עקען פון דער וועלט. און אָט שטעהט ר׳ ישראל מיט׳ן ספר תורה פון דער שוהל פון שטאָדט אש. פאַרלאָרען געוואָרען זיינען אין דער בהלה דאָס ווייב מיט די קינדער. איז ער געקומען קיין פוילען זוכען זיי. וואָרום געזאָגט האָט מען איהם, אַז פיעל אידען פון בעהמען זיינען קיין פוילען ניצול געוואָרען, האָט ער געוואַנדערט פון יאָהר־מארק צו יאָהר־מארק, ביז ער איז מיט זיין קינד קיין זלאָטשאָוו אַנגעקומען און דאָרט זיך באַזעצט.

און צווישען די אַלטע בעלי־בתים, זאַט מיט צרות, אויסגע־פּראוועטע אין פייער פון קדוש השם, מיט די טפרי תורות פון די חרוב־געוואָרענע קהלות אין די הענד, איז געשטאַנען דער נייער בעל־הבית, דער פּרנס הקהל ר׳ מענדעל, מיט דעם נייעם ספר תורה, וואָס ער האָט שוין געלאָזט שרייבען פאַר דער שוהל פון דער נייער אידישער קהלה פון זלאָטשאָוו. קיין מענטעלע באַפלעקט מיט בלוט פון קדושים און מיט טרעהרען פון אַנטלאָפענע טראָגט דאָס נייע ספר־תורה׳לע נאָך נישט. נאָך ניי און אונבאפלעקט איז זיין מענטעלע, און שטאַרק און רויה זעהט נאָך אויס זיין שומר — מענדעל. עס באַזיצט נישט זיין פּנים דעם הייליגען גלאַנץ פון צער און פּיין און מסירת נפש. קיין שפּור נאָך ניט פון איידעלקייט, וואָס קומט פון באַרייטוויליגקייט צו אָפּפער. אָבער שטאַרק, מיט זיינע גראָבע אומעגלומפּערטע הענד נעהמט ער אַרום דאָס נייע ספר תורה. זיין האַרץ שרעקט זיך פאַר דעם הייליגען עול, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך — צו זיין אַ פּרנס הקהל. ער דערפיהלט דעם גרויסען הייליגען עול, וואָס עס טראָגען אויף זיך די אַלטע פּרנסים, פון די חרוב־געמאַכטע קהלות, און ער איז צווישען זיי. און זיין האַרץ קלאַפּט איהם: „וועט איהם אויך אַ מאָל אויסקומען צו שטעהן ווי זיי מיט זיין לעבען ביי זיין קהלה, ביי זיין ספר תורה? וועט ער גרייט זיין אויף קדוש השם, ווי זיי? וועט זיין הערץ נישט שוואַך ווערען? איז ער ראוי צו דעם חוב און כבוד, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך?!“

מיט אַ מאָל איז דער גאַנצער עולם שטיל געוואָרען. אַ הייליגע שטילקייט האָט געהערשט אין גאַנצען שוהלכעל, ווי עפּעס ווער, נישט קיין געזעהענער, וואָלט אין שוהל אריינגעקומען. ר׳ יעקב האָט גענומען זיין ספר תורה, אויפגעהויבען אין דער הויך, און מיט אַ קול פול טרעהרען האָט ער אָנגעהויבען גומל בענשען, געדאַנקט גאָט, וואָס ער האָט איהם מציל געווען פון אַלע סכנות און ער האָט איהם געבראַכט מיט זיין ספר תורה אין אַ מקום מנוחה. אַ שטיל שלוכצען האָט זיך געהערט פון דער ווייבערשער שוהל אַראָפּ. דאָס האָט אַ פרוי פון די גרושים זיך דערמאָהנט אָן די איהריגע, וועלכע זיינען ערגעץ־וואו איבערגעבליבען. און דאָס געוויין האָט אָנגעשטעקט די עדה, אָן אימה האָט זיי אַרומגענומען פאַר די קומענדיגע טעג: צי וועט זיי אויך אויסקומען ווי ר׳ יעקב׳ען צו פאַרלאָזען דאָס שוהלכעל,

וועלכעם זיי האָבען מיט אַזוי פיעל מיה און ליעבע געבויט, און נעהמען זייערע ספרי־תורות און געהן. ווער קען זאָגען, וואָס עס פאַרבאָר־גען אין זיך די צוקינפטיגע טעג... און איינער נאָכ'ן אַנדערען האָבען די בני הגלויה גומל געבענשט. און אַז דער יונגער חזן, וועמען ר׳ מענדעל האָט פון אומאַן געבראַכט, האָט מיט זיין כּאַרכלענדיגען קול אָנגעהויבען ארויסצוזאָגען די נעמען פון די, וואָס זיינען געפאַלען אויף קדוש השם, האָט דאָס געוויין אָנגעפילט דאָס שוהלכעל. שטיל זיינען פון יעדענס אויגען טרעהרען גערונען, און באַהאַלטען טיעף אין הארץ האָט יעדער גאָט געבעטען אין דער שטיל, אַז דאָס שוהלכעל זאָל שוין זיין דאָס לעצטע מקום מנוחה, וואו זיי זאָלען געפינען אַן אָפּרוה און אַ מנוחה ביז דער מלך המשיח וועט קומען

— גאָט זאָל געבען, אַז דאָס זאָל שוין זיין דער לעצטער גלות, — האָט איין איד דעם אַנדערען געוואונשען.

— אַז מיר זאָלען שוין אויסגעהיט ווערען פון שלעכטס, — האָבען זיך די פרויען אין טרעהרען געקושט.

נאָר באַלד איז אַוועק דאָס טרויעריגע געמיטה און די געזיכטער פון יונג און אַלט זיינען אויסגעלויטערט געוואָרען, ווי די זון, וואָס שיינט אויף אַ באַרעגענטעם פעלד — אַזוי האָט דאָס געזאַנג פון חזן באַגלייט מיט יצחק אהרן׳ס זיסע פיעדעל שפּיעלען באַלייכט יעדעס באַטריעבטע פּנים. דאָס האָט דער חזן אויסגעזונגען דעם „ויהי בנסוע הארון“.

און שלמה'לע, מענדעל׳ס יונג, אָנגעטאָן אין אַ גרין זיידענע קאַ־פּאָטקעלע, וואָס דאָס שניידערעל, דער מלמד, האָט איהם אויפגענעהט צו דער חתונה, האָט דעם אָרון אויפגעעפענט. איינער נאָכ'ן אַנדערען זיינען די בעלי בתים אויפגעשטיגען אויף די טרעפּען און די ספרי־תורות אין דעם נייעם אָרון אריינגעשטעלט. צוויי הילצערנע לייבען מיט קרוינען אויף די קעפּ זיינען געשטאַנען פון ביידע זייטען אָרון באַוואַכענדיג די ספרי תורות און צוויי גרויסע ווייס־באַגאָלדעטע אָדלערס האָבען זיך נאָך אַ געהיימער מאַכינאַציע, וואָס דער נעמירא־ווער האָלץ־שניצער האָט אויסגעפונען, אַראָפּגעלאָזט זיך פון דער הויך וואו זיי האָבען גערוהט אונטער'ן בלויען באַשטערענטען הימעל, זיי זיינען געבליעבען הענגען איבער'ן אָרון אין דער לופטען און מיט זייערע ברייטע פליגעל די ספרי־תורות באַשיצט, דעם ערשטען

כבוד האָט מען אָפּגעגעבען די ספרי־תורות פון די גרושים. צוערשט איז געגאַנגען דער אַלטער ר׳ יעקב מיט זיין ספר־תורה. דערנאָך ר׳ ישראל בעהמער און דערנאָך דער רב פון דער שטאָדט און ערשט צו לעצט מענדעל מיט׳ן נייעם ספר־תורה פון דער קהלה זלאָטשאָוו. און ווי עס איז געקומען די רייהע זיין פּראָסטע ספר־תורה אין אָרון אַוועקצושטעלען, איז ער געבליבען אַ מינוט שטעהן פאַר׳ן אָרון, און זיין הארץ איז אָנגעפילט געוואָרען מיט אַ שטילען געבעט: „טאַטע אין הימעל, זאָל עס זיין אַ רוה פאַר קינדער און קינדס־קינדער“ און אַ טרעהר, די ערשטע טרעהר, איז פון נייעם פרנס אויפ׳ן ספר־תורה־מענטעלע געפאַלען...

באַלד האָט דאָס פיעדעלע אָנגעהויבען צו שפּיעלען און דער בים־באָם אונטערצוקלאַפּען און אַ כאָר קוויטשעלעך און זינגערלעך האָבען אָנגעהויבען מיט אַ מאָל אויסצוזינגען דעם „אדון מלא עולם“. דער עולם האָט אונטערגעכאַפּט דעם זמר און מיט׳ן געזאַנג איז געשטיגען די פרייד פון דעם עולם. אַוועק איז דאָס טרויעריגע געמיטה און די פורכט, וואָס האָט געהערשט, עס האָט זיך אויסגעגאָסען די אידישע פרעהליכקייט איבער דער שוהל. טאַטעס, קינדער און מאַמעס צוזאַמען. די זינגערלעך האָבען געקלונגען ווי גלעקלעך אויף די העלזער פון די ציגען, ווען זיי געהען אויף די גרינע לאָנקעס זיך פּאַשען.

יעצט האָבען די פיעדלען ווי קוואַלען וואַסער זיך אַריינגעגאָסען אין געזאַנג אַריין. זיי האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען דעם נגון פון חופּה פיהרען. דאָס שניידערעל־מלמד, וואָס האָט געלערענט מיט שלמה׳לען, איז געוועזען דער שמש פון דער שוהל, אין די ברייטע וואַל־קאָלירטע פּוילישע הויזען, וואָס ער האָט זיך אויפגענעהט צו דער חתונה, איז ער אַריינגעקומען, אונטערגעשפּרונגען מיט די חופּה־שטאַנגען, שרייענדיג האַלב אויף אידיש, און האַלב אויף פּויליש פאַר חדוה:

— זשידקי, זשידקי, אין אַ זייט. איהר זעהט נישט, ווער עס געהט? טאָ יעדזשע פּאַן איציק נאַ וועסעלע!...

די אינגלעך און די יונגע לייטלעך האָבען אונטערגעכאַפּט די חופּה־שטאַנגען, אויסגעשטעלט די חופּה אויפ׳ן בעלעמער. ס׳האָט זיך געלאָזט הערען אַ פלייטען־שפּיעל, ווי מען וואָלט אויסגעשאַלט דעם וועג פאַר׳ן פריץ און מיט אַ מאָל האָט אָנגעהויבען צו שימערען און צו

פינקלען רויט און גאָלדענס, פּערעל און שטיינער פון „הארץ-ברעט־לעך" אויף פּרויען-בריסטען, פושען-פעדערען און שמוק-שטיינער אויף הויבען, רויטער סלוצקער זייד מיט גאָלדענע פעדים געוועבט, האָט שימערירט, קרעלען בלוט האָט געריטעלט זיך פון פּערעל-נאַכט אַרויס, און געלער אַגאַט האָט געבליהט ווי געל גאָלדענע בלומען פון ווייסען אַטלאַס. ווייס איידעלע געהאַפּטעטע שפּיצען האָבען זיך געשוימט אויפ'ן ראַנד פון קלייד איבער די פּרויען-בריסט, ווי דער שוים פון ים. שווערע גאָלדענע עטרות האָבען אַראָפּגעשוועבט איבער דעם סלוצקער זייד, ווי זיי וואָלטען געוואָלט באַשליסען דאָס וויבער-געהיימניס, וואָס דאָס קלייד דעקט צו... פּאַמעליך זיינען געגאַנגען די מוטערס מיט וויכטיגע טריט אין שיין און גלאַנץ, און געפיהרט אין זייער מיטע די כלה. אַ קינד איז זי נאָך געווען, קיין צעהן יאָהר נישט אַלט געווען, דאָך האָט מען באַדאַרפט איהר נשמה, אַז זי זאָל דערגעהנטערען דאָס קומען פון משיח'ען — אונטער דער שער זיינען געפאַלען איהרע שוואַרצע געקרייזעלטע לאָ־קען פון קאָפּ, און נישט געוואוסט האָט דאָס קינד, אַז מען דאַרף איהר נשמה צו דער פאַרגיטיגונג פון דער וועלט, און זי האָט געאַמפּערט זיך און נישט געלאָזט איהרע שוואַרצע לאָקען פאַלען, ביז לאה די טוקע־רין האָט איהר נישט דערפאַר באַצאָהלט מיט זיסע קיכלעך, אַ קיכל פאַר יעדען לאָק... נאָך יעצט באַזיסען איהר דעם גאַנג פון דער חופּה די צוקער-קיכלעך, וואָס זי האָט זיך מיט איהרע לאָקען האָר געקויפט... אָנגעטאָן אין גאָלדענעם חופּה-קאַפּטאַנדעל, וואָס קהל האָט באַשטימט (כּדי אָנצוטאָן יעדע כלה פון דער קהלה, ווען מען וועט זי פיהרען צו דער חופּה, כּדי נישט צו פאַרשעהמען די אָרימע, וואָס האָבען אַליין קיין זיידענע קאַפּטענס נישט). צום ערשטען מאָל האָט זי דעם חופּה-קאַפּטען באַנייט, און נאָך איהר וועלען אַלע כלות פון זלאָטשאָוו טראָגען דעם קאַפּטען צו דער חופּה... און אַלע זלאָטשאָווער מיידלעך מיט ברענענדיגע געפלאָכטענע הבדלות, ווי לייכטענדע פוילישע בענדער, באַלויכטען דעם וועג צו דער חופּה פון דער ערשטער כלה פון זלאָטשאָוו.

שטעהט שוין די כלה אונטער דער חופּה, און שפּיעלט זיך מיט די טראָדלעך פון איהר קלייד און דער חתן איז נאָך נישטאָ. שוין לענגסט האָט דער בדחן אויסגעזונגען זיין ליעד. די כלי זמרים

אויסגעשפּיעלט דעם שפּיעל און דער חתן קומט אַלץ נישט צו געהן. בחנם לויפט דער שמש מיט די גבאים אַרום מיט אָנגעצונדענע הבדלות אין די הענד און זוכען אין די ווינקעלעך דעם חתן צו דער חופּה צו געהן. געפונען האָט מען איהם באַהאַלטען אונטער אליהו הנביא׳ס שטוהל; פאַרראַטען האָט איהם זיין לאַנגער גרינער זיידענער קאַפּטען — און געזאָגט האָט איהם דער מלמד פון אונטער אליהו הנביא׳ס שטוהל מיט דעם שטעקען:

— חתן, חתן, צו דער חופה געה!

אָבער צוריק געקאָפּיעט האָט דאָס אינגעל מיט די באַנעגעלטע נייע שטיוועלעס און פריהער נישט געוואָלט אַרויסקריכען פון אונטער׳ן שטוהל, ביז דער טאַטע מענדעל האָט איהם נישט פאַר די פּאות אַפּירגעשלעפּט.

געשעהמט האָט ער זיך פאַר די חברים אינגלען, וואָס האָבען הינטער איהם אַרויסגעשטעקט אַ צונג און געזונגען איהם אַ ליעד צום גראַם:

„אַלע מענשען טאַנצען, שפּרינגען,
לאַכענדיג און זינגען,
שלמה׳לע שטעהט אַלץ און וויינט,
שלמה׳לע, שלמה׳לע, וואָס דו וויינסט?
איך ווייז וואָס איך מיין,
צו דער חופּה מוז איך געהן".

געקאָפּיעט האָט ער מיט די שטיוועלעס, אָבער צו דער חופּה איז ער געגאַנגען, געשלעפּט ביים אויער פון טאַטען. מורא האָט מען געהאַט, אַז ער זאָל פון אונטער דער חופּה נישט אַנטלויפען. האָט איהם דער טאַטע פון איין זייט און דער מלמד פון דער צווייטער זייט ביי דער קאַפּאָטע צוגעהאַלטען. האָט ער זיין כעס אויסגעלאָזט צו דער כלה שטורכענדיג איהר אין די זייטען, ביז די כלה האָט איהם איינגענומען מיט איינעם פון איהרע קיכעלעך, וואָס זי האָט פאַר איהרע לאָקען געקויפט — איז ער אויף דעם שדוך איינגעגאַנגען...

און ווייט און ברייט האָט זיך געטראָגען דאָס געזאַנג פון דער נייער שוהל איבער די וויסטע סטעפּעס פון אוקריינא, און געטראָגען האָט זיך די בשורה איבער וואַלד און פעלד, און געוואַקסען האָט יעדער

בוים אן יעדעס גרעזעל אין די ווארימע פריהלינגס־נאכט: א שוהל געבויט, א חופה געשטעלט, די ברכה קומט!... די ברכה קומט!...

פינפטעס קאפיטעל.

דאס פאאר פאלק.

מען קען נישט זאגען, אז דאס יונגע פאר פאלק שלמה׳לע מיט זלאטה׳ן האבען זעהר גוט געלעבט נאך דער חתונה. און צו שלמה׳ס יאאנד מוז עס געזאגט ווערען, אז די צושטערונג פון שלום־בית איז קיינמאל נישט געווען אהן זיין שולד. שלמה׳לע, וועלכער איז שוין דאן אלט געווען דרייצעהן יאהר, און געקליבען זיך בעל־מצוה ווערען, איז געגאנגען אין חדר ביים גמרא־מלמד, און ער האט שוין ווי א געניטער פיש ארומגעשוואומען אין דעם ים פון תלמוד, באהאוועגט געווען אין אלע דינים ווי אזוי א ווייב מקדש צו זיין, וואס אין דער כתובה אריינצושרייבען, און די אלע פליכטען און געזעצען, וואס א ווייב צו א מאן און דער מאן איז צום ווייב מחויב. ער האט אויך שוין געוואוסט אלע דינים, ווי אזוי א ווייב אפצו׳גט׳ען. שלמה׳לע, וועלכער האט מיט א פשט׳על געקענט צונויפפיהרען צוויי וועלטען און אויפבויען בבל׳ס טורעמס מיט א פלפול, פלעגט אפט אהיים קומען פון חדר אן אפגעשמיסענער. דער רבי זיינער האט זיך זעהר ווייניג געמאכט פון דער וואזשנער שטעלע, וואס שלמה׳לע פארנעהמט אין לעבען אלס יונגערמאן. דער מאן פלעגט דעם רבי׳נס שמיץ אויסלאזען אויף דער ווייבעל׳ס הייבעל. געטראפען דאס ווייבעל זיצענדיג אויף דער שוועל־טיר פאר׳ן קרעטשמע, שפיעלענדיג אין זאמד, פלעגט ער אראפרייסען דאס הייבעל פון איהר קאפ און אנ־שיטען דערינען א הויפען זאמד.

— נא, אט האסטו, ווייל דו האסט געמאן שפאטען פון מיר.

— מען וועט דיך דערפאר אין גיהנום מיט פייערדיגע ריטער שמייסען! — האט איהם דאס ווייבעל געשראקען.

— אויף דיר איז די עברה, ביזט אונטער׳ן הימעל אהן א הייבעל געשטאנען.

דאן איז דאס ווייבעל ארוים מיט איהר ברוגז־ערקלערונג, וועלכע האט געלויטעט אזוי:

„שלמה׳לע, שלמה׳לע, ברוגז.
שטעך דיר אוים די אויג׳עס,
צוויי שעפעלעך מיט בלוט,
איך וועל שוין קיינמאל נישט זיין מיט דיר גוט.
צווישען שעפעלעך מיט לייהם
שוין קיינמאל מיט דיר נישט געהן״.

האט דער יונגערמאן אנגענומען די ברוגז־ערקלעהרונג און אוועקגעדרעהט זיך אויף אן אפצאס. און די ווייבעל האט זיך פארשטעלט מיט ביידע הענד די אויגען, אז זי זאל איהם נישט זעהן.

עס איז געווען אין א זומערדיגען פרייטאג נאכמיטאג. די קיכעטשמע איז פול מיט כלאפעס און פאנעס. מענדעל איז פארנומען אין קרעטשמע ביים שניט־קראם און אקעוויט, יוכבד מיט שבתמאכען און די קינדער שרייען פאר׳ן טיר. אויף זייער געוואלד איז ארויסגעקומען מארושא, געזעהן וואס שלמה׳לע האט געטאן מיט׳ן ווייבעל׳ס הייבעל, האט זי אנגעהויבען מוסר׳ן:

— דו, בחור׳עץ איינער, אזוי באהאנדעלט מען א ווייבעל? א ווייבעל דארף מען ליעב האבען, נישט שיטען זאמד אויפ׳ן קאפ.

— כע, כע, — האט דער יונגערמאנטשיק צו איהר אויסגעשטרעקט די צונג — דו ביזט דאך פון בלעם׳ס אייזעל, און דו וועסט נישט האבען קיין חלק לעולם הבא, און דו וועסט מגולגל ווערען אין א הונד און אין א קאץ, וויל דו קומסט נישט ארוים פון יעקב אבינו, נאר פון עשו הרשע.

— דו קומסט ארוים פון עשו הרשע; דו ביזט אליין אן עשו! — האט זיך די גויה געריצט מיט׳ן יונגענמאנטשיק — דו האסט אן עברה געטאן, געלאזט דיין ווייבעל שטעהן אונטער׳ן הימעל מיט א בלויזען קאפ. מעג מען? מען וועט דיך דערפאר אין גיהנום ברענען און בראטען, — האט די גויה זיך אנגענומען די קריוודע פונ׳ם ווייבעל.

שלמה׳לע האט זיך דערמאנט, אז ער האט נאך ניט געקראגען דעם סטונעק וואס קומט איהם יעדען פרייטאג, האט ער איהם נעפאדערט.

— גיב מיר דעם סטונעק און שוין!

— מאך צוערשט א ברכה, וועסט קריעגען דעם סטונעק, — האט די גויה געפאדערט פון דעם יונגענמאנטשיק.

— וואס איז דיין עסק? איך וועל שוין מאכען א ברכה. גיב מיר דעם סטונעק.

— דו ביזט עשו הרשע און דו קענסט, חלילה, פארגעסען און עסען אהן א ברכה.

שלמה'לע האט זיך קיין אנדער עצה נישט געקענט געבען און געמוזט נאכקומען דער גויה'ס באדינגונגען, כאטש עס האט איהם וועה געטאן, וואס די גויה נעהמט זיך אן פאר זיין אידישקייט. נאר אזוי ווי דער יאגדע סטונעק האט שוין ארויסגעשמעקט פון דער גויה'ס האנד, און געבראכט איהם דאס וואסער אין מויל אריין, האט ער א ברכה געמאכט און גענומען דעם סטונעק.

ביי די סטונקעס האבען זיך מאן און ווייב איבערגעבעטען. באלד זיינען זיי שוין ביידע מיט שלום־בית געזעסען אויף די שוועל־טיר פון קרעטשמע און געטיילט זיך מיט די ביסענס פון סטונעק.

לאנג האט מען זיי נישט געלאזט זיצען אין שלום. מענדעל'ס קול האט זיך געהערט פון קרעטשמע:

— שלמה, שלמה!

און מארושא איז ארויסגעקומען פאר דער טיר:

— געה, בחור'עץ, אין שטוב אריין, דער טאטע באדארף דיך שיקען די פויערים די צערקווע אויפעפענען.

אז שלמה איז אין קרעטשמע אריינגעקומען, האט ער געזעהן דעם פאטער ארומגערינגעלט מיט כלאפעס און כלאפקעס און א פויער, האלב נאקעט, אין א לאנג העמד, באָרוויס, מיט'ן בלויזען קאפ, האלט א קליין קינד איינגעוויקעלט אין שמאטעס אויף דער האנד, האט געקניהט פאר מענדלען:

— פאטריל אונזערער, האב רחמנות, גיב דעם שליסעל פון צערקווע און לאז קריסטלען דעם יונג. שוין פיער חדשים אלט, און מיט גאט'ס וואסער נאך נישט באשפריצט געווארען. עס קען אוועק־שטארבען אונגעקריסטעלט, וועט עס דאן דער שטן צונעהמען.

— יא, און דערנאך וועלען אייערינע דעם קסיאנדז דערצעה־לען, אז איך האב דעם שליסעל אהן אפצאהלונג ארויסגעגעבען, וועט

ער מיך שמייסען לאָזען, ווי ער האָט עס געטאָן ביי יעפרעמ׳ס חתונה. גענוג קריעגט דער איד שמיץ פאַר זיין אייגענער אמונה — נאָך פאַר אַ פרעמדען גלויבען שמיץ צו קריעגען האָב איך קיין חשק ניט, וויל איך ניט.

— זאָלען מיר שטום ווערען, זאָלען אונזערע מיילער אָפּגענומען ווערען, אויב מיר ווילען איין וואָרט זאָגען, — האָט זיך דער האַלב־נאַקעטער פּויער געבעטען, קניהענדיג פאַר מענדלען — העלף, פּאַטעריל אונזערער, דער יונג איז קראַנק און קען אוועקשטאַרבען — אין טייוולישע הענד וועט ער אריינפאַלען, דעם פּאַטער זיינעם קומען דערנאָך דישען... האָב רחמנות, פּאַטעריל.

— נעהם דעם שליסעל, שלמה, און עפען די פּויר׳ן די צערקווע אויף — האָט מענדעל איבערגעגעבען שלמה׳ן דעם שליסעל פון צערקווע, וואָס איז געהאַנגען אויפ׳ן נאָגעל אינאיינעם מיט די שליסלען פון די בראָנפען־קאַמער.

— גאָט וועט דיר באַצאָהלען, פּאַטעריל אונזערער, גאָט וועט דיר באַצאָהלען — האָט דער האַלב נאַקעטער פּויער געקושט מענדלען דעם שטיוועל און איז ארוים מיט׳ן קינד אויף דער האַנד נאָך שלמה׳ן.

— קום, פּאַטער, טהוט גאָט׳ס זאַך, דער איד האָט דעם שליסעל געגעבען, — פּעדערט דער פּויער דעם רוסישען פּאָפּ, וואָס איז געזעסען אויפ׳ן באַנק ביים פּיעקעליק.

נאָר דער פּאָפּ האָט זיך נישט באַוואויגען. ער האָט מיט זיין ברייטען רוקען פאַרשטעלט דעם פּיעקעליק — און איז געבליבען זיצען, אזוי ווי ער וואָלט געוועזען צוגעמויערט צו דער וואַנד.

— אויף וואָס וואַרטסטו, פּאַטעריל? — האָט איהם מענדעל געפרעגט.

— געוועזען אַ פינגערהוט הייליגער וויין אין צערקווע, האָבען איהם די נשמות אויסגעטרונקען, און אָהן הייליגען בראָנפען וועט גאָט די נשמה נישט אויפנעהמען אין קריסטליכען גלויבען — האָט דער פּאָפּ געענטפערט.

— וואָס ווילסטו?

— טהו, מענדעל, אַ קריסטליכע זאַך, העלף אַ נאַקעטע נשמה קומען אונטער דעם קריסטליכען גלויבען און שענק פאַר דער צערקווע אַ פלעשעלע מיט וויין, — שלעפּט דער פּאָפּ אַ ליידיגע פלאַש פון

זיינע ברייטע טאַשען אַרוים און שטרעקט זי אויס צו מענדלען — נאַט וועט דיר באַצאָהלען דערפאַר. מיר זיינען אָרימע מענשען.

— אוי, געוואַלד, ער הויבט שוין ווידער אָן! וואָס האָט זיך דער בעל־הגוף אָנגעזעצט אויף מיר. דער קסיאָנדז וועט דאָך מיך צום טויט שמייסען. איך האָב דאָך אַ ווייב מיט אַ קינד. איך העלף גאָרנישט, איך טהו גאָרנישט, איך ווייס פון גאָרנישט. ווילסט דעם שליסעל פון צערקווע — נאַ דיר. פאַר מיר באַדאַרף איך איהם נישט. ווילסט בראָנפען — נאַ דיר בראַנפען, דערפאַר האַלט איך די קרעטשמע, אַז איך זאָל פאַרקויפען בראַנפען, אָבער וואָס העלף איך? וואָס? איך העלף גאָרנישט, איך טהו גאָרנישט, איך ווייס גאָרנישט, — האָט מענדעל אָנגעגאָסען דעם פּאָפּ אַ קווערטעל בראַנ־פען אין פלאַש אריין, אַרויסשטופּענדיג איהם פון קרעטשמע.

שלמה׳לע האָט דעם פּאָפּ די צערקווע אויפגעעפענט און פלינק אנטלאָפען, אַז ער זאָל נישט אָנריהרען די װענד פון צערקווע. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט פון דער ווייטענס, כדי ער זאָל נישט „טרפה" ווערען, הערענדיג דאָס געזאַנג פון דער צערקווע. און ווען דעם פּאָפּ׳ס באַס־שטימע האָט דאָך דערגרייכט צו איהם אין דרויסען, האָט ער מיט זיינע הענד פאַרמאַכט זיך די אויערען, אַז ער זאָל גאָרנישט הערען, און עס זאָל נישט פאַרשטאָפּען זיין מח צו לערנען תורה.

ער טאַטע האָט איהם שוין אָפּגעוואַרט ביי דער טיר פון קרעטש־מע מיט׳ן פּעקעל וועש אונטער׳ן אָרים און האָט איהם גענומען אין מקוה אריין אויסבאָדען זיך לכבוד שבת, וואָרים דער שמש האָט שוין אין מארק פון שטעדטעל אויסגערופען, אַז די מקוה איז אונטער־געהייצט לכבוד שבת.

אהיים געקומען פון דער מקוה אָפּגעצוואָגענע און אָנגעטהאָנענע אין נייע געוואַשענע העמדער מיט ווייסע ברייטע קראַגענס, פאַר־וואָרפען איבער די גרינע קאַפּאָטעס, האָבען זיי שוין געפונען די קרעטשמע פאַרוואַנדעלט אין אַ רוהיגען שבת־נעסט. גאָר ניט איז געווען דאָ מעהר צו דערקענען, וואָס זאָל דערמאָנען אָן אַ קרעטשמע. צוגעדעקט זיינען געווען די באַטשקעס מיט בראַנפען מיט ווייסע ליילעכער, און פאַרהאַנגען זיינען געווען די פּאָליצעס מיט די סחורות מיט טיכער און ליילעכער. אויפגערוימט איז געווען די קרעטשמע

און פארוואנדעלט אין א שבת־שטוב, ווי עס וואלט דא קיינמאל קיין האנדעל געפיהרט געווארען. זיעבען כשר'ע שמאלצענע ליכט האבען זיך געברענט אין דעם גרויסען מעשענעם שבת'ניק, אויף וועלכען עס האבען אראפגעפינקעלט פון זיין פענדעל אראפ „נרות של שבת". צוויי פאר חלות, איינע א גרויסע, פאר'ן אלטען בעל־הבית, און איינע א קליינע פאר פאר'ן יונגען בעל־הבית, זיינען געווען געגרייט אויף דעם ווייס באצוועלטען טיש, מיט א גרויסען זילבערנעם בעכער און א קליינעם זילבערנעם בעכער. און די שוויגער מיט דער שנור זיינען געזעסען ביים טיש, ביידע אנגעטהאן אין לאנגע אראפגע־האנגענע גרינע זיידענע קאפטענס, אין נייע באשפיצטע הויבען. די גלאנצענדיגע שטערענס זיינען געווען פארבונדען מיט שטערען־טיכלעך, און איבער די הערצער — הארץ־ברעטלעך, אויף וועלכע עס האבען געפינקעלט די ציערונג, וואס זיי האבען געקראגען פון זייערע מענער. דבורה'לע, ווי קליין פארשטעלט יונג ווייבעל, האט נאכגעטהאן אלצדינג, וואס די שוויגער האט געטהאן, און די מארושא, אנגעטהאן לכבוד שבת אין א נייע שירץ און א נייע טיכעל איבער'ן קאפ, איז געזעסען אויף א קליין בענקעל ביים פיעקעליק און געקוקט מיט גדולה אויף די יונגע נייע בעל־הבית'טע. שוויגער און שנור האבען ביידע געזונגען א ליעד לכבוד שבת פאר ליכט בענשען:

אין שעהן געזאנג וועל איך אנהויבען צו זינגען,
מיט פרישער, פרעהליכער, הערליכער שטימע,
צו עהרען די הייליגע מלכה, די דא איז וואויל בעקאנט.
שבת איז זי מיט איהר'ן נאמען גענאנט.

גאט דאס מיט איהם דאס ליכט רוהט,
אין מיין הויז זאל ער שיקען די מלכה גוט.
פאר איהרעט וועגען האב איך דאס הויז פון אויסרוימען.
ווארום טהוט זי אזוי לאנג אין דרויסען זוימען?

פארוואגלען טהוט זי גאנצע זעקס טעג,
אזוי ווי א מענש דער אין גלות איז געפלאגט,
ווי איין פויגעל פון איין דאך צום אנדערען טהוט זי פליהען,
ביז די צייט דאס דער הייליגער שבת קומט אהערצוציהען...

און ווען שלמה׳לע האָט געגומען דעם גרויסען סדור און האָט זיך שוין צוגעקליבען מיט׳ן טאַטען אין שוהל צו געהן, האָט זיך דערהערט אַ גרויסע פּאַנסקע בייטש מיט פיעל פערד געשפּאַנט, פאַרפאָהרט פאַר דער קרעטשמע.

– הע, זשידזשע, עפען אויף, דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פאַן דאָמבראָווסקי קלאַפּט אין טיר, עפען אויף!

– אוי, דער גרויסער וויעלמאָזשנע פּאַן דאָמבראָווסקי קלאַפּט אין טיר. איך קען נישט, פּריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

– זשידזשע, דרייסיג שמיץ וועל איך דיר לאָזען געבען, עפען אויף די טיר!

– איך קען נישט, פּריץ לעבען, איך טאָר נישט, פּריץ לעבען, עס איז ביים אידען שבת היינט!

– ווי אַזוי וואַגסטו, איד? דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פּאַן דאָמבראָווסקי וויל אַ שנעפּסעל טרינקען.

– איך קען נישט, פּריץ לעבען, איך טאָר נישט, פּריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

– שטעל אַ קוואָרט אָקעוויט אַרונטער אונטער דער טיר, אין דער גאַנצער שטאָדט קיין טראָפּען נישטאָ...

– איך קען נישט, פּריץ לעבען. די אידענע האָט שוין די ליכט געצונדען.

– פאַרשאָלטענער איד. אַז דער איד האַלט זיין שבת, מוז גאַנץ פּוילען אָהן אָקעוויט בלייבען... – האָט זיך געהערט אַ שטימע פון דער צווייטער זייט טיר.

זעקסטער קאַפּיטעל.

אין דער ישיבה אַריין.

אַז שלמה׳לע איז אַלט געוואָרען פיערצעהן יאָהר, האָט מען זיך געקליבען איהם צו שיקען אין ישיבה אַריין קיין לובלין, וואו אַלע בנ ב ד׳ע אידישע בעל-בית׳לעך זיינען געפאָרען צו לערנען זיך

אין דער בארימטער לובלינער ישיבה. מענדעל האָט זיך געקליבען קיין לובלין אויפ׳ן יאַהרמאַרק, וואו עס האָט היי־יאָהר געזאָלט אויסזיצען דער ועד ארבע הארצות, דער אידישער סעים, פאַר וועל־כען מענדעל האָט זיך געוואָלט צום ערשטען מאָל פאָרשטעלען אלס פּרנס און פאַר וועלכען מענדעל האָט אויך געוואָלט פאָרברענגען א וויכטיגען ענין, וואָס איז נוגע כלל ישראל.

אין א שעהנעם פרייטאג נאָכמיטאָג האָט זיך באוויזען אין זלאָטשאָוו דאָס שניידעריל, שלמה׳ס מלמד. האָט ער זיך פון מוצאי שבת אָן אָוועקגעזעצט ביי מענדלען אין קרעטשמע הינטער דעם פּיעקעליק מיט פינגערהוט און נאָדעל, אויפצונעהען מלבושים מיט־צונעהמען פאר שלמה׳לען אין וועג אריין. דאָס „שניידעריל“ האָט גענעהט מלבושים אזוי ווי פאר די אידען אמאָל אין מדבר, אז זיי זאָלען מיטוואקסען מיט די אינגלעך. דעם „עודף“ האָט ער אונטער־גענעהט, אז מען זאָל קאָנען ארויסלאָזען די נאָהט און אויסציהען דאָס מלבוש. דאָס שניידעריל האָט פאַר שלמה׳ן אויפגענעהט א זוינטערדיגע וואטיווקע פון מענדעל׳ס א מלבוש, א בגד תפארה, אוים פורפור זייד, פאר שבת און יום טוב, א פּאָר ברייטע תחתונים אוים שווארצען ציץ, א צוויי־דריי פלאקסענע העמדער, און גענעהט האָט דאָס שניידעריל כשר׳ע מלבושים, מיט רונדיגע קאנטען, אז די מלבושים זאָלען נישט מחויב זיין ציצית, און געהיטען זיך פאר שעטנז, און קיין איין מינוט נישט באלמוטשעט ביים נעהען, תהלים געזאָגט אָדער משניות געלערענט אויף אויסוועניג. געזאָגט האָט מען אויף דעם שניידעריל, אז ער איז א פארבאָרגענער צדיק, איינער פון די ל״ו, אויף וועלכע די וועלט שטעהט. דאָס שניידעריל פלעגט פארפאלען ווערען אויף עטליכע וואָכען פון שטעדטעל און אויפ־האלטען זיך אין די געדיכטע וועלדער. טיילמאָל פלעגט ער פּלוצים ארייִנפאלען ערב שבת צו אן איינזאמען אידישען ארענדאר אין א אידישער קרעטשמע און פלעגט פאר דעם פּראָסטען אידען קידוש מאכען, אָדער באוויזען זיך צו אן איינזאמער קינפּעטאָרין אין דער וואך־נאכט אין א פארוואָרפענער קרעטשמע און מלחמה האלטען מיט דער לילית, וואָס איז געקומען דאָס קינד טויטען... געזאָגט האָט מען, אז גרויסע נשמות קומען צום שניידעריל אין וואלד, וועלכע לערנען מיט איהם די סודות פון דער תורה. מלבושים, וואָס דאָס

„שניידעריל“ האָט אויפגענעהמ, איז געווען א סגולה פאַר פארשיע־דענע קרענק. מען פלעגט זיי אָנטאָן א חולה מסוכן, איז ער געזונד געוואָרען, א שווערע געווינערין — האָט זי דאָס קינד געבוירען.

ביי מענדלען אין שטוב האָט מען אויף דעם שניידעריל גע־קוקט ווי אויף א הייליגען, און אויף זיין ארבייט ווי אויף הייליגע ארבייט. א שטילקייט האָט געהערשט ביים גרויסען פיעקעליק, וואו דאָס שניידעריל איז געזעסען און גענעהט די מלבושים פאַר שלמה׳־לען. מען איז זיכער געווען, אז דעם שניידעריל׳ס מלבושים וועלען איהם אָפּהיטען פון אַלעם שלעכטס און באשיצען איהם דורך די גאַנצע לאַנגע צייט, וואָס שלמה׳לע וועט זיין ווייט פון דער היים צווישען פרעמדע מענשען...

דעם שבת בעפאָר שלמה׳לע איז געפאָהרען אין ישיבה, איז ער געזעסען אין דער גרויסער שטוב, אויף דער האַלצערנער באַנק, און געלערענט זיין שיעור (קיינער איז ניט געווען. טאַטע־מאַמע זיינען געשלאָפען אונטער א דעק), האָט די אַלטע דיענסט מארושא גענומען דבורה׳לען, זיין ווייבעל, און איהר אויסגעפוצט אין איהרע שעהנסטע קליידער. א וויים געוואַשען, געגלאַדעלט פריסקעלע, וואָס איז געווען אויפגעשטעלט און פארדעקט די אויערען, אין א וויים געהאַפטען שערצעל איבער דעם גרינעם זיידענעם קליידעל און באַלאָדען זי מיט א בארנע און א עפעל און האָט זי ארייננעשיקט צו שלמה׳לען. אליין האָט זי זיך, די אַלטע, אוועקגעשטעלט הינטער דער טיר און האָט דורך א שפּאַרע אריינגעקוקט. דבורה האָט דערזעהן איהר מאַן, איז זי ביי דער טיר געבליבען שטעהן, אריינ־געשטעקט דעם פינגער אין מויל אריין און מיט דער צווייטער האַנד האָט זי געהאַלטען איהר וויים שערצעל. שלמה׳לע האָט ווייטער געלערענט, געוואָרפען אויף איהר א בליק און ווייטער געלערענט. דאַן איז דאָס ווייבעל פּלוצים צוגעגאַנגען צו איהם, און האָט זיך אוועקגעשטעלט נעבען איהם. שלמה׳לע האָט צוגעמאַכט די גרויסע גמרא און אָנגעקוקט זי.

א לאַנגע צייט האָבען זיך מאַן און ווייב אָנגעקוקט שווייגענדיג. דערנאָך האָט דאָס ווייבעל אָנגענומען א ציצה פון זיין לאַנגען ארבע

בנפות, וואָס האָט צוגערעקט איהם אין גאַנצען:

— דו פאָהרסט אוועק?

— יא! — האָט שלמה'לע געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ.

— איך וויל ניט, אַז דו זאָלסט אוועקפאָהרען.

— איך מוז פאָהרען אין דער ישיבה אריין תורה לערנען. דער רב האָט געהייסען.

— און ווען וועסטו טהאָן צוריקקומען?

— ווען איך וועל שוין זיין גרויס אויפגעוואַקסען, און גאָר אין דער תורה הקדושה קענען גוט לערנען.

א ווייל'ע האָט ווידער דאָס קינד געשוויגען. דאַן האָט זי זיך פּלוצים אָנגערופען:

— איך וויל אַהיים געהן, צו דער מאַמען אַהיים.

— דו קענסט נישט אַהיים געהן צו דיין מאַמען אַהיים. דו מוזט דאָ בלייבען, ווייל דו ביזט צו מיר מקודש געוואָרען כדת משה וישראל.

— איך בין צו דיר נישט מקודש געוואָרען.

— געדענקסט דענסטמאָל, ווען מיר זיינעןביידע אונטער דער חופּה געשטאַנען, ווען מען האָט די שוהל מחנך געווען, און איך האָב דיר א רינגעלע אָנגעטהאָן.

דאָס מיידעל האָט אויף דעם גאָרנישט געקענט ענטפערען.

— און איך וויל יא אַהיים געהן. איך וויל דאָ נישט זיין — האָט זיך דאָס מיידעל פּלוצים אָנגערופען, צובויגענדיג איהר קעפּעל צו איהם.

— פאַרוואָס?

— פאַר אַזוי.

— פאַרוואָס פאַר אַזוי?

— דערפאַר וואָס דו פאָהרסט אוועק.

— און אַז איך וועל דיר עפּעס מיטברענגען, וועסטו דאָ בלייבען?

— וואָס וועסטו מיר מיטברענגען?

— וואָס זאָל איך דיר מיטברענגען?

— א פּאָר גאָלדענע שיכעלעך, ווי דײַן מאַמע האָט, אויף הויכע אָפּצאַסען.

— יא, איך וועל דיר מיטברענגען.

— מיט גאָלדענע שנירען?

— יא, און וועסט נישט אהיים געהן?

— ניין, איך וועל גאָרנישט וויינען.

— אזוי האָב איך דיך ליעב, — האָט זיך אָנגערופען שלמה'לע און געגלעט זי איבער'ן הייבעל.

— און איך דיך אויך, — האָט זיך אָנגערופען דבורה און געצויגען זיין ציצה פון ארבע כנפות.

— א ווײַלע האָבען וויעדער דאָס פּאָר פּאָלק געשוויגען. פּלוצים האָט זיך דבורה אָן עפּעס דערמאָנט.

— א עפּעל ווילסטו?

— יא, — שאָקעלט דאָס אינגעל מיט'ן קאָפּ.

דבורה נעהמט ארויס פון דעם טעשעל פון שערצעל אַן עפּעל און גיט איהם.

— פון וואַנען האָסטו?

די מארושא האָט מיר געגעבען. פאַר דיר אַן עפּעל, און פאַר מיר א בארנע, — נעהמט דאָס מיידעל ארויס א בארנע פון צוויי־טען טאַש.

דאָס פּאָר פּאָלק האָבען זיך אוועקגעזעצט אויף דער האָלצערנער באַנק עסען דאָס אויבסט.

— נאַ, פאַרזוך פון מיין בארנע, — זאָגט דאָס ווייבעל.

— נאַ, פאַרזוך פון מיין עפּעל — זאָגט דער יונגערמאַנטשיק.

און צו מאָרגענס אין דער פריה, ווען די ערשטע בלאַסקען פון דעם רויטען מאָרגענשטערען, וואָס האָבען באַגאָסען א האַלבען הימעל, האָבען אַנטפּלעקט די וועלט פון דעם נאַכט־סוד, איז הלל, דער פּערדס־יונג, פאַרפאָהרען מיט דער בויד פאַר דער קרעטשמע. פון דער קרעטש־

מע האָט מען אָנגעהויבען אַרויסצוטראָגען קישענס און דעקען און טיכער, און זעקלעך און טאַרבלעך עסען מיט באַטשקעס בראַנפען, וואָס מען האָט אָנגעגרייט פאַר דער גאַנצער נסיעה, וועלכע האָט געזאָלט פאַרנעהמען צוויי־דריי וואָכען פון זלאַטשאָוו קיין לובלין. אויף דער בויד האָט זיך אויך אויפגעזעצט חיים דער פאַטשטאַרוש, אָדער ווי מען האָט איהם גערופען: דער „שומר ישראל“, וועלכען מען האָט מיטגענומען צו היטען פאַר „גזלנים“. חיים איז געווען אַ הויכער,שטאַרקער איד, וואָס האָט געקענט רייטען אויף אַ פערד און האָט געוואוסט איינער אַליין פון אַלע אידען פון שטעדטעל ווי אומ־צוגעהן מיט אַ ביקס און פראַך. בעקליידעט איז געווען חיים אין זיינע אַמט־קליידער, ווי אַ אידישער סטראַזשניק, מיט אַ ביקס פון פאָרענט און אַ ביקס פון הינטען, און אַרום בויך אַ גרויסען גאַרטעל, אויף וועלכען עס האָט געהאַנגען אַ האָרן מיט פראַך.

געווען איז חיים אַ קהל׳ישער מענש. קהל פלעגט איהם באַנוצען פאַר אַ שליח בית־דין, ווען מען האָט באַדאַרפט שיקען אַ שליח פון איין ישוב צום אַנדערען מיט אַ שליחות, אָדער ווען קהל האָט באַדאַרפט אַרונטערפאָדערען צום בית־דין אַ „תקיף“, וועלכער האָט נישט געוואָלט קומען, האָט מען געשיקט חיים פאַטשטאַרוש ער זאָל איהם ברענגען בחזקה.

חיים פאַטשמאַרוש האָט געהאַט אויסצופיהרען אין שטעדטעל אַלע פונקציעס, ביי וועלכע מען האָט באַדאַרפט אַרויסווייזען גבורה. און אַזוי ווי זיין פערזאָן אַליין האָט נישט געקענט אַרויסברענגען פיעל גבורה — האָט ער זיך באַקליידעט מיט כלי־זין. מיט דער בויד איז אויך מיטגעפאָרן ר׳ יונה אייבשיטץ, דער מגיד פון שטעד־טעל, וועלכער האָט יעדען שבת נאָכמיטאָג אַ מוסר־דרשה געזאָגט, וואו ער האָט געשילדערט מיט העלע פאַרבען דאָס גיהנום מיט אַלע זיינע קעסל־גריבער און דאָס גן־עדן מיט אַלע זיינע מדרגות. ר׳ יונה איז געווען אַזוי אויסגעקאָכט אין גיהנום, אַז ער האָט געוואוסט פון אַלע קאַלך־אויוועגס און פייערדיגע טעפּ, ווי ער וואָלט געווען אַ תושב פון דאָרט. יעצט האָט ער זיינע דרשות צונויפגעזאַמעלט אין אַ ספר און פיהרט עס קיין לובלין פאָרצולעגען זיין ספר פאַר׳ן „ועד ערבא הארצות“, צו באַקומען דעם רשות דאָס ספר צו דרוקן, אויך צו קריגען אַ הסכמה פון אַ גדול־הדור פאַר׳ן ספר און אַ״ב,

אין דער צייט פון יריד, ווען עס זיינען פארזאמעלט געווען אזוי פיעל עשירים סוחרים, זעהן ווענען א נגיד, וואס וועט זיך וועלע פארדיענען חלק לעולם הבא און ארויסגעבען דאס ספר אויפ׳ן חשבון הגביר...

ענדליך איז אויך ארויסגעקומען פון קרעטשמע מענדעל מיט זיין אינגעל שלמה׳לען. די אלטע מארושא, וועלכע האט איהם נאכ־געטראגען דאס קעסטעל, האט איהם צוגעוואונשען אויף אידיש, אז ער זאל באגעהרען צו לערנען. די מאמע מיט׳ן ווייבעל זיינען געשטאנען פאר דער טיר פון קרעטשמע:

— פאר וואס געזעגענסטו דיך ניט מיט דיין ווייבעל, שלמה׳־לע? א מאן פאהרט אוועק אויף אזא לאנגע צייט, באדארף זיך גע־זעגענען מיט׳ן ווייב, — האט דער פאטער געזאגט.

שלמה׳לע אין דער לאנגער קאפאטע, וועלכע האט זיך איהם נאכגעשלעפט נאך די פיס, אין גרויסען געלען שטריימעל, איז צו־גאנגען צו דבורה׳ן, וועלכע איז געשטאנען ביי דער שוויגער, און ניט קוקענדיג אויף איהר, נאר ערגעץ אין א זייט, האט ער געזאגט:

— בלייב געזונד, דבורה!

דאס מיידעל האט געשוויגען.

— זאג דיין מאן: „פאהר געזונדערהייט און באגעהר צו לערנען“, האט איהר די שוויגער געלערענט.

— פאר געזונדערהייט און באגעהר צו לערנען — האט דאס מיידעל נאכגעזאגט דער שוויגער. ווי אויך צום ערשטען מאל זייט די קינדער האבען חתונה געהאט, האבען זיי זיך געשעהמט צו קוקען איינער דעם אנדערען אין פנים אריין.

שוין האט שלמה׳לע געוואלט צוגעהן צו דער בויד, נאר אין דער לעצטער מינוט האט זיך די מאמע נישט געקענט איינהאלטען. זי איז אויפגעפאלען אויף איהר בן־יחיד און איהם באגאסען מיט טרעהרען און מיט קושען. — גאט זאל זיין דיין שיצער, ווילאנג איך וועל דיך נישט זעהן — און נאך איהר די קאזאטשקע דיענסט, נאך דאס יונגע ווייבעל האט געקוקט ערנסט צו דער ערד.

— יוכבד — האט זי מענדעל דערמאנט — גאט האט דיך מזכה געווען און דו שיקסט דיין זוהן אין ישיבה אריין, וואו עס

זיינען לומדים און גאונים, און דו ווייסט?
— פאר גאט'ס זכות — האט זיך די מוטער די טרעהרען גע־ווישט מיט'ן פארטוך.
שלמה'לע האט זיך מיט'ן ארבעל אפגעריבען דער מוטער'ס קושען פון באק און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער בויד.

„מיט'ן רעכטען פוס, אין רעכטען וועג,
וואו קיין רוח־רעה רוהט,
נאר אייטעל גוט'ס
און לויטער רוה! —
האט די מוטער איהם צוגעוואונשען.

לאנגזאם איז די פוהר איבערגעפאהרען דאס שלאפענדע שטעד־טעל און איז ארויסגעקומען צווישען די פריצ'ישע פעלדער. די גע־שניטענע בינדלעך ברויט, וואס זיינען געלעגען אין פעלד, האבען זיך געגילדעט אין דער זון. די גרעזער זיינען פייכט געווען פון דער פריהמארגען־דאסע, און אין דעם רייגעם פרישען חלל האבען זיך געקייקעלט קליינע וואלקענדלעך רויך פון די פויערישע שטרויענע דעכלעך, וועלכע האבען היימיש געמאכט דאס לאנד ארום און ארום. אבער וואס ווייטער מען איז געפאהרען און וואס מעהר די זון האט צו־וואריקט דעם אויפקומענדיגען טאג, אלץ ווינציגער זיינען געווא־רען די באארבייטע פעלדער און די וועלט האט זיך פונאנדערגעגאסען אין א לאנגער ווייטער אונענדליכקייט... און מענדעל'ס בויד איז פארבלאנדזשעט געווארען אין א ים מיט הויכען שמעקעדיגען גראז, מיט פארשיעדענפארביגע בלומען — אהן א שטעג און אהן א וועג. ווי וויט דאס אויג האט נאר געקענט דערגרייכען האט זיך געזעהן גאט'ס באפלאנצטע וועלט. טיילמאל נאר האט זיך אויף א בערגעל פארקליבען א וועלדעל פון יונגע ווייסע ווערבען, בוימעלעך, וועלכע האבען מיט זייערע דינע איידעלע צווייגען־ריטלעך געפלאכטען א דעליקאטען געוועב, און הינטער דעם געוועב האבען ארויס־געקוקט ווייסע אפגעריסענע וואלקענדלעך, וואס האבען זיך געטראגען, ווי סטאדעס שאף, איבער דעם אונענדליכען הימעל...

דאָ און דאָרט האָבען די בוימעלעך באַשאָטענט אַ שטיק פעלד און דאָס גרינס אונטער דער טונקעלקייט פון שאָטען האָט פאַר־געשפּיעלט פון ליכטיגען פעלד. און דאָרט האָבע אַ קופּקע רויטע ווילדע מאָן־קעפּלעך אויפגעפלאַמט אין די הערליכקייט פון דער זון — אזוי האָט די סטעפּ געשפּיעלט מיט איהר ליכט און פאַרב פון איהרע פאַרשיעדענ־פאַרביגע בלומען און גרעזער — פאַר קיינעם נישט, נאָר פאַר זיך און פאַר גאָט איהר באַשעפער...

דער שמאָלער שטעג וואָס האָט געפיהרט פון שטעדטעל באַרג ארויף אין טהאָל אראָפּ, איז פאַרטרינקען געוואָרען אין דעם ים גראָז און מען האָט נישט געוואוסט, וואו עס פיהרט דער וועג. דענסמאָל האָט הלל, דער פערד׳ס־יונג, פריי געלאָזט די פערד, אז זיי זאָלען מיט זייערע נאָז־לעבער דערשמעקען דאָס וואַסער פון אומאַן. די פערד פלעגען פון צייט צו צייט אויפהויבען זייערע קעפּ, אויס־שטעקען זייערע פייכטע נאָזדרעס און הויך שנאָרכען אין די לופטען און באַלד האָבען זיך זייערע רוקענס טיעפער געשטעקט אין די כאָמונטס און מיט מעהר אימפּעט געלאָזט זיך לויפען אין הארץ פון סטעפּ.

זיבעטער קאַפּיטעל

אין הארץ פון סטעפּ

אז די בויד איז אריינגעקומען אין די טיעפעניש פון סטעפּ, האָט אַ געהיימער שרעק געאנגסט די הערצער פון אונזערע רייזענדע. מיט אונרוהיגע אויגען האָבען זיי זיך אָנגעהויבען איבערצוקוקען, אויב עס וויזט זיך נישט פון צווישען די גרעזער ארויס אַ גרין טאָטעריש קאַפּעל, אויב עס קוקט ניט פון צווישען די בושעס ארויס אַ ווייסע שעפּסען־היטעל פון אַ קאָזאַק. די סטעפּ ביז אומאַן איז געווען אין סכנה. עס פלעגען אריבער קומען צו שווימען פון יענער זייט דניעפּער די זאַפּאָראָזשצעס און לויערען אויף די אידישע

סוחרים. אפילו די מאטערס זיינען אויף לייכטע שיפלעך פון זייער לאנד מיט'ן דניעסטער אראפגעקומען און באהאלטען זיך צווישען די גרעזער אין דער סטעפ, אפווארטענדיג אידישע בוידען מיט רייזענדע, וועלכע זיי האבען גענומען געפאנגען און צוועקגעפיהרט אויף די שקלאפען־מערק קיין קאנסטאנטינאפאל אדער קיין סמירנע, וואו זיי האבען געוואוסט, אז די טערקישע אידען וועלען פאר זיי געבען פיעל אויסלייז־געלד. שווער איז דורך דעם געווארען דאס הארץ פון מענדלען און ער האט געקוקט מיט האפנונג און טרייסט אויף דעם רעטער חיים פאמשטארוש, וואס איז געזעסען אויפ'ן קארשעל פון בויד. אבער דער „שומר ישראל“ איז געווען איינגעקוועטשט אין דרייען אויפ'ן קארשעל, זיין נאז באגראבען אין וואלד האר פון זיינע וואנסעס און זיינע אויגען צוגעדעקט אונטער די שווארצע געדיכטע ברעמען און האט געשלאפען דעם שלאף פון די גערעכטע...

נאר בחנם האט זיך מענדל און די זייניגע געשראקען פאר דער סטעפ. גאר נישט איז געווען אזוי רוהיג ווי די סטעפ. רוהיג מיט איהר שפיעל און געזאנג, וואס זי האט געזונגען אין דעם הערליכען טאג מיט איהרע מיליאנען טענער און קאלירען פון איהרע גרעזער און בלומען. עס האבען געזשומעט און גערויעט זיך צווישען די גרעזער די פארשיעדענארטיגע ביהנען און פליעגען, און האבען אויסגעזעהן, ווי א לייכטענדער, פארשיעדענפארביגער וואלקען פון שטויב וואלט זיך אויפגעהויבען פון די בלומען. פליהענדעס, לעבעדיגעס בליהעכטס באהעפט זיך אין דער לופטען, אזוי ווי די פארבען־רייכע געפליגעל־ווערים וואלטען ארויסגעקומען פון די בלומען און געלויכטען מיט דער זעלבער ליכט און פארב. דער טאג האט זיך פונאנדערגעבליהט אין דער סטעפ און די זון האט צוגליהט יעדעס גרעזעל. די סטעפ האט פארשמעקט מיט איהרע ריחות. זיסער האניג־געשמאק האט זיך געגאסען פון די ווייסע האניג־בלומען און אנגעפילט די ביינער פון יעדער באשעפעניש מיט א זיסער שלאפענדיגער לוסט און בענקשאפט.

אפטמאל האט דאס טאפען פון די פערדישע פיס אויפגעוועקט א שלאפענדיגע מחנה פויגעל. פון צווישען די הויכע גרעזער ארויס האט זיך אנגעהויבען צו טראגען אין דער לופטען שארען שווארצע פליגעל, געקרייזעלט זיך איבער דער בויד, אויפוועקענדיג יעדעס

שלאָפענדיגע באַשעפעניש פון די גרעזער אַרויס מיט זייערע געשרייען און געפליגעל־רוישען. דאמאָלסט איז די גאנצע סטעפּ וואַך געוואָרן. די סטעפּ האָט גערעדט מיט לשונות פון געפליגעל און קריכענדעס, פון בליהענדעס און שפּראָצענדעס. פון אלע בושן און בלומען קשאַקעס האָבן זיך אָנגעהויבען צו טראָגען פאַרשיעדענפאַרביגע וואָלקענדלעך געפליגעל ווערים, וואָס זיינען אויפגעוואַכט געוואָרן פון דעם געשריי פון די פויגעל, און מען האָט שוין מער נישט געקענט זאָגען, וועלכעס עס זיינען בלומען און וועלכעס געפליגעל...

טיילמאָל האָט די בויד אָנגעטראָפן אויף אַ פארהוילען סטאַוועל. אַ קוועלכעל האָט זיי פלוצים איבערראשט פון צווישן די גרעזער ארויס, אַן איינזאמער רויב־פויגעל, וואָס האָט געלויערט אויף אַ פיש אָדער אויף אַ וואָרעם, וואָס האָט זיך געקרייזעלט איבער דעם גרונצעלטען וואַסערעל. דערשראָקן איז געוואָרן דער איינזאַמער רויב־פויגעל פון די פערדישע טריט און האָט זיך אָנגעהויבען צו טראָגען צו די וואָלקען צו, אויפוועקענדיג די גאנצע סטעפּ מיט זיין ליאַרם־געשריי. עס האָבען אים אָפּגעענטפערט אונזעהבאַרע ברואים, וואָס זיינען ערגעץ־וואו פאַרבאָרגען געווען אין דער טיעפעניש פון די גרעזער, אזוי ווי זיי וואָלטען איינער צו דעם אנדערען געטראָגען די שלעכטע בשורה: אַנטלויפט, אַנטלויפט, דער מענש קומט די סטעפּ צו באזיעגען!...

אָבער אונזערע פאסאַזשירען האָבען דאָס אַלץ נישט געזעהן. פאַרטהאָן זיינען זיי געווען מיט זיך. הלל, דער פּערדס־יונג, וועלכער האָט זיך גוט אָנגעגעסען מיט דער איבערגעבליבענער געפילטער קישקע פון די שבת מלוה מלכה׳סדיגע סעודה, וואָס יוכבד האָט איהם מיטגעגעבען אויפן וועג, איז אַ ביסעל שווערליך געוואָרען. דער האָניג־געשמאַק האָט אין די ביינער געגאָסען, אין מויל איז טרוקען געווען און עס האָט זיך געוואָלט שלאָפען פון די ריחות פון סטעפּ וואָס האָבען אין קאָפּ געשלאָגען. איז נאָכדעם ווי די פערד אין סטעפּ האָבען מעהר ניט געדאַרפט זייער וועג־ווייזער איז ער איינגעשלאָפען. אָבער דאָך די פערד האָבען געפיהלט אויף זיך די וואכעדיגע נאָז פון זייער שומר אָנשטאָט זיין שלאָפענדיגעס אויג...

זיין שנאָרכען האָט אָנגעשטעקט דעם „שומר ישראל” חיים

פּאָטשטאַרש, וואָרים אזוי ווי הלל איז געווען אַ גרויסער עסער, אַזוי איז חיים געווען אַ גרויסער טרינקער. „ער האָט אנדערש נישט געקענט ארויסווייזן זיין גבורה, אין וועלכער קהל האָט זיך אזוי שטאַרק גענויטיגט בייערט ער האָט געמוזט צוערשט אָנצינדען זיין כעס מיט אָקעוויט״ (אַזוי ווערט אָפּיציעל דע־צעהלט פון אים אין פּנקס פון זלאָטשאָוו). אַ איד אַ מיושב׳דיגער מיט א ווייב און אַ פּאָר קינדערלאך האָט אנדערש נישט געקענט „איינשטעלען זיין לעבען״ צו נעהמען דעם „משחית״ די ביקס אין האַנט אַריין סיידען ער האָט זיך פריער אָנגעטרונקען. ניכטערעהייט האָט ער מורא געהאַט פאר אַ ביקס, פּאַר אַ פערד און פּאַר אַ הונד, ווי יעדער איד. און אַז מען האָט געדאַרפט אים שיקען מיט א שליחות איבערען סטעפּ אין צווייטען שטעדטעל, אָדער שיקען אים אַרונטערברענגען דעם תקיף צום בית־דין, אָדער אימיצען מלקות שלאָגען, אָדער אין פּאָליש פאַרשפּאַרען אויף דער קייט, האָט ער אנדערש נישט געקענט אויספירן זיין שליחות סיידען ער האָט זיך פריהער אָנגעטרונקען. אויך יעצט בעפאָר ער איז געגאַנגען זיך אונטערנעהמען די נסיעה קיין לובלין איבער דער סטעפּ האָט אים מענדעל פריהער גוט אָנגעטרונקען און איבער דעם גאַנצען וועג אויפגעהאלטען זיין קריגערישען גייסט און העלדישען מוטה מיט׳ן ביטערען טראָפּען, וואָס מענדעל האָט מיטגענומען אין זיין בויד. קוים האָט דער אידישער סטראַזשניק געטרונקען פון דעם אויפמינטערענדען טראָפּען, אַזוי האָט ער זיך אָנגעקליידעט מיט גבורה ווי א פּוילישער חראַבזע. און אויך איצט, ווען ער האָט זיך אַרויפגעזעצט אויף דער בויד, האָט ער מאַניפעסטירט זיין גבורה דערמיט, וואָס ער האָט גלאַט אַזוי נישט מיר, נישט דיר, געהאַלטען די ביקס אויפ׳ן פּלייצע, צוליעב וואָס מענדעל האָט זיך זעהר געשראָקען, אַז דער „משחית״ זאָל ניט פון דער הגלער הויט אויסשיסען... נור אַזוי ווי חיים האָט געזעהען, אַז זיין גבורה בעדאַרף מען נאָך ניט, קיין גזלנים בעווייזען זיך ניט, און דער קריעגערישער מוטה, וועלכען דער אָקעוויט האָט אַזוי געוועקט, געהט פערלאָרען אין ניוועץ — האָט ער אים אָנגעווענדעט אויף זיין שנאָרכען, זיין שנאָרכען וואָס האָט זיך געהערט פון זיינע ברייטע נאָז־לעכער, וואָס האָבען אַרויסגעשטאַרט פון זיין בעהאָרט פנים ווי צוויי קוימענס פון אַ שטרויענעם דאַך, איז געווען ווי דאָס כאָרכלען פון אַ הייזעריג־געוואָרענעם יעגיר-

הארען.

דער אָנטרייבער און דער שומר האָבען זיך אזוי לאַנג געשאָ-קעלט אויפן קארשעל פון בויד ביז זיי זיינען איינס דאָס אנדערע געפאַלען אין די אָרעמס און ארומגעהמענדיג זיך ווי אַ געטרייע פאָר, האָבען זיך זייערע געז-טענער פעראייניגט אין הארמאָניע, און זיי האָבען מיט זייערע נעזער אויפגעשראָקען די האָזען פון זייערע פארבאָרגענישען ארויס.

דערפאר אָבער האָט מענדעל מיט ר׳ יונה׳ן גערעדט פאר די שלאָפענדע. נאָך דעם ווי מענדעל האָט זיך אביסעל בערוהיגט איבער דעם פחד פון די יונים האָט ער זיך אָנגעהויבען ארומצוקוקן איבער גאָט׳ס וועלט, און געזעהן ווי גרויס זי איז און ווי לעער פון מענשען די איז, האָט זיך איהם פארגלוסט די גאַנצע סטעפּ צו בעזייען מיט אידישע ישובים. וויפיעל אידישע שטעדט און שטעדטלאך וואָלט מען געקענט אויסזעצען איבער דער סטעפּ, שוהלען בויען, בתי מדרשים מקוה, און ישיבות. און טאקע האַנדעל אויך. יעדען חודש אין אַנ-אַנדער שטאָדט אַנאַנדער יאָהר-מאַרק. די פעלדער זיינען פיל מיט תבואות און אויסגעפאָהרענע וועגען פיהרען פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער אריין און אידען פאָהרען איבער די וועגען מיט בוידען סחורה און האַנדלען. און די תורה איז פערשפּרייט איבער גאַנץ אוקראַינע. וואָרים וואו ברויט דאָרט איז תורה. און טאקע מענדעל איז אַ גרויסער סוחר און אַ פרנס פון אַ גאַנצען ישוב... ער האָט זיינע געדאַנקען מיטגעטהיילט ר׳ יונה׳ן.

— גרויס איז גאָט׳ס וועלט, ר׳ יונה — האָט מענדעל געזאָגט מיט אַ קרעכץ — און די ערד וואו מיר פאָהרען דאָ איז גוט ר׳ יונה שווארצע ערד, מען דערקענט זי לויט די גרעזער. וואו מיר פאָהרען דאָ, ר׳ יונה, וועלען אַמאָל אידישע ישובים זיין. אידישע שטעדט-לאך וועלען זיין אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד, אידען וועלען האַנדלען, פיהרען סחורות פון איין שטאָדט אין די אַנדערע, און ישיבות מאַכען, און די תורה וועט זיין פערשפּרייט.

אַ מינוט האָט ר׳ יונה שטיל געשוויגען, אויסגעהערט וואָס מענדעל זאָגט, דערנאָך האָט ער זיך אָפּגערופען:

— די ערד איז דאָ גוט, דאָס לאַנד גרויס, נור קיינעראיז נישטאָ וועך עס זאָל גאָט׳ס נאָמען דערמאַהנען, אַ ברכה מאַכען דאַוונען אויף

איהר. דורך דעם איז זי פול מיט שדים און רוחות רעות. און דו מיינסט, פרנס, אז דאס זיינען פראסטע פויגעל וואס לויפען אונז נאך דער בויד, פראסטע גרעזער, אדער ביהנען, אדער ווערים? דאס זיינען אלץ נשמות, פארפאלענע, פארבלאנדזשעטע אין די וועלדער, אין די מדבריות, ווארטען אויף א תיקון, געזעהן א בויד מיט אידען לויפען זיי נאך, ווילען כאפען א ווארט תורה, א ברכה, כדי זיי זאלען קריגען דורך אונז א תיקון און צוקומען צו זייער רוה... אם ירצה השם, ווען אידען וועלען דא קומען און זיך בעזעצען, שוהלען און בתי מדרשים בויען, דאווגען און לויבען גאט, וועלען זיי די רוחות רעות פארטרייבען. עס וועט ווערען א ריין מקום און א ישוב.

— מיינט איהר, ר' יונה, אז דא וועט אמאל א ישוב זיין, אידישע שטעדטלאך און בתי מדרשים?

— אודאי אזוי! — ווי אנדערש? דאס מקום איז דאך אנגע־גרייט פאר אידען. ווען די גויים האבען די אידען זעהר שטארק גע־פלאגט אין גלות, און די שכינה כביכול האט געזעהן, אז עס נעהמט גאר נישט קיין קץ און קיין ענד, דאס ביסעלע אידעלאך קען, חלילה, אונטערגעהן, אזוי איז זי געקומען, די שכינה, פאר'ן רבונו של עולם זיך אויס'טענה'ען מיט איהם, און האט צו איהם אזוי געזאגט: ווי לאנג איז דער שיעור? די טויב אז דו האסט ארויסגעשיקט פון די תיבה, ווען דער מבול איז געווען, האסטו געגעבען א אוילבערט צוויי־געל, אז זי זאל האבען וואו איהרע פיס אפצורוהען אויפ'ן וואסער, און דאך האט זי ניט געקענט אויסהאלטען דאס וואסער פון מבול און איז צוריקגעקומען אין דער תיבה אריין, און מיינע קינדער האסטו ארויסגעשיקט פון דער תיבה אין א מבול אריין און גארניט האסטו בעשאפען אויף וואס זייערע פיס זאלען זיך האבען אבצורוהען אין גלות? אזוי האט גאט גענומען א שטיק ארץ־ישראל, וואס ער האט געהאט ביי זיך באהאלטען אין די הימלען ווען דאס בית המקדש איז חרוב געווארען און עס ארונגעשיקט אויף דער ערד אראב און גע־זאגט: זיי אן אברוה פאר מיינע קינדער אין גלות. דורך דעם הייסט עס פוילין. פה—לין, דאס מיינט מען, אז דא זאלסטו נעכטיגען אין גלות. דורך דעם האט דא דער שטן איבער אונז קיין שליטה ניט, און די תורה איז פארשפרייט איבער דער גאנצער מדינה: שוהלען, בתי מדרשים און ישיבות, גאט צו דאנקען.

— און וואָס וועט זיין לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען? וואָס וועלען מיר טהאָן מיט די שוהלען און די ישובים וואָס מיר האָבען געבויט אין פוילען? — האָט זיך מענדעל פּלוצים דערמאָנט אין זלאָטשאָוו.

— ווי הייסט? לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען וועט אודאי גאָט איבערפיהרען פוילען מיט אַלע איהרע ישובים, בתי מדרשים און ישיבות קיין ארץ־ישראל. ווי דען אַנדערש?

מענדעל האָט זיך אין גאַנצען בארוהיגט. נישט נור בלויז פאר זיין זלאָטשאָוו נור פאר גאַנץ פוילען וואָס ער האָט קיינמאָל ניט געקענט צורעכט מאכען אין זיין מוח וואָס וועט ווערען דערמיט ווען משיח וועט קומען.

און נאָך דעם ווי מענדעל דאָט בארוהיגט זיין גייסטיגען הונגער, האָט זיך אָנגעהויבען צו וועקען זיין קערפּערליכער הונגער. דער יונג הלל האָט איהם געהאָלפען דערמאָנען מיט בעטלענדיגע בליקען, און דער שומר ישראל האָט זיך געקראַצט אין קאָפּ, אין באָרד און די פּאות דורך דער גאַנצער צייט וואָס דער מגיד האָט גערעדט און די לופט פון סטעפּע האָט געררייצט. און באַלד האָבען זיי געפונען אַ קוואַלכעל, האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט די הענד וואַשען.

יוכבד׳ס פעטע געטריקענטע קעזלאך, שווארצע רעטאך און שטאַרקע אָקעוויט האָט געקוויקט דעם קערפּער, ווי ר׳ יונה׳ס ווערטער — דעם גייסט. און ווען קערפּער און גייסט האָבען זיך געזעטיגט האָבען זיך אַלע איבערגעגעבען אין די אָרעמס פון שלאָף, און איבערגעלאָזט די פערד אַליין זיך צו געפינען דעם וועג נאָך אומאַן. און די פערד האָבען אויסגעשמעקט דעם אומאַנער וואלד פון סטעפּ ארויס און ווען די זונן האָט זיך אָנגעהויבען צו זעצען און פערא־ייניגט דעם הימעל מיט׳ן סטעפּ אין איין רויטען פייערדיגען פלאַם, האָט זיך אָנגעהויבען אויפ׳ן עק־האָריזאָנט צו שווארצען דער אומאַנער וואלד און אינאיינעם מיט׳ן שטילען אָבענד זיינען זיי אריינגעפאָהרען אין די בראָהמע פון אומאַן.

אַכטער קאַפּיטעל

די אסיפה פון די פּרנסים.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מענדעל'ס בויד פאַרפאָהרען פאַר ר׳ ברוך שענקער'ס אכסניא אין דער אידישער גאַס אין נעמיראָוו. הלל האָט אָנגעטראָפען דעם אַריינפאָהר פון דער אכסניא באַלעגט מיט בוי־דען און פוהרען.

— העי, מאַכט פּלאַץ פאַר דעם פּרנס פון זלאַטשאָוו; רוק זיך די פערד־יונג, מצרים'ס מכות אויף דיין קאָפּ. מאַכט פּלאַץ, דער פּרנס פון זלאַטשאָוו פאָהרט, געהערט? — האָט דער פערדס־יונג געשריען.

— שריי ניט אַזוי, „מלך אביונ'ס" משרת; מצרים'ס מכות מיט די קללות פון דער תוכחה צולעגט אויף דיין קאָפּ. ר׳ זכריה סאַבילענקי, דער פּרנס פון טשיהרין, זיין בויד שטעהט, דרך ארץ! — האָט מען געשריען פון דער צווייטער בויד.

געהערט וועמעס בויד די צווייטע איז, האָט מענדעל בעפוילען דעם פערדס־יונג אָבשטעלען זיך, איז אַליין אַראָב פון דער בויד, צו־געגאַנגען צו דער אַנדערער:

— איז ר׳ זכריה דאָ?

— יאָ, געקומען מיט זיין ברודער ר׳ יעקב, פאָהרען נאָך לובלין צום יריד, זיינען פאַרפאָהרען צום ראש הישיבה ר׳ יחיאל מיכל, אַליין געהייסען דאָ שטעהן מיט דער בויד איבער נאַכט.

ר׳ זכריה, דער פּרנס פון טשיהרין, איז געפאָהרען מיט פיער פערד נאַ־שפּיץ, ווי די גרויסע שררים, און זיין בויד איז געווען אַ גרויסע, פול אָנגעלעגט מיט קישענס און מיט דעקען און זי האָט פאַרנומען דעם גאַנצען אַריינפאָהר. מענדעל האָט געהייסען זיין יונג זיך אָב־שטעלען אין אַ זייט. די פערד אַריינפיהרען אין שטאַל אַריין און זיי געבען גוט אָפּצועסען. אַליין איז ער אַריין אין דער אכסניא, וואוהין דער יונג און דער שומר האָבען איהם אַריינגעטראָגען די פּעקלאַך און די קישענס. מענדעל האָט אָנגעטהאָן די נייע קאַפּאָטע, אויסגעפּוצט זיין אינגעל, שלמה'ן, און איז אַרונטער זיך מעלדען צום ראש הישיבה, ר׳ יחיאל מיכל, דעם רב פון נעמיראָוו.

אין בית־דין שמוב ביי ר׳ יחיאל מיכל האָט ער שוין געטראָפען די פרנסים פון אומאַן און קארסון, די צוויי ברידער ר׳ זכריה און ר׳ יעקב סאבילעגקי פון טשיהרין און די פרנסים און די שעהנע בעלי־בתים פון דער שטאָדט נעמיראָוו, וועלכע זיינען געקומען מקבל פנים זיין די פרנסים פון דער פרעמד. ר׳ יחיאל מיכל איז ניט געווען. ער איז נאָך געווען אין דער ישיבה, וואו ער האָט געזאָגט זיין שעור פאר די תלמידים. און די שמשים האָבען דערווייל מכבד געווען די פרנסים מיט האָניג־קיכלאך און רויטען בראנפען פון דער רבי׳צין.

ר׳ זכריה סאבילענקי, דער פרנס פון טשיהרין איז געזעסען ברייט אויף דער הילצערנער באנק. די סאבילענקים האָבען זיך געהאלטען פאר גרויסע תקיפים און איבערהויפט איז עפעס געווען דער מעהר מיט ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געווען א גרויסער חשוב ביים הראָנזע קאניץ־פאָלסקי, דעם שר פון טשיהרין, וועלכער איז אויך געווען דער שר פון זלאטשאָוו, און מענדעל איז געווען אונטער זיין ממשלה. מענדעל האָט דרך־ארץ געהאט פאר זכריה׳ן, אלס אן עלטערען פרנס. מענדעל האָט געוואוסט, אז ער וועט ניט אזוי לייכט צוגעלאָזען ווערען צו די פרנסים, און ער האָט זיך געשראָקען א ביסעל. ער האָט געקוקט מיט דרך־ארץ אויף ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געזעסען מיט דער גרויסער, לאנגער געלער באָרד פערשפרייט אויף דער ברוסט, און זיינע אויגען זיינען געווען באהאלטען אונטער די הויך־פאנאנדערגעוואקסענע געלע ברעמען. און דאָס פנים, כאָטש אָבגעברענט פון דער זון, איז געווען פול מיט געלע זומער־שפרינקלאך, וואָס האָבען ארויסגעקוקט ווי אינזלען אין א גרויסען געלען ים. ר׳ זכריה האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט אויף איהם. ער האָט גאָר ניט באמערקט דעם נייעם פרנס פון זלאטשאָוו.

— שלום עליכם, דעם פרנס פון זלאטשאָוו, — האָט ר׳ שלום יעקב, דער פרנס הגליל פון נעמיראָוו, אָבגעגעבען שלום עליכם מענדלען.

— עליכם שלום.

— וואָס הערט זיך אין זלאטשאָוו? מען זאָגט, אז זלאָטשאָוו וואקסט אן עיר ועם בישראל. וועט באלד שוין זיין אזוי גרויס ווי טשיהרין, — האָט דער נעמיראָווער פרנס געזאָגט, וועלענדיג א שטאָך טהאָן דעם גרויסען זכריה.

— מיט'ן רבונו של עולמ'ס הילף. אונזער ישוב האלט אין וואקסען.

זכריה האט אויפגעהויבען זיינע הויכע געלע ברעמען און ארומגע־קוקט זיך. ער האט פארשטאנען דעם שטאך, וואס שלום יעקב, דער נעמיראווער פרנס, האט איהם געוואלט געבען, פארגלייכענדיג דעם דארף זלאטשאוו צו דער קהלה טשיהרין, וועלכע איז געווען א גרויסער באזעסענער ישוב. אבער ניט אזוי לייכט נעהמט מען זכריה'ן ארויס פון זיין רוהיגקייט. ער האט נור איין מאל אויפגעהויבען זיינע ברע־מען, באלד זיי צוריק אראבגעלאזט.

צווישען דעם פריץ פון טשיהרין, חראנזשע קאניץ־פאלסקי און דעם פריץ פון נעמיראוו, דעם פירשט ווישניוויטצקי, איז אנגעגאנגען א בעשטענדיגע מחלוקה איבער דער הערשאפט פון אוקראינע. צום חראנזשע האט באלאנגט דער גאנצער סטעפ וואס איז געלעגען ביים „געלען וואסער" ביז ארויס צום סעטש צו. ווישניוויטצקי אבער האט געהאט דעם טיטעל דער פירסט פון „רוס". די מחלוקה איז ניט דורכגעגאנגען אהן ווירקונג אויך אויף די אידען פון די צוויי פריצים. אבער אם מעהרסטען האט זיך די מחלוקה אבגעשפיגעלט אויף די פרנסים פון די צוויי שטעדט, וועלכע זיינען די שתדלנים פאר די אידען ביי זייערע פריצים. די פרנסים זיינען געווען אזוי פארקאכט אין זייערע פריצימ'ס מחלוקה, אז זיי האבען עס געמאכט פאר זייערע אייגענע. זיי האבען זיך געגרויסט מיט'ן פריצ'ס רייכטהום און גיטער, און יעדעס מאל, ווען די צוויי פרנסים פון די צוויי פריצים האבען זיך צונויפגעטראפען, האט די מחלוקה פון זייערע פריצים אויפגעפלאמט.

— ווארים וואס איז אייגענטליך טשיהרין, א גרויסע קהלה פון בלאפעס. זלאטשאוו וועט עס איבערוואקסען, מיט גאט'ס הילף — האט ר' שלום יעקב נגעבען א שטאך זכריה'ן.

דאס האט זכריה שוין ניט געקענט איבערטראגען. ער, וואס איז דער גרויסער חשוב ביים חראנזשע, און דער חראנזשע איז זיך מיט איהם מיעץ וועגען אלע זיינע עסקים — און וואס איז זלאטשאוו, און ווער איז דער גאנצער מענדעל? ער האט ווידער אויפגעהויבען זיינע ברעמען און געוועגדעט זיך צו מענדלען:

— דאס זייט איהר, דער מענדעל פון זלאטשאוו, וואס האט גע־קראגען רשות אויף דער שוהל? דער חראנזשע האט מיר פערצעהלט

דערפון. שלום עליכם — האט זכריה אויסגעשטרעקט צו איהם זיין האנד פון דערווייטענס, בלייבענדיג זיצען אויף זיין ארט, אויבענאן, אויף דער האלצערנער באנק.

— און ווער איז דער בחור? — פרעגט זכריה אויף שלמה׳ן.

— דאס איז מיין זוהן. א בעל־הבית׳ל, מיט גאט׳ס הילף. פאהרט נאך לובלין אין דער ישיבה.

— נאך לובלין? וועניג ישיבות פאראן דא אין פאדאליען, אין קרעמענעץ, אין לבוב און טאקע דא ביי ר׳ יחיאל מיכלען, אין איינע־נעם גליל. וואס אזא גרויסער למדן איז ער אויסגעוואקסען, דער בעל־הבית׳ל אייערער אין זלאטשאוו, אז איהר האט שוין פאר איהם ניט קיין ישיבה אין גאנץ פאדאליען, נור איהר מוזט איהם פיהרען אזש קיין לובלין.

— דער רב, זיין שווער, האט איהם מיטגעגעבען כתבים צו מורנו ר׳ נפתלי כ״ץ, דעם רב פון לובלין. דאס איינגעל האט א גוטען קאפ,— האט זיך מענדעל פארענטפערט — און אגב אורחא וויל איך, אז דאס בעל הבית׳ל זאל לערנען דברי חול אויך, חשבונ׳ען און מיט שררים קענע רעדען, ווייל זלאטשאוו וואקסט, בעזרת השם, און מיר וועלען דארפען האבען א שתדלן, וואס זאל קאנען פויליש רעדען.

די לעצטע ווערטער האבען נאך מעהר געערגערט זכריה׳ן. ער האט זיך שוין אנגערופען מיט כעס:

— מיט די כלאפעס אין זלאטשאוו וועט ער זיך קענען אויך פויליש אויסלערנען.

מענדעל האט שטיל געשוויגען און דרך־ארץ געהאט פאר אן אלטען פרנס. אבער דאס איז שוין געווען צופיעל פאר ר׳ שלום יעקב׳ן:

— וואס מיינט דער פרנס פון טשיהרין, אז ער נור אליין האט נעקראגען רשות פון ועד צו זיין א שתדלן? איהר טהוט זעהר גוט, ר׳ מענדעל, וואס איהר שיקט אייער בעל־הבית׳ל נאך לובלין — האט ר׳ שלום יעקב בארוהיגט מענדלען — מיר דארפען האבען אין אונזערע מקומות כשר׳ע פרנסים, עוסקי בצרכי צבור באמונה, ניט ווי מאנכע, וואס נעהמען אראב פון די פרוכת׳ען די פעריל און לעגען עס אויף האניג־לעקאך און מאכען פון זיי די פריצים מתנות, כדי נושא חן צו זיין אין פריץ׳ס אויגען.

— מיין ברודער האט חלילה ניט צוגענומען די פעריל פאר זיך—

האָט ר׳ יעקב סאָבילענקי פאַרענטפערט זיין ברודער — דער פּרנס פון טשיהרין האָט אַראָבגענומען די פּעריל פון אידישע ווייבער פון טשיהרין און געמאַכט דערפון אַ טייערע מתּנה פאַר׳ן פּריץ חראַנזשע קאָניץ־פּאָלסקי, ירום הודו, אונטער וועמעס חסד מיר אַלע לעבען בשלום ושלוה, צו זיין חתונה מיט די רייכע חראַבינע זאַמויסקי.

— אודאי, אַז אַן אביון האָט חתונה מיט די זאַמויסקים, מוז ער אַראָפּקומען צו די אידעלאַך אין די שטעדטלאַך נאָך „שלובנע" געלד. וואָס איז ער, אַ ווישניוויטצקי? די ווישניוויטצקים באַדאַרפען ניט אָנקומען צו אידישע פּעריל, אַז זיי האָבען חתונה.

זיין חרפּה האָט ר׳ זכריה געקענט פאַרשווייגען. נור זיין פּריץ׳ס בעליידיגונגען האָט ער ניט געקענט אויסשטעהן.

— נעמיראָווער פּרנס, איהר שפּיעלט זיך מיט פייער, איהר באַליידיגט דעם חראַנזשע.

— און אַז יאָ, וואָס איז? וואָס האָב איך מורא פאַר אייער חראַנזשע? וואָס, איהר וועט מיך לאָזען נעהמען אין תּפיסה, ווי דעם סאָטניק כמעלניצקי? מיר לעבען דאָ, ברוך השם, ביי דעם פירסט ווישניוויטצקי, וואָס איז אַ מושל חסד. האָב איך גאָר ניט קיין מורא פאַר אייער פּריץ, טשיהרינער פּרנס.

ווער ווייס, מיט וואָס דער קריעג וואָלט זיך געענדיגט, ווען דער שמש וואָלט ניט פּלוצים די טיר אויפגעעפענט און אָנגעזאָגט: — ר׳ יחיאל מיכל געהט!

אַלע האָבען זיך אויפגעהויבען פון די ערטער — ר׳ יחיאל מיכל איז אַריינגעקומען. ר׳ יחיאל מיכל איז נאָך געווען אַ יונגערמאַן. אָבער ער איז שוין בעריהמט געווען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין אַלס דער גאון פון אוקראַינע. אַלע האָבען פאַר איהם דרך־ארץ געהאַט. דער רב איז צוערשט אַריין אין אַן אנדער שטוב, און האָט פון דאָרט אַרויסגעפיהרט זיין אַלטע מוטער, וועלכע ער האָט אוועקגעזעצט אויבענאָן אין אַ פאָטער־שטוהל ביים טיש, גליין זיך אוועקגעזעצט אויף אַ קלענערען שטוהל נעבען איהר, און האָט פאַר דער מאַמע פאָרגעשטעלט די פּרנסים און אַלע בכבוד׳ע לייט, און האָט די גאַנצע צייט באַדיענט די מאַמע מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ.

דער רב האָט אויסגעפרעגט די פּרנסים וואָס מען הערט ביי זיי אין די מקומות, און ווי עס וואַקסען די ישובים, און ווי עס האַלט מיט

דער תורה. געהערט פון מענדלען, אז מענדעל פיהרט זיין זוהן אין לובלינער ישיבה, האט ער זיך זעהר געפרעהט, וואס זלאטשאוו האט שוין די זכיה צו שיקען א תלמיד אין דער גרויסער לובלינער ישיבה. ער האט אויסגעפרעגט שלמה׳לען עפעס אין לערנען, וואס שלמה׳לע האט איהם גלייך אבגעענטפערט, און דעם רב איז עס געפעלען און געהייסען דעם שמש ער זאל איהם געבען האניג־קיכעל, און מענדעל האט זיך געווישט די אויגען פאר שמחה.

— שרייבט מיר אייער מרא דאתרא אז איך זאל איהם שיקען בחורים פון מיין ישיבה קיין זלאטשאוו כדי זיי זאלען לערנען מיט די איינגלאך. די שטאדט־לייט וועלען זיי עסען געבען און נאכטלעגער. געלויבט דער רבונו של עולם, די תורה וואקסט אומעדום וואו אידען וואוינען. אפילו אין ווילדען סטעפ, — ווענדט ער זיך צו דער מאמען.

די אלטע אידענע האט געבויגען מיט איהר הויכע יום־טוב׳דיגע, וויס־שפיצענדיגע הויב, וואס זי האט אנגעטהאן לכבוד די פרנסים, און זי האט געשעפטשעט צום זוהן:

— זיי מכבד, זוהן, די פרנסים מיט לעקאך און בראנפען.

דער רב האט זיך אליין אויפגעהויבען, כדי מקיים צו זיין דער מאמע׳ס שליחות, און האט אנגעגאסען בראנפען פאר די פרנסים.

— און ווי לעבט איהר מיט די שכנים, האט איהר שלום? איהר וואוינט אזוי אין נאקעטען פעלד.

— ווי ווייט מיר קענען מיהען מיר זיך צו לעבען אין שלום. די פריצים זיינען נישטא א גאנץ יאהר, מיר לעבען נאר צווישען די יוגים. זיי זיינען אונזערע שכנים, מיהען מיר זיך צו לעבען מיט זיי אין שלום. פיעל מאל צאהלען זיי נישט אפ דעם צערקווע־מס, וואס די פוילישע גלחים האבען ארויפגעלעגט אויף זיי. זיי האלטען דאס פאר א פחיתת הכבוד, זיינען מיר ניט גובר פון זיי, נאר מיר נעהמען צונויף צווישען אונז דעם מס און מיר באצאהלען פאר זיי. זיינען דערפון די פוילישע גלחים געוואהר געווארען, האבען זיי אונז זעהר שטארק געשטראפט, און נויטען אונז גובר צו זיין דעם מס. און דאס איז א גרויסער מכשול פאר אונז. מיר האבען מורא, אז די יונים זאלען אונז חלילה ניט שלעכטס טהאן. און דאס בין איך געקומען זאגען דעם רב פון געמיראוו. עס וואלט געווען א יושר גדול, ..

די פרנסים פון אוקראינע מיט די רביים זאָלן זעהען פועל'ן ביים ועד אין לובלין, אז דער ועד הגדול זאָל זיך ארייגלעגען דערינען און מען זאָל אראָבנעהמען דעם צערקווע מס פון די יונים, אָדער אידען זאָלען עס ניט אויפמאָנען, ווייל דאָס קען חלילה ברענגען צו אַ גרויס מכשול פאר אונז. מיר וואוינען נאָהענט פון סטעפּ און מיר הערען רעדען אַז די יונים וועלען פון אונז אמאָל נקמה נעהמען דערפאר חלילה.

דער רב האָט אָבגעזיפצט און שטיל געשוויגען.

— מכח דעם וויל איך אויך רעדען, — האָט זיך אָבגערופען ר' שלום יעקב, דער פרנס פון נעמיראָוו. עס זיצט דאָ דער פרנס פון טשיהרין, ר' זכריה סאָבילענקי. דער פרנס פון זלאָטשאָוו, ר' מענדעל האָט מורא צו זאָגען, ווייל ער באַלאַנגט מיט דעם פרנס פון טשיהרין אונטער דעם קאָניץ-פּאָלסקי. אָבער מיר זיינען דאָ, ברוך-השם, אונ-טער דעם שר וווישניעוויעצקי, וואָס ער איז אַ מושל חסד פאר אלע. מיר האָבען ניט קיין מורא. און איך וויל דאָ זאָגען בפני הרב פון נע-מיראָוו, אַז עס איז דערגאַנגען צו אונזערע אויערען, אַז דער פרנס פון טשיהרין ר' זכריה טהוט זעהר שטאַרק דריקען די אידען און, להבדיל די יונים. ער לעגט ארויף אויף זיי גרויסע מסים פאר מתנות פאר'ן שר. ער האָט אויסגערעדט פאר'ן שר אויף זייערען אַ סאָטניק מיט'ן נאָמען כמעלניצקי, אַז דער סאָטניק הנ"ל וויל זיך בונטעווען, האָט מען דעם סאָטניק גענומען אין תפיסה. און פאר דעם זיינען די יונים זעהר שטאַרק ברוגז אויף די יהודים, און עס קען דערפון ארויס-קומען אַ מכשול פאר'ן גאַנצען כלל, — האָט דער פרנס פארענדיגט זיין אָנקלאַגע געגען ר' זכריה'ן.

ר' זכריה איז געזעסען די גאַנצע צייט וואָס ר' שלום יעקב האָט געמאָכט אויף איהם די אָנקלאַגע פאר'ן רב ר' יחיאל מיכל אַ שטאָל-צער און אַ שווייגענדיגער. ער האָט זיין לאַנגע געלע באָרד צוקעמט מיט צוויי פינגער און געהויבען מיט זיינע געלע הויכע ברעמען, וועלכע זיינען געזעסען ווי צוויי אויפגעשטעלטע פעכערס אויפ'ן ראַנד פון זיין שטערען איבער זיינע אויגען, און פון צייט צו צייט גע-וואָרפען אַ בליק פון אונטער זיי אויף זיין געגנער און געשוויגען.

— נעמיראָווער רב—האָט זיך ר' זכריה אָנגערופען — איך נעהם חלילה ניט צו דעם מס פאר מיר. מיר אידען לעבען נאָר אין זכות פון די שררים, וואָס באַשיצן אונז מיט חסד פון אלעם שלעכטן.

און גיבען אונז פריווילעגיעס צו בויען שוהלען און צו מאכען ישובים און מיר זיצען מיט אונזערע ווייבער און קינדער בשלום ושלוה, ווי אין קיין לאנד ניט. דורך דעם דארפען מיר זיין זעהר געטריי צו די פוילישע שרים, וואס קיניגען איבער אונז מיט פיעל חסד — אין צו דעם גרויסען שטארקען קעניג וולאדיסלאוו, ירום הודו, וואס האט באנייט די פריווילעגיעס פון די פוילישע קעניגען צו אונז און האט צוגעגעבען נאך נייע. מיר דארפען זיי זיין אונטערטעניג און דיענען געטריי, ווארים ווען ניט זיי, וואלטען מיר חלילה געווען ווי די בלאפעס רחמנא לצלן. און אז זיי הייסען אונז אויפמאנען מס פון די בלאפעס פאר די צערקוועס, מוזען מיר מקיים זיין זייערע זאקאנעס, ווארים די בלאפעס געהערען צו די פוילישע שרים לעולם ועד. און ווער איז עס דער גאנצער זמעלניצקי, איבער וועלכען דער פרנס פון נעמיראוו האט אויפגעהויבען אזא געוואלד? ער קומט אריין צו מיר אין קרעטשמע. און איך הער ווי ער סוד'עט זיך מיט די בלאפעס צו שרייבען א בריעף צום טאטערישען כאן, אז ער זאל קומען העלפען די בלאפעס זיך בעפרייען פון די פוילישע שרים. ער מיינט, אז איך הער גאר ניט, און איך זיץ הינטער דעם קרעטשמעטיש און מאך זיך, אז איך הער ניט, אבער איך פארצייכען אלעס, וואס ער זאגט, מיט א קרייד. אודאי דארף איך דעם סאטניק איבערגעבען אין די הענד פון די שרים. דער חראנזשע, ירום הודו, האט מיר רשות געגעבען, אז ווען איך וועל הערען פון דעם סאטניק כמעלניצקי אזעלכע מרידה־רייד, זאל איך אים לאזען שמייסען פאר דער טיר פון מיין קרעטשמע.

ר' יחיאל מיכל האט די גאנצע צייט געשוויגען אין נאכקלערען. נאכדעם האט ער זיך געווענדעט צו דער מאמע, פארבויגען זיך פאר איהר און אזוי געזאגט:

— מיט דער מאמעס רשות וועל איך ענטפערן דעם פרנס פון טשיהרין, דהיינו. אז סע איז אמת, אז מיר לעבען ברשות פון די פוילישע שרים און דעם קעניג וולאדיסלאוו, ירום הודו, וואס האט בענייט די פריווילעגיעס פון די פוילישע קעניגען, עליהם השלום, נאר מיר לעבען נימז אין זייער זכות, נאר אין דעם זכות פון רבונו של עולם און פון דער תורה הקדושה. און ניט זיי זיינען מגין אויף אונז, נאר דער רבונו של עולם מיט זיין גרויסען חסד. אונזערע הייליגע

ספרים הייסען אונז, אז מיר זאָלען לעבען בשלום מיט די שכנים, און מכל שכן נאָך מיט אזעלכע שכנים וואָס זיינע געפּלאָגט און געיאָגט פון זייערע נושכים ונוטרים און זייער אמונה ווערט פער־שעהמט. זייער אמונה איז ניט קיין עבודת כוכבים, זיי גלויבען אין דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, און עס איז א מצוה מסייע זיי צו זיין, אז זיי זאָלען קענען דיענען גאָט לויט זייערע וועגען. מיר אידען דאַרפען פיהלען און וויסען וואָס עס מיינט גע׳רודפ׳ט צו ווערען פאַר דער אמונה. דורך דעם געפעהלט מיר זעהר די עצה טובה פון דעם פּרנס פון זלאָטשאָוו, אז דער ועד הגדול זאָל זעהן עפּעס צו טהאָן מכח דעם ענין, אז די שתדלנים זאָלען פּועל׳ען, אז מען זאָל מבטל זיין די גזרה פון צערקווע־מס, און ווען חלילה נישט, זאָלען מיר אידען דערמיט ניט האָבען צו טהאָן. זלאָטשאָווער פּרנס, איך וועל אייך, אם ירצה השם, מיטגעבען א בריעף צום לובלינער רב מכח דעם ענין.

דאַרויף האָט זיך געהערט דעם שמש׳ס קלאַפּען מיט א האָלצער־נעם האַמער אין די לייסטלעך פון דער טיר. האָט זיך דער רב אָנגערופען:

—רבותי, עס איז צייט מנחה צו דאַווענען — און ווענדענדיג זיך צו דער מוטער, האָט ער געזאָגט:

— מיט דיין רשות, מאַמע, וועלען מיר זיך אויפהויבען.

יחיאל מיכל, נאָכ׳ן דאַווענען וועסטו פאַרבעטען די פּרנסים צו אונז אויף וועטשערע, — האָט די מוטער געזאָגט און זיך אויפגעהויבען פון איהר אָרט. און דער זוהן האָט זי מיט גרוים כבוד און דרך־ארץ אָבגעפיהרט ביז צו דער שוועל פון דער צווייטער שטוב.

ניינטער קאַפּיטעל.

דער מגיד פון פאַלנאַ.

גאָט׳ס שטילקייט און ריינקייט האָט גערוהט איבער די בערגלאַך ארום דער שטאָדט נעמיראָוו, ווען די אידישע בוידען. אָנגעשטאָפּט מיט בעטגעוואַנד און אידען, האָבען זיך פרעהליך געקוילערט איבער

דעם געל־זאמדיגען וועג. די פייכטקייט פון דער נאכט האט נאך טיעף גערוהט איבער די פעלדער און איבער דעם וועג צום טייך באה צו. נאר ווען זיי זיינען אויף דעם צווייטען ברעג טייך געקומען, האט שוין די זון צוגאסען זיך א קלארע און יונגע איבער דעם לויטערען און בלויען הימעל, און זי האט געטריקענט די פייכטע גרעזער, און די טהוי־באדעקטע בלעטער פון די הויכע ליפע־בוימער, וועלכע זיינען געשטאנען אויפ׳ן וועג. די געל־גאלדענע פעלדער זיינען שוין אלע געווען געשניטענע, אראבגענומענע, און דא און דארט האט זיך געגרויט א פויעריש פלאקסען־העמד, האט איבערראשענד אויפגעפלאמט א קאלירטע פאטשיילע אויף א פויערטעם קאפ, וועלכע האט אין דעם פריהען פריה־מארגען געארבייט אין פעלד. פעטע שעפסען, באוואקסען מיט שווארצע וואל האבען זיך געקייקעלט ווי די רונדיגע טינטלאך איבער די לאנגעברייטע פעלדער און געגריזשעט די שטעכעדיגע, אבגעשניטענע שטרויען פון ברויט. זיי האבען מפסיק געווען פון זייער עסען און נאאיוו נאכגעקוקט מיט זייערע תמ׳עוואטע אויגען די דורכפאהרענדיגע בוידען און נאכגערופען זיי מיט זייער קינדיש־צערטליכען „מעעע“. פון צייט צו צייט האבען זיי אנגעטראפען א פארזארגטען בעטלער, וועלכער איז געזעסען פאר זיך אויף א שטיין אויפ׳ן וועג, און האט פאר זיך אליין געגרימפעלט אויף א קליינע האנד־געמאכטע „לירע“, ברומענדיג א ליעד. באלד האט דער וואלקען שטויב, וואס די בוידען האבען איבערגעלאזען נאך זיך, צוגעדעקט דעם בעטלער, נאר זיין ליעד האט אנגעשטעקט די אידישע בעלי־עגלות, און עס האט זיך באלד איבער גאט׳ס פרעהליכער וועלט צוגאסען אידיש־חזנ׳ישע נגונים:

לכה דודי, לכה דודי,
לכה דודי לקראת כלה,
פני שבת נקבלה...

געפאהרען איז מען שוין נישט אליין. צווערשט איז אויסגעפאהרען, זעלבסטפארשטענדליך, ר׳ זכריה׳ס גרויסע בויד מיט פיערפערד נאשפיץ און אויפגעהויבענע אזא וואלקען שטויב פאר זיך און הינטער זיך, אז עס האט פארשטויבט די וועלט. דערנאך די אנדערע

בוידען. אין די בוידען האבען זיך געפונען אידען לומדים פון פארשיעדענע שטעדטלעך. טייל זיינען געפאהרען צום ועד מיט שאלות, טייל צו באקומען א רשות אויף ספרים, וואס זיי האבען מחבר געווען. די אידען, וואס האבען געקענט לערנען, האבען זיך פארקליבען אין איין בויד. זיי זיינען געזעסען אויסגעבעט אין קישענס און דעקען און האבען זיך געשפארט אין לערנען. איינער האט דעם אנדערען געהאלטען ביי דער באָרד, ביי די לאצען און גע־צוואונגען איהם אויסצוהערען זיין פשט׳ל, אויף וועלכען יענער האט מיט פארמאכטע אויגען פאר׳עקשנ׳ט זיך אויף ניט, און באין אופן נישט געוואלט נאכגעבען. און די קולות פון דער תורה האבען זיך געהערט פון די וועגען אראפ, און האבען אויפגעוועקט די שלא־פענדיגע האזען אין פעלד, וועלכע זיינען אויף מיילען־ווייט אנט־לאפען פון די געוואלדען פון די אידען.

דורכ׳ן גאנצען לאנגען ווינטער ארבייטען די אידען פון פאראליען אוים לעדער, באליאוועס אויף שטיוועל, זוילען, און פיהרען עס אנגעלאדען אויף בוידען אין לובלין אויפ׳ן יאהרמארק. די פעלצען־נעהער פיהרען געוואשענע שעפסענע פעלצען אנגעלאדען אויף די בוי־דען. פוטערנע היטעל־מאכערס, טעפ־קנעטערס פיהרען כלים, אנדערע בוידען זיינען מיט הויז־זאכען, אנדערע בוידען מיט טליתים, ארבע כנפות און ציצית. די ארבייט פון א גאנץ יאהר פיהרט מען צום הערבסט יאהרמארק, ווען דער פריץ האט דעם פויער׳ס תבואה אין די שייערס אנגעזאמעלט און פאהרט אויפ׳ן יאהרמארק איינקויפען זיך אויפ׳ן ווינטער. עס לויפען די אידען סוחרים פון איין בויד צו דער אנדע־רער, האנדלען איינער מיט׳ן אנדערען, טוישען געלד, קויפען בינטלעך פויערשען פלאקס, זעקלעך וואל, קאלבס־לעדער, אקעווים, ווי אויף א בערזע, און שדכנים לויפען איבער פון איין בויד אין די אנדערע און פיהרען צונויף שידוכים, פאר׳קנס׳ען קינדער, נישט געזעהענע כלות, נישט געזעהענע חתנים, און מחותנים גיבען זיך די הענד, און מען שטעלט זיך אפ אין די קרעטשמעס טרינקען לחיים, און די בעלי־עגלות פראווען איבעריאגען איינער דעם אנדערען, און שטיפ־

לעך תפלות, קדושות, יקום פורקנ׳ס, לכה דודי׳ס זיינען פארפאלען געווארען צווישען די קנאלען פון די בייטשען און די וואלקענס שטויב.

געדאווענט האט מען אין פעלד, ביי די וואסערלעך צווישען די שטעהענדיגע בוימער. צום ערשטען מאל האבען די נאקעטע פעלדער געהערט די קדושה׳לעך און די פויגעל זיינען געקומען צופליהען נאך די קרישקעלעך פון אידישע עסענס.

אין באר האט מען איבערגענעכטיגט. א גרויסע אידישע קהלה געווען, און דארט זיינען זיך צוזאמענגעפאהרען די בוידען פון וויני־צע, פון סטאראגראד, פון קארסון, פון אנדערע קהלות. נייע אידען, נייע לומדים מיט נייע סוחרים. און קיין קאנסטאנטינאוו איז שוין ארייגעפאהרען א קאראוואן מיט בוידען, אנגעפאקט מיט קא־לירטע קישענס און דעקען, אין וועלכע עס זיינען געזעסען אידען אויסגעבעט. מען האט אויסגעזונגען אלע חזנ׳ישע שטיקלעך אויפ׳ן וועג, אויסגעשפארט זיך די גאנצע תורה און אויסגעהאנדעלט א האלבע מדינה. די ישובים זיינען שוין איצט געווען געדיכטער. דאס לאנד באוואהנט, די שטעדטלעך מיט אידען און די דערפער, להבדיל, מיט כלאפעס. אויף יעדען וועג א אידישער ארענדאר, וואו מען שטעלט זיך אפ די פערד צו פאיען און, להבדיל, א ברכה צו מאכען. עס שטעהען פאר די שענקען די אידישע ארענדארען מיט די קאלירטע הויזען און ברייטע ארבע כנפות׳ען און בעטען אריין די למדנים צו זיך. ווילען די זכיה האבען אונטער זייער דאך א מנחה במנין צו דאווענען, א לחיים צו הערען.

און די ארענדארקע שלעפט פון די קעלערס די גרויסע טעפ מיט זויערמילך און סמעטענע, פרעגעלט ציבעלעס, און אגב פאר־הערט מען דעם ארענדאר׳ס קינדער, און מען זאגט מוסר דער ארענ־דארקע, אז זי זאל זיין אפגעהיט מיט אידישקייט. און שדכנים פרעגען זיך אויף כלות און נדן... און אלע טרינקען צוזאמען פון איין גאנשער, עסען צוזאמען און לעגען זיך איינער אין אנדערענ׳ס בעטגעוואנד אריין, ווי דאס גאנצע אידישע פאלק וואלט געווארען איין גרויסע משפחה.

נאר באלד קומט מען אן אין די גרויסע ווישניוויעצער וועלדער. די בוידען האלטען זיך געדיכטער איינע נעבען דער אנדערער, און די שומרים נעהמען ארויס די „משחיתים“, פאר וועלכע מען שרעקט

זיך. אין וויטען וואַלד, צווישען די טרוקענע בלעטער, שאַרכט ווער, און מען האַלט אויף דעם אָטעם, און מען פרעגט איינער דעם אַנדערען — געהערט?

און אידען דערצעהלען זיך מעשיות פון שדים און רוחות, וואָס רוהען אין די וועלדער און וואַרפען אַן אַ שרעק אויף די קינדער, וואָס פאָהרען מיט אין די בוידען אין די ישיבות אַריין. און דער וואַלד ווערט וואָס אַ מאָל געדיכטער, טונקעלער און פאַרהוילען. עס רוישען די אַלטע בוימער, ווי זיי וואָלטען זיך פאַרוואונדערט און געשראָקען פאַר די אידישע בוידען, וואָס זיינען אַריינגעקומען אין זייער מיטען אַריין און זיי אויפגעוועקט פון זייער פאַרהוילענעם לאַנג-יעהריגען שלאָף... עס דערשרעקען די טריט פון די פערד די שלאָפענדע חיות אין וואַלד. פון דער ווייטענס הערט זיך זייער געבּרום און זייערע שווערע טריט שאַרענדיג צווישען די טרוקענע בלעטער. עס לוישען די מקובלים נאָך די טריט אין וואַלד און שעפטשען מיט די ליפען אונפאַרשטענדליכע תפלות. די טאַטעס הענגען אָן אויף די העלזער פון די קינדער קמיעות, גיבען זיי סדורים׳לעך אין די הענד אַריין. די אידען האַלטען זיך אָן ביי די ציצית צו פאַרטרייבען די רוחות, וואָס לויפען אַרום די בוידען, און עס ברעכען דורך די בוידען דעם אונבאַטרעטענעם וואַלד, עס שמעקט דער זשעגעכץ, וואָס גיסט זיך פון די בוימער, און עס שמעקט דער וואַלד מיט פייכטקייט פון שוואָמען. עמיץ ווער ברעכט בוימער אין וואַלד, עמיץ ווער שרייט און רופט נאָך הילף אין וואַלד, די מקובלים פאַרשטאָפען זיך די אויערען, אַז זיי זאָלען נישט הערען די רוחות רופען... די אַלטע אידען זאָגען תהלים און די קינדער שלאָפען איין אין שרעק.

שבת האָט מען געהאַלטען אין פאַלנא. געוואָלט הערען ר׳ שמעון אַסטראָפּאָליער דרש׳ענען. צייט יאָהרען האָט דער אַסטראָ-פּאָליער אָנגעזאָגט וועגען פורעניות, וואָס וועלען קומען. ער האָט געשראָקען דעם עולם מיט זיינע דרשות, ביז דער ועד האָט אַרויס-געגעבען אַן איסור, אַז ער זאָל נישט שרעקען דעם עולם. דעם אַסטראָפּאָליער דרשות האָבען געשם׳ט איבּער דער וועלט. האָט מענדעל גענומען שלמה׳לען און איז אַוועק שבת נאָכמיטאָג אין בית-המדרש, וואו ר׳ שמעון האָט גע׳דרשנ׳ט. דאָס בית-המדרש האָט זיך שוין געבראָכען מיט אידען פון דער גאַנצער געגענד אַרום. פון

אומעדום, אז מען איז געפאָהרען אויפ׳ן יאָהרמארק, האָט מען זיך אָפּגעשטעלט שבת אין פּאָלנא צו הערען ר׳ שמעון׳ען. די ווענד פון בית־מדרש זיינען נאָס געווען פון די פּארעס און מען שטעהט קעפּ איבער קעפּ, און אין דער הויך, פאר׳ן ארון הקודש, שטעהט ר׳ שמעון אין א ווייסער קאַפּאָטע אָנגעטהאָן, א גרויסער טלית הילט ארום זיין הויכען דארען קערפּער, פון וועלכען עס ברענען ארויס זיינע צוויי שווארצע אויגען פון זיין בלייך געזיכט. דאָס בלייכע געזיכט, וואָס קוקט ארויס פון זיין שווארצער באָרד, ווי פון א ראָם, איז אויסגעמאָטערט. און ציטערענדיג שטרעקט אויס דער בלייכער איד זיינע צוויי ביינערדיגע הענד פון דער ווייסער קאַפּאָטע ארויס און שיט מיט פייער פון זיין מויל, שילדערענדיג פאר דער שווארץ־קעפּיגער מאַסע דאָס פייער פון גיהנום.

ער פיהרט זיי דורך אַלע זיעבען געצעלטען פון גיהנום. דאָ ווייזט ער, ווי די מלאכי חבלה כאַפּען דעם מענשען, ווען ער פארמאַכט נאָר די אויגען און טראָגט איהם אוועק אין די ווייסטע מדבריות, זיי וואַרפען איהם אריין אין זומפּען צווישען שלאַנגען און עקדעשען, און באַלד פיהרט ער איבער זיין קרבן און לאָזט איהם שווימען אין א פייערדיגען ים מיט אנדערע קרבנות. און באַלד שילדערט ער פאר דעם שרעקענדיגען עולם, ווי די מלאכי חבלה וואַרפען זייערע קרבנות אין די קאָכעדיגע טעפּ, וואָס שטעהען אויף די גיהנום־פייערען. אברים פון מענשען שווימען ארום אין די זידענדע טעפּ. און אָט באַלד מאַכט ער צוריק לעבעדיג זיין קרבן, כדי ער זאָל איהם קענען אויפ׳ס ניי פּייניגען, מיט אייזערנע צוואַנגען איהם רייסען די האָר פון קאָפּ, אָפּקעמען די הויט מיט אייזערנע קאַמען און צופּען די נעגעל מיט פייערדיגע צוואַנגען. און דאַן ברענגט ער זיין קרבן צוריק אויף דער וועלט אין א גלגול פון א פערד, וואָס ארבייט אָפּ זיינע יאָהרען ביי א מענשען, וועמען ער האָט שלעכטס געטהאָן אין זיין פריהערדיגען לעבען אָדער ער לאָזט מגולגל ווערען זיין קרבן אין א ווייענדיגען הונד, וועלכער שלעפּט זיך אין ווייסטע מדבריות ארום און קען נישט צוקומען צו קיין ישוב. א פחד פאַלט אָן אויפ׳ן עולם. הייסע אנגסטען שלאָגען ארויס פון די געזיכטער. אין דער ווייבערשער שוהל הערט זיך אַ פארשטיקט בליפּען...

און די ווייסע קאפאטע מיט די דארע ביינערדיגע הענד איבער די שווארצע קעפ שטעהט אלץ און שרעקט און שרעקט, שיט פייער פון גיהנום איבער די קעפ פון די אידען. קיינער איז פאר איהם נישט גוט גענוג, אז ער זאל פריי זיין פון די גיהנומ׳שע יסורים, אלעמען איז ער מגלגל און ברענגט זיי צוריק אויף דער וועלט אין דער גע־שטאלט פון בהמות און חיות, וואס זוכען א תקון.

באלד אבער הויבט ער אן נביאות צו זאגען וועגען א שרעקליכען יום הדין, וואס שטעהט פאר צו קומען אויף אידען. ער שיט מיט פסוקים, וואס טייטען אן אויף דער צייט, אויף מלחמת גוג ומגוג, וואס דארף באלד קומען. מיט לעבעדיגע פארבען מאלט ער א גרויסע מלחמה, ווי אן אונדערבארעמדיגער שונא פאלט איבער דאס לאנד אזוי ווי א היישריק און פארניכטעט מיט שווערד און פייער אלעס, וואס ער טרעפט אין זיין וועג. גאר ניט האלט איהם אפ, קיין געוויין, קיין געבעט, קיין טרעהרען. ער טראגט זיך, אזוי ווי א פייער פון שטאדט צו שטאדט, פון לאנד צו לאנד, און לעקט אויף אלצדינג מיט זיין פייערדיגער צונג, ווי דער אקס לעקט אויף דאס גראז. קיינער ווייס נישט, וואס דער מגיד מיינט דערמיט. פינסטערע שרעק, ווי א כמארע וואלט דעם הימעל פארדעקט, פאלט אן אויף די אידען, א ציטער געהט דורך דורך די לייבער, ווען ער מאלט גאט׳ס כעס. נאר איין זאך קען אפהאלטען די שרעקליכע גזרה: תשובה, תפלה וצדקה. באלד אבער פארמאכט ער דעם שער הרחמים, מיט אייזער־נע טויערען פארשליסט ער איהם און לעגט אוועק פייערדיגע שווער־דען און פייערדיגע חיות אויפ׳ן שער הרחמים צו פארטרייבען די אידען׳ס תפילות, וואס שלאגען אן אין טויער. אלעס איז שוין צו שפעט, דער גזר דין איז שוין אונטערגעשריבען און ער לאזט נישט איבער קיין איין שטראהל האפנונג, נאר פינסטערניש, פינסטער־ניש און פינסטערניש...

צעהנטער קאפיטעל.

דער לובלינער יאהרמארק.

נאך צוויי וואכען נסיעה איז הלל אריינגעפאהרען מיט דעם שומר ישראל אויפ'ן קארשעל דורך דעם קראקאווער טויער אין דער פיעל־באריהמטער שטאדט לובלין. שוין פון דער ווייטענס האט די שטאדט געוואונקען מיט איהרע הויכע טורעמס פון איהרע קירכען און שלעסער. מענדעל האט נאך פון גאנץ וויט געוויזען שלמה'לען דעם שפיץ פון דעם רמ"א'ס שוהל. דער יאהרמארק איז שוין געווען אין פולען גאנג. מיט שווערינקייטען האט זיך דער פערדס־יונג געקירעוועט א וועג דורך די פיעלע אנגעשטעלטע פאנסקע קאטשען. הלל האט זיך פארנומען אן א זייט און איז פארפאהרען אין די אידי־שע גאסען, וואו דער יאהרמארק איז געווען אין העכסטען ברען. שטעלען מיט פארשיעדענע סחורות האבען פארשטעלט די גאסען. דא זיינען אויסגעלעגען שטויסען מיט פעלצען, דארט אויף דרענגער זיינען געהאנגען שטיוועל; שטעלען מיט וואלענע סחורות; פוי־ערישע קאלירטע בענדער האבען אויפגעפלאקערט אין דער זון אויף די קעפ פון די אידישע ווייבער, וואס זיינען געשטאנען פאר זייערע שטעלען און פארקויפט די סחורות; עלפאנט־ביין קאליר אינאיינעם מיט געל־גאלד־פארב. און א שטורם פון געשרייען און שפראכען האט זיך געטראגען אין דער לופטען; נירענבערגער דייטשע מייס־טערס האבען פארקויפט זילבערנע און מעשענע כלים. אפילו פער־סיער זיינען אראפגעקומען מיט אריענטאלישע פארביגע שטאפען, קאלירען פון בורשטין־שטיין און קאלירען פון עלפען־ביין; פאר־בען פון צוגאסענעם קופער און די בלויע קלארע ליכט ווי די בלויקייט פון הימעל; טונקעל־בלויקייט פון נאכט־קאליר און ווייסקייט פון שנעע, און שעמעדיגע קאלירען, ווי דער שוים, און די צנועה'דיגע ליכט פון פערעל אינאיינעם מיט די רויט־ברענענדיגע פארב פון די קרעל — אלע האבען זיך צונויפגעגאסען אין איין ברענענדיגען ים פון טיכער, קליידער און טעפיכען.

די פאַרבען האָבען זיך באַוועגט ווי אויף אַ מאַסקען־באַל. עס האָט געברענט אויף די קעפּ פון די וואָיעוואָדעס, קאַסטעלאַנען, אויף די קעפּ פון די הוזאַרען און חראַנזעס בושען פון פאַרשיעדענ־פאַרביגע פעדערען. דאָ און דאָרט האָט אויפגעברענט דאָס ליכט פון אַ טייערען שטיין פון אַ טורבאַן אויף אַ קאָפּ פון אַ טאַטאַר אַראָפּ, וואָס האָט זיך געהויבען איבער דעם ים קעפּ און געוואונקען פון דער ווייטענס.

דערשראָקען איז געוואָרען מענדעל, דערשראָקען דער קליינער בעל־הבית'על שלמה'לע, דערשראָקען אפילו דער שומר ישראל, חיים פּאָטשטאַרזש פאַר די פיעלע מענשען. נאָר איינער, הלל דער פערדס־יונג, האָט זיך נישט געשראָקען. איינגעקופּיעט אויפ'ן קאַרשעל האָט ער פעסט איינגעהאַלטען די פערד, אויסקירעווענדיג זיך אַוועק צווישען די שטעלען, מענשען און פוהרען. ער האָט זיך אויף גאָר־נישט אומגעקוקט, גאָר נישט איז איהם אָנגעגאַנגען. ער איז געווען פאַרנומען מיט קירעווען די פערד, וואָרים דער וועג איז ווירקליך געווען אַ שווערער.

שווער איז אָנגעקומען מענדלען צו קריעגען אַן אכסניא. לובלין איז פול געווען מיט אידען. פון פיער עקען פון פוילען זיינען אָנגע־פאָהרען אידען קיין לובלין פאַרקויפען אָדער איינקויפען אויף דעם יאָהרמאַרק. פון די ווייטסטע געגענדען זיינען געקומען רבנים און פרנסים מיט שאלות און דין־תורות צום „ועד ארבע הארצות“, לאַדען זיך איין קהלה מיט דער צווייטער און פאָרברענגען זייערע טענות פאַר די רבנים. אַלע גאַסען, בתי מדרשים, שוהלען און אכסניות זיינען פול געווען מיט אידען. יעדער רב איז געקומען מיט זיינע תלמידים. מקובלים אין ווייסע קאַפּאָטעס זיינען מיטגעקומען מיט'ן פּויזנער רב, ר' שעפּטעל הורוויטץ, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעל־מקובל. שאַרפע קעפּ, למדנים, זיינען מיטגעקומען מיט דעם לבוב'ער רב, שפּעטערדיגען מחבר פון נו"ז, וואָס איז געזעסען אין ועד. אויס־לענדישע אידען, דייטשען, אין גרויסע סאַמעטענע היט, פראַגער אין ברייטע שוואַרצע זיידענע מאַנטלען, איטאַליענישע אידען, וועלכע עס איז שווער געווען צו דערקענען, צי זיי זיינען אידען, זיינען געווען געקליידעט אין קורצע פאַרביגע קליידער, ווי די איטאַליענער, מיט שווערדען אין דער זייט. פיעלע פון זיי זיינען געקומען האַנדלען אָדער לערנען אין דער ישיבה. באַריהמט זיינען געווען די ישיבות פון

פוילען, ווי א מאל די ישיבות פון בבל, און פון דער גאנצער וועלט האבען די אידען געשיקט זייערע קינדער צו לערנען אין די פוילישע ישיבות. עס זיינען אנגעקומען פיעל יונגע לייט פון פארשיעדענע קאנטען און מדינות צו קריגען סמיכות אויף הוראה פון דעם און דעם גרויסען רב, וואס וועט זיך געפינען ביים ועד. מחברים מיט ספרים זיינען געקומען זוכען פון די רבנים הסכמות, אנדערע א רשות צו ווערען א שוחט אדער אן אנדער כלי קודש.

און דאס אלעס האט זיך ארומגעדרעהט אין בית־המדרש־געסעל, וואו עס האט געוואהנט דער רב, וואו עס איז געווען די גרויסע ישיבה, און וואו עס איז געווען פארזאמעלט דער ועד. דארטען אין דעם געסעל איז געווען דער אידישער יאהרמארק. די גאסען זיינען געווען באלעגט מיט שטענדערם ספרים. דארטען האבען די שדכנים געהאט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע די בעלי בתים, וואס האבען געוואלט נעהמען תלמידי חכמים פאר איידעמס, זיינען אריינגעקומען צו די שדכנים און האבען זיך אויסגעקליבען איידעמס ישיבה־בחורים, למדנים, לויט דעם נדן, וואס זיי זיינען געווען ביכולת צו געבען. דארט האבען אויך געהאט פארשיעדענע בעלי מקובלים, בעל־שם־טוב׳ס זייערע קרעמלעך אין וועלכע זיי האבען פארקויפט פארשיעדענע קמיעות אפצוהיטען פון שלעכטע רוחות און שדים, קוויטלעך אויס־צוהענגען אויף די ווענד געגען די לילית. נשים צדקניות האבען אין געוועלבלעך פארקויפט תחינות, מענה־לשון׳ס און סגולות פאר גע־ווינערינס, הירשען־ציין, ווארצלען פאר זויג־קינדער, וואקסענע הענט־לעך און פיסלעך און רפואות פאר ציין־וועהטאג און אפצושפרעכען עין־הרע׳ס. סופרים זיינען געזעסען אין געוועלבלעך, געשריבען פאר־שיעדענע שטר־מכירות פאר סוחרים, שטרות און קוויטלעך פאר הלואות. בחורים האבען אויסגעצייכענט מיט פארבען קונציגע אויסצייכנונ־גען, תנאים, כתובות, מגילות — דאס איז געווען די חזקה פון די ישיבה־בחורים. (דאס געלד איז געגאנגען אין איין קופה און האט באלאנגט צו די בחורים פון דער ישיבה). גאלדשמיעדען האבען פארקויפט טייערע כלי־קודש, אויסגעהאמערטע קדוש־בעכערס, אתרוגים־פושקעס און בשמים־ביקסען, חנוכה־לאמפען, וואס האבען געשפיעלט אליין. נאר דער עיקר איז דארט אנגעגאנגען דער האנדעל מיט ספרים. די לובלינער דרוקערייען, וואס האבען געמעגט דרוקען

ספרים אָהן צענזור, זיינען געווען בעריהמט איבער דער וועלט, און אידען פון דער גאַנצער וועלט זיינען געפאָהרען אין לובלין איינקויפען אידישע ספרים. אויף גרויסע טישען זיינען אויסגעלעגט געווען די ספרים אין די בתי־מדרשים, אין די ספרים־געוועלבער, דאָס באַריהמ־טע לובלינער ש"ס. די טלית־אידען האָבען דאָרט געהאַט זייערע שטענדערס מיט די וואָלענע טליתים און כפול־שמונה׳דיגע ציצית. די גאָלדענע און זילבערנע עטרות האָבען אַראָפּגעגלאַנצט פון די שטענ־דערס. דאָרט, אין דעם געסעל ביים אַריינגאַנג צו דער מקוה, האָבען די אידישע רופאים געהאַט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע זיי האָבען שלעכט בלוט אָפּגעלאָזען, רפואות פאַרשריבען, ציינער געריסען, און ווייבער טיקערינס האָבען דאָרט פאַרקויפט סודות צו עקרות, ווי אַזוי קינדער צו האָבען, און „סמנים" אויף אינגלעך און „סמנים" אויף מיידלעך; בשמים און קרייטעכצער צו געווינען דעם מאַנ׳ס האַרץ... און אידען פון גאַנץ פּוילען, וואָס זיינען אַ גאַנץ יאָהר פאַרוואָרפען אין די קרעטשמעס, האָבען זיך איינגעקויפט אידישקייט פאַר גאַנצע ווינטערס. און צווישען די סוחרים זיינען אַרומגעגאַנגען די נשים צדקניות, וואָס האָבען גענומען אויף זיך די מצוה צו באַזאָרגען די בחורים פון דער ישיבה מיט נאַכטלעגער און וועש, זיינען זיי אַרומ־געגאַנגען מיט גרויסע פּושקעס, פאַר׳חתמ׳עט מיט דער חתימה פון דער ישיבה און אויסגערופען: „נאַכטלעגער פאַר די בחורים! העמד־לעך, שטיוועלעך פאַר די לומדי תורה!"

נאָכדעם ווי מענדעל האָט אַריינגעגעבען זיין אינגעל אין דער ישיבה, האָט ער זיך געווענדעט צום ועד מיט זיין עסק וועגען דעם צערקווע־שטייער, וואָס די פּוילישע פּריצים צווינגען די אידישע אָרענ־דאַרען אויפצומאָהנען פון די קאַזאַקישע פּויערים. מיט דעם בריעף, וואָס ער האָט געהאַט פון דעם נעמיראָווער רב צום ט"ז, האָט מען איהם צוגעלאָזט צום ועד. דער ועד איז געזעסען אין דער גרויסער שטוב פון לובלינער קהל. דער יושב ראש איז געווען ר׳ נפתלי כ"ץ, אַ גרוי־סער בעל יחוס, אַן אייניקעל פון דעם לובלינער רב, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מיוחס און אַן אייניקעל פון דעם פּראַגער גאון פון דער מאַמעס צד. אין ועד זיינען געזעסען גרויסע רבנים פון פּויזען, לבוב, קראָקוי, און שתדלנים מיט פּרנסים ווי ר׳ אברהם פּרנס הועד פון לובלין און ר׳ משה מונטאַלטים, וואָס איז געווען פון די יוצאי הישׁ־

פאניא און א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף. עס זיינען ארומ־געזעסען דרייסיג גרויסע רבנים און פרנסים. פאר זיי האט מענדעל פארגעבראכט זיין בקשה, אז די שתדלנים זאלען זעהן אויסצופועל'ען, אז מען זאל אראפנעהמען די גזרה פון די אידישע ארענדארען אויפ־צומאהנען דעם צערקווע־מס פון די קאזאקען, ווייל פון דעם קען ארויס־קומען א גרויסע צרה פאר אידען. דער ועד האט אויסגעהערט מענדלען, און דער לובלינער רב האט געזאגט, אז עס איז א גלייכע זאך. נאר דארט פאר'ן ועד איז אויך געווען געלאדען זכריה סאבילענקי, ווייל ער איז געווען א פרנס פון דעם זעלבען מקום און א גרויסער שתדלן.

ר' זכריה האט געזאגט, אז מען וועט חלילה דורך דעם ארויפ־ציהען דעם צארן פון די גלחים מיט די יעזואיטען. זיי וועלען זאגען, אז אידען רעדען אפ די כלאפעס זיי זאלען ניט ווערען קיין קאטאליקען, און דורך דעם קען ארויסקומען א גרויסע צרה אויף אידען. און אזוי ווי דער ועד האט דערהערט דערמאהנען דאס ווארט גלחים, אזוי איז א גרויסע שרעק אנגעפאלען אויף אלע גרויסע רבנים און פרנסים. ר' שעפטעל הורוויטץ, דער רב פון פויזען, האט אנגעהויבען צו קרעכצען. ער האט זיך דערמאהנט אן דעם עלילת דם, וואס איז געווען פאר צוויי יאהר אין זיין גליל אין לענטשיץ און די קדושים, וואס די גלחים האבען פארפייניגט צום טויט. זיין אויסגעבלייכט געזיכט איז פינסטער געווארען, די אויגען האבען זיך באהאלטען אונ־טער דעם שטערען־ביין, און ער האט געזיפצט:

— אן עת צרה רוקט זיך אן אויף יעקב.

און די פרנסים האבען געענטפערט:

— אז ביי די „שוועטסקי" רעגיערונג קענען זיי אלץ פועל'ן, נאר מיט די גלחים און דער קירכע האבען זיי זיך מורא אנצוריהרען, ווייל א גרויסע צרה קען חלילה דערפון ארויסקומען פאר'ן כלל.

אזוי האט מען מענדלען אבגעפארטיגט מיט א קרעכץ, און אב־געשיקט צום רבונו של עולם'ס הילף.

און מיט דעם איז מענדעל אהיים געפאהרען.

און ווען מענדעל איז שוין געזעסען אויף דער בויד אהיים צו־פאהרען מיט חיים שומר ישראל און הלל דער פערדס־־יונג, האט ער געזעהן צווישען די ביידלעך און קראמען, אין בית המדרש געסעל שטעהט אויף דער שוועל פון א קרעמעל דאס היילינע שניידערל,

שלמה'לעם דרדקי מלמד, און רופט אריין קונים. איז ער אראפ פון דער בויד און איז אריין אין געוועלב עפעס קויפען, זעהט ער אז דאס געוועלבעל איז גאר לעער, פיער לעדיגע ווענד, פרעגט ער דעם שניי־דער:

— וואס האט איהר צו פערקויפען? איהר שטעהט דאך אין א לעדיגען געוועלבעל?

האט איהם דער שניידערל געענטפערט:

איך פערקויף — תשובה, תפילה וצדקה!

ענדע ערשטער טייל.

צווייטער טייל

ערשטער קאפיטעל.

עס האט זיך שוין אנגעהויבען.

זעקס יאהר איז שלמה'לע אפגעווען אין דער לובלינער ישיבה און פארגעברייט זיך פאר דער שטעלע, וואס ער האט באדארפט פאר־נעהמען אין לעבען, צו זיין א פרנס ביי אידען. ער האט געלערענט ביים ראש־הישיבה, ביים לובלינער רב, און געוואהנט האט ער אין אכסניא מיט אנדערע בעל־הבית'לעך ביי דער גברת האשה שרה יפה, וואס האט געהאט א גרויסען דרוק פון ספרים אין לובלין. ביי איהר האט ער אויך געגעסען שבתים און ימים טובים, און ביי איהר טיש האט ער זיך אפגעלערענט מדות טובות ומנהגים טובים, ווייל זי איז געווען א גרויסע גברת און א בת נדיבים.

פון דער היים פלעגט איהם די מאמע צושיקען מיט סוחרים, וואס זיינען געפאהרען אויף דעם יאהרמארק, געטריקענטע קעזלעך, א טינטעל האניג, און דער טאטע — א פאר נייע שטיוועלעך, א פעלצעל אויף ווינטער, א בריוועל מיט א גרוס פון „זוגתך", וואס האט אנגעהויבען ארויסצורופען ביי איהם אויסטערלישע געפיהלען אין זיין הארץ, און א רויטעל אויף זיינע באקען.

נאך זעקס יאהר, ווען שלמה'לע האט געענדיגט די הוראה, און האשה מרת דבורה, זיין ווייבעל אין דער היים, איז שוין געווארען

אויסגעוואקסען, זיינען זיך די מחותנים צוזאמענגעקומען און באַשטימט: היות, עס איז ניט גוט וואָס „מאַן און ווייב" זיינען צוּשיידט, אַזוי זאָל מען שלמה'לען אהיים ברענגען פון דער ישיבה.

מענדעל איז געפאַהרען אויפ'ן יריד קיין לובלין, אהיים ברענגען זיין זוהן. דער טאַטע האָט איהם ניט דערקענט. שלמה'לע איז דורך דער צייט אויסגעוואַקסען, אויסגעזעהן ווי אַ יונג רב'ל, מיט שטריימעל און פאות, און דער טאַטע האָט אָנגעהויבען דרך ארץ קריעגען פאַר איהם. שלמה'לע האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף אַלעמען, אויף דער מאַמען און, אפילו, להבדיל, אויף דער דיענסט מארושא, נאָר נישט אויף זיין ווייבעל.

— און פאַרוואָס פרעגסטו נישט אויף זוגתך? — האָט דער טאַטע געשמייכעלט.

שלמה'לע איז רויט געוואָרען.

— זי איז אָהן עין הרע אויסגעוואַקסען, אַ פאַרשוין, וועסט זי נישט דערקענען. זי איז אין דער היים ביי איהרע עלטערען.

— פאַר וואָס נישט ביי דער מאַמען? — פרעגט שלמה'לע.

— זי האָט מורא פאַר דיר, אַז דו וועסט אהיים קומען זאָלסטו איהר נישט די הייבעל פון קאָפּ רייסען, ווי דו פלעגסט עס טהאָן, ווען דו ביזט געווען אַ קינד.

שלמה'לע האָט געשוויגען. דעם פאָטער האָט באַנג געטהאָן, וואָס ער האָט איהם פאַרשעהמט.

— עס איז דער מנהג אַזוי, בעפאָר יום טוב, איידער דער מאַן קומט אהיים, געהט דאָס ווייבעל צו טאַטע־מאַמע. אם ירצה השם ווען דו וועסט אהיים קומען וועט זי קומען צו אונז וואָהנען.

שלמה האָט שוין געוואָלט רעדען וועגען עפּעס אנדערש, נאָר דער טאַטע האָט איהם ווידער דערמאָהנט:

— נאַ דיר געלד און קויף עפּעס מיט אהיים דיין זוגתך אַ שעהנע מתנה אויף יום טוב.

שלמה האָט גענומען געלד פון פאָטער, עפּעס אהיים קויפען פאַר'ן ווייבעל. איז ער געגאַנגען אויפ'ן יאַהרמאַרק, האָט ער געטראָפען אַ אידען שטעהן אויפ'ן יאַהרמאַרק, וואָס האָט אויסגערופען:

— ווארשעווער גאָלדענע שיכלעך צו פאַרקויפען, מתנות אויף יום טוב פאַר די נשים צדקניות.

שלמה האָט זיך דערמאָהנט אָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט צוגעזאָגט זיין ווייבעל בעפאָר ער איז אוועקגעפאָהרען אין ישיבה אריין.

ער האָט בעצאָהלט דעם סוחר פאַר די שיכלעך, און דער איד האָט איהם צוגעוואונשען:

— גאָט זאָל העלפען, אז די צדיקת, וואָס וועט טראָגען די שיכלעך, זאָל זוכה זיין צו טראָגען זיי בקדושה ובטהרה!

ער האָט דעם אידען אָנגעקוקט. דער איד איז איהם פאָרגעקומען באַקאַנט, ווי ער וואָלט איהם ערגעץ וואו געזעהן.

שפּעטער האָט זיך שלמה דערמאָנט, אז דער איד איז געווען דאָס שניידעריל, און די זאַך האָט איהם פאַרוואונדערט.

עס איז געווען אין יאָהר ת״ח צו פורים צו. איבער די ווייסע פעלדער האָט זיך פרעהליך געגליטשט א פויערישער שליטען מיט פאַרשוינען. די שאָטענס פון די פאַרשוינען, פערד און שליטען זיינען געקראָכען איבער דעם פעלד נאָכ׳ן שליטען נאָך. דער בלאָטיגער וועג האָט זיך געשלענגעלט באַרג ארויף און טהאָל אראָפּ אין דעם ווייסען ים־פעלד. דאָ און דאָרט האָבען שוין פון ווייסען ים ארויסגעקוקט ברייטע און גרויסע שוואַרצע פעלדער ווי אינזלען. עס איז שוין געווען פאַרנאַכט־צו, נאָך א שעהנעם זוננעדיגען טאָג. דער הימעל איז געשטאַנען איבער די קעפּ א קלאָרער און א בלויער, ווי ער וואָלט געווען אויסגעוואַשען און אויסגעצוואָגען פון אלע ווינטערדיגע כמאַרעס אויף פסח. בלויע, קלאָרע שטיקער הימעל־וואָלקענס האָבען זיך פרעהליך געבאָדען, און די זון א רויטע און א גאָלדענע איז געשטאַנען הינטער דעם ברעסלאַווער וואַלד און זי האָט ארויסגעקוקט מיט גאָלדענע בליקען דורך די נאַקעטע ריטער פון די בוימער. א מחנה שוואַרצע גאַפּעס זיינען נאָכגעלאָפען נאָך די מענשען. נישט האָבענדיג קיין פּלאַץ, וואו זיך אָפּצושטעלען, האָבען זיי זיך געקרייזט אין דער לופטען ארום דער בויד, אראָפּניעדרענדיג און אָנריהרענדיג קוים דעם שנעע, וואו זיי האָבען איבערגעלאָזט שפּורען פון זייערע פיסלעך. אין דער לופט איז געשטאַנען א פיאָלעט־רויטער קאָליר, וואָס האָט זיך געוואָרפען פון ווייסקייט פון שנעע און בלויקייט פון

די הימלען. עס האָט זיך געהערט דער פייכטער געשמאַק פון די צופוילטע וואָרצלען און די געזונדע נאַקעטע ערד. אָפּטמאָל האָט דער שליטען דורכגעקרייצט אַ שטיק שנעע־פעלד, אויף וועלכען עס האָבען זיך אָנגעזעהן וואָלפישע טריט, און יעדעס מאָל ווען די שליטען־בויד האָט אָנגעטראָפען אויף די וועלפישע געטאָקטע טריט אין שנעע, האָט זיך געהערט אַ שטימע פון בויד:

— הלל, מיר זיינען אין נאַקעטען פעלד צווישען חיות רעות, און די נאַכט פאַלט צו, הלל.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל־הבית לעבען. אַט זעהט זיך שוין די תיפלה פון ברעסלאַוו.

— וואָס טויג מיר די תיפלה, הלל? מיר דאַרפען דאַווגען מנחה, און עס ווערט שפעט. אין פעלד איז אַ סכנה זיך אָפּצושטעלען.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל הבית לעבען.

— מיר וועלען פאַרשפּעטיגען שמונה עשרה, הלל.

— מיר'ן נישט פאַרשפּעטיגען שמונה עשרה, חלילה, מיר וועלען נאָך זיין בעפאָר מנחה.

און הלל האָט זיך גענומען יאָגען די פערד אויף פאַרשיעדענע לשונות, וואָס ער האָט נאָר געקענט. ער האָט גערעדט צו זיי אויף יונ'יש: „סטופייטי, בראַטי, סטופייטי“. ער האָט גערעדט צו זיי אויף אידיש: „ברידערלעך קליינע, טהוט אַ טובה, איילט זיך צו, דער בעל הבית דאַרף דאַווענען מנחה“, נאָר אַם בעסטען האָבען זיי פאַרשטאַנען, ווען הלל האָט גענומען דאַוונען אַ שטיקעלע שחרית. הלל האָט זיך צולאָזט אויפ'ן קול איבער די נאַקעטע פעלדער. די פערדלעך האָבען אונטערגעשפּרונגען איבער דער פרישער נאַסער ערד — דער וועג האָט זיך גערוקט אונטער זייערע פיס און באַלד זיינען זיי אריין אין די בלאָטיגע גאַסען פון ברעסלאַוו.

אין אכסניא ביי ברכיה'ן אין ברעסלאַוו האָבען זיך אָנגעטראָפען פיעל בוידען און שליטענס. די אכסניא איז פול געוועזן מיט אידען פון גאַנצען קאַנט. פיעלע זיינען געקומען פון יריד און האָבען גע־וואָלט אריבער מיט'ן פאַראָם דעם טייך קיין נעמיראָוו. דאָס אייז אָבער האָט שוין געלאָזט און גרויסע קריהעס זיינען געגאַנגען אי־בער'ן טייך. האָבען פיעל אידען, אָהן עין הרע, פון גאַנצען געגענד

פארזאמעלט זיך ביים קרעטשמער ברכיה'ן און געווארט מען זאל קענען אריבער דעם טייך.

מענדעל האט באגעגענט באקאנטע, ר' גדילה'ן פון טשיהרין און ר' יחזקאל פון קאלניק, און נעמיראווער אידען, און ר' יונה דעם מגיד און ר' משה פון נעמיראוו, און נאך פיעלע אידען. אלע זיינען געווען בגלופין, אויפגערוימט, און חאסקעל ברוך דער שענקער האט געקלאפט ברכיה'ן אויפ'ן פלייצע און געשריען מיט'ן קול:

— זאג זוגתך, אז זי זאל אפקאכען אויף וועטשערע קליסקעס.

— און געפילטע קישקע — האט יוחנן ארון, דער פישער פון נעמיראוו, צוגעלעגט.

— מיט שמאלצענע גריוועגס.

— און צימעס, צימעס ווי שבת.

נאר זיי האבען נישט געדארפט זאגען. ביים פיעקעליק איז געשטאנען די אידענע, ביי א גרוים פייער האט זי אין א גרויסען קעסעל געקאכט וועטשערע. און דער געשמאק פון די קישקע מיט דעם געפיהלעכטס און די קליסקעס האט זיך שוין געהערט אין שטוב.

וואס איז די שמחה? — פרעגט ער.

— גאר נישט. גלאט אזוי. משנכנס אדר מרבין בשמחה. פאר דעם זיינען מיר דאך אידען. עס איז דאך א פשוט'ער קל־וחומר: מה־דאך די גוים, וואס דינען צו האלץ און צו שטיין, פרעהען זיך, הייגט מיר, אידעלעך, וואס דער רבונו של עולם איז אונזער פאטער, דארפען מיר דאך על אחת כמה וכמה! — האט ר' חאסקעל פון קאלסק מיט'ן גרויסען פינגער אריינגעשטעקט אין מענדעל'ס בארד אריין.

— און מנחה האט איהר שוין געדאווענט?

— פון מיטען טאג אן מיט הלל!

— וואס איז די שמחה? — פרעגט מענדעל פארוואונדערט.

— שוטה, האסט פארגעסען אין וואס פאר א יאהר מיר לעבען? מיר לעבען אין יאהר „זאת“, אין — ת"ח. און עס האט זיך שוין אנגעהויבען.

— וואס האט זיך אנגעהויבען?

— האסט ניט געהערט? מלחמת גוג ומגוג, ווי דער האר"י הקדוש האט בנביאות געזאגט — האט ר' יונה געזאגט מענדלען.

— איך קום פון לובלין, ווייס פון גאר נישט.

— כמיעלניצקי הרשע, דער סאַטניק פון טשיהרין, האָט צו־נויפגענומען כמה וכמה אלפים יונים און זיינען ארויס אין מלחמה ביים געלען וואסער מיט די פוילען.

— וואָס הערט זיך מיט זלאַטשאָוו? — האָט מענדעל גע־פרעגט דערשראָקען.

— שוטה, עס איז אתחלתא דגאולה, מלחמת גוג ומגוג, און ער געהט ארום און פרעגט זלאַטשאָוו? פּרנס, עם הארץ! — האָט זיך יונה פון איהם אָפּגעקעהרט און איז אריין אין אַ צווייטער שטוב, וואו עס זיינען פאַרזאַמעלט געווען פיעל אידען אין טליתים. טייל האָבען געדאַווענט, טייל האָבען געזונגען, טייל האָבען גע־לערענט און די פרעהליכע קולות האָבען אריינגעדרונגען פון דער צווייטער שטוב.

— וואָס הערט זיך מיט זלאַטשאָוו? — איז מענדעל אַריין צווישען עולם אַ דערשראָקענער, און אַלעמען געפרעגט:

— וואָס זלאַטשאָוו? זיי זיינען ביים „געלען וואסער". די שרים פּאָטאָצקי און קאַלינאָווסקי האָבען צונויפגענומען כמה וכמה אלפים זעלנער און זיינען ארויס געגען זיי אין מלחמה, — האָט איהם ר' חאַסקעל פון קאַלניק בארוהיגט.

— געלויבט השם יתברך, — האָט מענדעל אָפּגעאָטעמט. ער וועט אַזאַ שווארצען סוף האָבען ווי פּאַווליק פאַריגעס יאָהר. מ'וועט איהם קעפּען אין ווארשא — האָט מענדעל זיי בארוהיגט. — אָבער וואָס איז די שמחה? — האָט מענדעל זיי געפרעגט.

— שוטה, דאָס איז דאָך די שמחה. דער אר"י הקדוש האָט דאָך דארויף נביאות געזאָגט, און עס איז אַ וואונק דאָ אין דער תורה, אַז היי־יאָר וועט משיח קומען. מען זעהט עס דאָך בעשיינ־פּערליך, „אם תקום עלי מלחמה ב„זאת" אני בטוח", אַז עס וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה בין איך ב„זאת" זיכער. וואָס מיינט ב„זאת"? ב„זאת" מיינט בגמטריא ת"ח. דאָס הייסט, אַז אין שנת ת"ח וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה — און איך בין זיכער — אַט האָסטו עס פון אויבען אַויף! — האָט איהם חאַסקעל פון קאַל־ניק ווידער געשטעקט דעם פינגער אין באָרד אריין. — און דו, שוטה, געהסט ארום און פרעגסט זיך ופאַרוואָס אידען פרעהען זיך? הערי, ברכיה, היים דיין זוגתך אריינלעגען אין טאָפּ נאָך אַ קישקע

מיט שמאלץ פילעכטס על חשבון הפרנס מזלאטשאוו, — האט חאס־קעל פון קאלניק געשריען צום ארענדאר.

— צוויי קישקעס! — האט מענדעל אויסגעשריען, אנגעשטעקט פון דער אלגעמיינער שמחה.

— און ווער איז דער בחור? — האט חאסקעל געוויזען אויף שלמה׳לען.

— א בעל־הבית׳ל, קומט צוריק פון לובלינער ישיבה מיט היתר הוראה אין דער טאש. מיין זוהן, אהן עין הרע.

— דיין זוהן מיט היתר הוראה אין טאש — א שטיק מילץ אין טאפ אריין על חשבון הבעל־הבית׳ל ר׳ שלמה בן ר׳ מענדעל פאר דער היתר הוראה אין טאש! — האט חאסקעל ווייטער געשריען.

— און מנחה האט איהר שוין געדאוונט, אידען? וואו דא־ווענט מען דא מנחה ביי אייך? — האט מענדעל זיך דערמאנט אין דער מנחה.

— דאוונען? דא איז מען עוסק באכילה; דרינען דאווענט מען, — האט חאסקעל אנגעוויזען מענדלען.

מענדעל האט נאך פארכאפט די לעצטע קדושה פון מנחה.

נאך מעריב האט ברכיה געגרייט דעם טיש. אין שטוב איז שוין געווען טונקעל. פון דרויסען האט זיך געהערט דער גערויש פון קריהעס אייז אויפ׳ן וואסער. ער האט אין שטוב אויפ׳ן פיעקעליק אנגעצונדען א פאר שטיקלעך קיהן. און צוויי־דריי פלעמלעך האבען געברענט אין דער שבת־מנורה. די בעלי־עגלה יונגען האבען אריינגעבראכט די סמאלענע שטולקאצען פון די וועגען און אנגעצונדען. מען האט צונויפגעשלעפט אלע טישען און בענק און געמאכט איין גרויסען טיש צום עסען. די אידען האבען זיך געוואשען און זיך ארומגעזעצט ארום דעם טיש. ברכיה׳ס ווייב האט דערלאנגט אויפ׳ן טיש די גרויסע מיסקע מיט די קישקעס און די מילצען און די לעבערס, פון וועלכע עס איז א גרויסער רויך אויסגעגאנגען. און ברכיה האט ארויפגעשטעלט אויפ׳ן טיש א באטשקע מיט אקעוויט און א כלי. צוערשט האט מען גענומען צו „קאפעטשקעס“ אויף א לחיים. דער־נאך האט מען געצויגען די קישקעס פון דער מיסקע און געריסען שטיק־לעך מיט די הענד און מכבד געווען איינער דעם אנדערען. און צווישען קישקע און בראנפען האט מען מכבד געווען דעם אומאנער

חזן ער זאָל זאָגען אַ שטיקעל — האָט ער געזונגען אַ ויגדל. דערנאָך האָט זיך דאָרט געפונען אַ אומאַנער איד, אַ קלעזמער, וועלכער איז אַרומגעפאָהרען אויף די יאָהרמערק און ער האָט געקענט גאַנץ שעהן שפּיעלען אויף אַ פידעלע, האָט ער משמח געווען דעם עולם מיט'ן פידעלע. אויך איז דאָרט געווען אַן „אַלטער", פון די יונים, להבדיל, וועלכער האָט געקענט שפּיעלען אויף אַ האַרפע, וואָס די אידען האָבען איהם מכבד געווען, ווייל ער איז געווען זעהר אַלט. ער פלעגט אָפט געהן צווישען די אידען, אויף אידישע חתונות און שמחות, און מהנה זיין אידען מיט זיין האַרפע און געזאַנג, האָט ער געזונגען אַ שעה־נעם געזאַנג פון אַן אַלטען קעניג, וואָס די קינדער האָבען פון איהם דאָס מלכות אויסגענאַרט און איהם פון זיין קעניגרייך פאַרשטויסען. און צווישען די געזאַנגען מיט דעם שפּיעלען האָבען אידען גערעדט וועגען משיח'ן, וועגען דער גאולה, וואָס איז נאָהענט, וועגען מלחמת גוג ומגוג. און דערנאָך, ווען דער עולם איז געוואָרען אַ ביסעל בגלופין, זיינען די ווייבער אויך אַריינגעקומען אין שטוב. און מתוך חדוה, וואָס משיח קומט באַלד, האָט מען זיך מתיר געווען, און די ווייבער האָבען אַ שעהנעם טאַנץ אויסגעפיהרט. די כלי זמרים מיט דעם זקן דעם שפּיעלער האָבען זיי צוגעשפּיעלט, און די אידען האָבען זיי צוגעפּאַטשט, און מתוך חדוה ושמחה, האָבען אידען זיך פאַרגעסען און טייל האָבען גענומען האַנדטיכער, טיכער און געגע־בען די ווייבער אין האַנד אַריין און געטאַנצט מיט די ווייבער.

און די אַלטע און פרומע אידען זיינען געזעסען און האָבען צוגע־זעהן און האָבען גאָר נישט געזאָגט, ווייל די חדוה איז געווען זעהר גרויס, און מען האָט שוין געמיינט, אַז משיח קומט באַלד.

אַזוי האָבען זיך אידען געפרעהט אַ גאַנצע נאַכט. פיעלע נגונים זיינען געזונגען געוואָרען, און פיעל מעשיות נסים ונפלאות פון משיח'ן זיינען דערצעהלט געוואָרען, און פיעל רמזים, פסוקים, און גמטריות איז געלערענט געוואָרען אויף דעם יאָהר ווען משיח וועט קומען. און דער „אַלטער", דער שפּיעלער, האָט זיך אויך אָנגערופען, אַז צווישען די יונים רעדט מען אויך זעהר שטאַרק, אַז אין דעם יאָהר וועלען גרויסע זאַכען געשעהן. „אין קיעוו איז ער געווען, האָט ער געהערט דערצעהלען, אַז אין די צערקווע האָט דער פּאָפּ אויפ'ן בע־לעמער אַ שריפט געפונען, געווען צוגעשיקט פון זייער גאָט ישוע

הנוצרי, אַז זיי זאָלען זיך ריכטען אויף דעם יאָהר..."

נאָר ביי דער וואַנד, אין אַ ווינקעל, זיינען געזעסען דריי בעלי-מקובלים, וואָס האָבען נישט גענומען קיין חלק נישט אין עסען און נישט אין דער שמחה: איינער אַ דיקער, איינער אַ יונגער און איינער אַן אַלטער. דער דיקער האָט געפאַסט, כּדי לייכטער צו מאַכען זיין גוף, וואָס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען, ווייל זיין גוף איז געווען אַ גרויסער בעל-כּח, און זיין נשמה פלעגט זיך אָפט פאַרליערען אין גרויסען גוף. אַז מען האָט אויפגעגעבען די גרויסע טעפּ מיט די קישקעס און די לונגען, האָט ער נישט געקענט אויסהאַלטען, ווייל די תאוה האָט זיך זעהר געשטאַרקט אין איהם, האָט ער צוגעמאַכט די אויגען, איז די תאוה געקראָכען דורך די נאָז און מויל, און ער האָט אָפּטמאָל געעפענט זיינע אויגען און געפרעגט זיין שכן:

— וואָס עסט מען דאָרט, האַ?

— קישקע, — האָט איהם דער שכן אָפּגעענטפערט.

— אַזוי? — האָט ער ביטער אָפּגעזיפצט. און כּדי זיך צו פּייניגען האָט ער געקוקט אויף דער קישקע:

דער זקן האָט געהאַט אַ גרויע באָרד, און דער יונגער איז געווען אַ דאַרער, הויט און ביינער. זיי האָבען אויך געפאַסט צוליעב אַן ענין, וואָס קיינער ווייסט נישט. האָט דער יונגער נישט געקענט צוזעהן די שמחה פון די אידען, איז ער אויפגעשפרונגען און אויסגעשריען:

— וואָס פרעהט איהר זיך בחנם? אין דער מגילה שטעהט „ותכתוב", איז דער אות פון „ת" מיט אַ גרויסען כּתב און דער אות „ח" פון „חור" איז אויך מיט אַ גרויסען כּתב, וואָס מיינט דאָס? דאָס מיינט, אַז די גזרה פון המן איז אָפּגעלייגט געוואָרען אויף שנת ת"ח.

דער עולם איז געבליבען אַ דערשראָקענער, און האָט זיך אומגעקוקט ווער עס זאָגט די ווערטער.

— רשע, האָסט נישט געקענט צוזעהן ווי אידען פרעהען זיך. אַזוי פּיעל דיענען אידען דעם רבונו של עולם דורך עצבות, און טאָמער ווילען זיי איהם אַמאָל דיענען מתוך שמחה, לאָזטו נישט! — האָט דער זקן אָנגעשריען אויף דעם יונגען-מאַן—פרעהט אייך, אי-

דען, פרעהט אייך. עס שטעהט אין דער תורה, „ב„זאת“ יבוא אהרן אל הקודש“, וואס מיינט דאס? דאס מיינט ב„זאת“, וואס מאכט בגמטריא אין שנת ת"ח וועט אהרן ארייגקומען אין בית־המקדש אריין, אין שנת ת"ח וועט די ישועה קומען.

שלמה האט געקוקט אויף דעם אלטען. ער האט איהם דערקענט. עס איז געוועזען דאס הייליגע שניידעריל.

אין דער צווייטער שטוב זיינען געשטאנען אידען איבערגעצויגען די טליתים איבער די קעפ, ווי יום טוב און האבען געדאווענט, זינגענ־דיג הויך אויף'ן קול די קדושה מיט א יום־טוב'דיגען נגון.

צווייטער קאפיטעל.

שלמה'לע קומט אהיים.

פאר דער טיר האט די מאמע און די אם אפגעווארט דעם אהיים קומענדען זוהן פון דער ישיבה. נישט די מאמע און נישט די אם האבען איהם דערקענט. געענדערט האט זיך שלמה'לע, אויסגע־וואקסען א יונגערמאן. עס האט שוין געשפראצט דאס שווארצע בערדעל, וועלכעס איז באהאפטען געווארען מיט די לאנגע געקרייזעלטע פאות. דאס בערדעל האט געגעבען זיין פנים אן עלטער אויסזעהן. די מאמע האט דרך ארץ געהאט פאר איהר זוהן. דער כבוד פון דער תורה האט גערוהט אויף איהם און זי האט נישט געוואוסט, אויב זי מעג איהם דוצען... און מארושא, וועלכע איז געשטאנען הינטער דער מאמע'ס רוקען, האט זיך די אויגען געווישט און געבליפעט:

— אויסגעוואקסען איז דאס קעלבעל און דערקענט נישט די קוה, וואס האט איהם געקארמעט.

די שעהנסטע שטוב פון דער קרעטשמע איז געווארען אפגעגעבען פאר'ן יונגען פאר־פאלק. צוויי שלאף־בענק, וואס דער טאטע האט באשטעלט ביים דרעקסלער פאר'ן יונגען פאר פאלק, זיינען געשטאנען ביי דער וואנד אין דעם ניעדריגען שטיבעל באלעגט מיט בעטגעוואנד

ביז א האלבן באלקען ארויף. אפגעשיידעט זיינען די בעטען געוועןאיינע פון די אנדערע און פארהאנגען מיט א גרין צייגען פארהענגעל. א גרויסער קאסטען, באשלאגען מיט אייזערנע רייפען און ארויפגע־זעצט אויף אייזערנע רעדלעך, איז געשטאנען אין ווינקעל שטוב פול אנגעפאקט מיט מלבושים און העמדער און ציערונג. און א לעדערנער רימען איז געווען צוגעבונדען צום קופערט, כדי ער זאל שטענדיג גרייט זיין, אין אן עת צרה, ווען עס וועט חלילה קומען א בהלה, זאל מען זיך קענען איינשפאנען אין איהם און מיטשלעפען מיט זיך. א טיש צום עסען און צום לערנען, א הילצערנע שלאף־באנק און א וויעגעל מיט א שטענדער אנגעגרייט פאר דעם קינד, וואס וועט קומען. דאס וויע־געל און שטענדער האט בעלאנגט צום „גארניטור" מעבעל, וואס דער טאטע האט באשטעלט פאר'ן יונגען פאר־פאלק. נאר דאס וויכטיג־סטע מעבעל־שטיק אין שטוב איז געווען די פאליצע מיט ספרים. די ספרים זיינען געווען דער וויכטיגסטער פונקט, וואס איז געווארען איינגעשריבען אין די תנאים און דער שווער, דער רב, האט זעהר אויפגעפאסט, אז דער פונקט פון די תנאים זאל ווערען ריכטיג אויס־געפיהרט. ספרים זיינען געווען טייערער ווי ציערונג, ווי דער נדן. און נישט נאר בלויז מיט געלד אליין איז דער אוצר ספרים געווארען איינגעשאפט, לאנגע יאהרען מיהען זיך פון רב, און די ליעבע און נחת פון מענדלען האבען דעם אוצר ספרים צוזאמענגעבראכט.

שטעהט שוין די נעסט פארטיג פאר'ן יונגען פאר פאלק און די „זי" איז נישטא. ביי דער שוויגער איז דאס ווייבעל אפגעזעסען זעקס יאהר און געווארט אויף איהר מאן, ווען ער וועט צוריקקומען פון דער ישיבה א גרויסער תלמיד חכם ווי איהר פאטער איז. שוין איז דער מאן צוריק דא, און דאס יונגע פאר פאלק האבען זיך נאך נישט געזעהן. ביי דער מוטער אין שטוב האלט זי זיך אויף ביז ערב פסח, דאן וועלען די שוויגער מיט דער מאמען זי אריינפיהרען אין דעם נעסט, וואס זיי האבען אויסגעבויט פאר'ן יונגען פאר פאלק.

אויף שבת הגדול איז שלמה'לע פארבעטען געווארען צום שווער צום טיש. פרייטאג פארנאכט, ווען ער איז אריינגעקומען נאך דער מקוה מקדש השבת צו זיין, אין זיין נייעם מלבוש מיט פוטער באנעהט, וואס ער האט זיך פון לובלין מיטגעבראכט, האט ער צום ערשטען מאל זיין ווייבעל דערזעהן. געשטאנען איז זי אין דער צווייטער שטוב

אינאײנעם מיט דער רבי׳צין, איהר מוטער און די שבת־ליכט גע־בענשט. איז דאָס דבורה זײן װײב? געדײנקט האָט ער זי אַלס דאָס קינד, װי ער האָט זי איבערגעלאָזט. און דרינען, בײ די שבת־ליכט מיט דער מאַמען, שטעהט אַ יונגע אידישע בת־מלכּה, אַ הױכע שלאַנקע געשטאַלט, אײנגעהילט אין אַ אױסגעהאַפטענעם שלײער מיט זילבער באַנעהט, די געהאַפטענע הױב מיט ציערונג באַפּוצט, באַדעקט איהר הױכען װײסען שטערען װי אַ קרױן אױפ׳ן שלאַנקען מײדעלשען קאָפּ. איהרע װײסע אײדעלע פינגער פאַרשטעלען איהרע אױגען, איהר געזיכט, און ער זעהט נאָר איהר בױגזאַמע יונגע פיגור שטעהן שטאָלץ, װי אַ יונגער ציפּרעס־בױם איבער די ברענענדיגע ליכט. איהרע װײסע פינגער צושפּרײטען זיך, און פון צװישען די דורכזיכטיגע לױכטענדע פינגער אַנטפּלעקען זיך צװײ גרױסע שװאַרצע אױגען, קוקען אױף איהם שטיל מיט טיעפער בענקשאַפט און מיט אַ צניעות׳דיגער פאַרשעהמטקײט. זײן האַרץ שלאָגט שטאַרק, און אַ בענקשאַפט ערװעקט זיך אין איהם. איהם דאַכט זיך, אַז ער האָט שטענדיג געטראָגען אין זיך די אױגען. ער האָט זײ געזעהן אין די לאַנגע װינטער־נעכט בײ דער גמרא אין דער ישיבה. אַ ציטערענדע אײדעלקײט ציהט דורך זײנע גליעדער, און ער קוקט צו איהר, אָבער ער קען נישט אױסהאַלטען איהר פײכטען בענקענדען בליק, און לאָזט אַראָפּ זײנע אױגען. אַ מינוט שפּעטער דערהױבט ער זײ װײטער. אָבער איהרע אױגען זײנען שױן איצט פאַרשטעלט, און ער זעהט נאָר איהרע לױכטענדע עלפענבײן־פינגער און ער שטעהט אַ פאַר־טראַכטער.

ער הערט שױן נישט דאָס חריפה׳דיגע פּשט׳ל, װאָס דער שװער האָט מחדש געװען. עס קלערט שױן נישט דער יונגערמאַן װעגען דעם רמב״ם, מיט װעלכען ער האָט געפּלאַנט צו שטורמען די פעסטונגען װאָס זײן שװער האָט אַזױ קונציג צונױפגעשטעלט. עס קלערט שױן דער יונגערמאַן װעגען גאַנץ אַנדערע זאַכען. די אױגען, די שװאַרצע, די שטאָלצע קאַרשען־אױגען, װאָס האָבען אַרױסגעקוקט דורך די דינע פינגערלעך בײם ליכט־בענשען, שטעהען יעצט פאַר איהם, און ער דערמאָנט זיך, אַז ער האָט זײ געזעהן אַזױ אָפט דורך דער צײט פון זײן לערנען אין דער ישיבה, װען עס איז טרױעריג געװאָרען אין די פאַרנאַכטען און די גרױסע שאָטענס פון די װענד, פון די ספרים

האבען איינגעשלונגען די ישיבה, האט ער געזעהן די אויגען. אזוי האט געקוקט רבקה אויף יצחק'ן, ווען ער האט זי באגעגענט אויפ'ן וועג. אזוי האט רחל געקוקט אויף יעקב'ן, ווען ער האט זי אנגעטראפען מיט די שעפסען ביים ברונען. און אזוי קוקט די שכינה צום רבונו של עולם, ווען זי קומט יעדען תשעה באב אויף די חורבות פון בית־המקדש און טרעפט איהר פריינד דעם רבונו של עולם זיצענדיג אין טרויער און צוויי גרויסע טרערען רינען אראפ פון זיינע אויגען און זידען אויף די וואסערען פון ירדן. און אזוי קוקט די שבת מלכתא, ווען זי ניעדערט אראפ פון די הימלען און קומט אריין אין אידישע שטובען אריין, ווען די מאמעס בענשען די שבת־ליכט.

און ווי דער יונגערמאן קלערט אזוי, דערזעהט ער פלוצים, ווי עס נעהרט זיך פון דער צווייטער שטוב א הייליגע געשטאלט. ער פיהלט, ווי איהרע טריט דערנעהנטערען זיך, כאטש ער זעהט זי נישט. ער האלט די אויגען געבויגען צו דער ערד, נאר אינוועניג אין איהם ווערט ליכטיג, און עס שימערט מיט זילבער.

אין דער טיר פון שטיב שטעהט דבורה. ער האט איהר נאך נישט אין פנים געקוקט, נאר עס שיינט א ליכט מיט א זילבערנעם גלאנץ אין די אויגען.

— שלמה'לע, זוגתך וויל דיך זעהן, — זאגט די רבי'צין

שלמה האט געעפענט די אויגען און געזעהן דבורה'ן פאר זיך, זיי זיינען געוועז אליין.

די ערשטע איז געוועז דבורה, וואס האט אנגעהויבען צו רעדען צו איהר מאן:

— שלמה — האט זי געזאגט — ווען דו ביזט אין ישיבה גע־פאהרען, האב איך זעהר געוויינט. איך האב נישט געוואלט, אז דו זאלסט אין ישיבה פאהרען, ווייל איך בין א קינד געוועזן און האב נישט געטהאן פארשטעהן, אזוי האסטו מיין געוויין אנגענומען, א־האסט מיר געטהאן עפעס פארשפרעכען. אזוי בין איך געקומען יעצט מאהנען פון דיר, אויב דו דיין פארשפרעכען געהאלטען האסט?

שלמה האט נישט געענטפערט, נאר ער איז צוגעגאנגען צום קאסטען, אויפגעעפענט און געזאגט:

— דא האסטו וואס איך האב דיר געטהאן פארשפרעכען.

דאס מיידעל איז געבליבען שטעהן פאר'ן קופערט א פארוואונ־

דערטע און איבערראשטע. פון קאסטען האבען ארויסגעשיינט די גאלדענע שיכלעך. זי האט זיי ארויסגענומען און באקוקט די הויכע אפצאסען, לויט ווארשעווער ארט געמאכט, און דאס סלוצקער זיידען געוועבטע קאפטענדעל מיט עטרה־זילבער באנעהט.

לאנג האט דבורה באטראכט דעם מאנ׳ס מתנות. דאן האט זי זיך פון קאסטען אויפגעהויבען און געזאגט:

— אזוי, האסטו מיר נישט געטהאן פארגעסען. אזוי גאר, ווען דו ביזט אזוי ווייט געוועז פון דאנען און אזוי לאנג, האסטו דאך געטהאן אין מיר געדענקען און דיין לייטזעליגקייט מיר געשאנקען.

— דו ביזט דאך, מיין ווייב, מקדש געווארען צו מיר כדת משה וישראל, — האט דער מאן אפגעענטפערט.

— איך ווייס נישט, אויב איך בין ראוי צו זיין דיין ווייב, שלמה, איך בין א זינדיגע אשה, ווייס נישט ווי מיט גאט און לייטען אומ־צוגעהן. איך בין אומגעלערענט און דו ביזט דאך א גרויסער תלמיד־חכם, פיעל תורה האסטו דאך אין דער ישיבה געלערענט און פיעל לייטישקייט ביי מענשען אין דער פרעמד.

— גאט האט דיר געטהאן באשענקען מיט זעהר פיעל חן, דבורה, אזוי ווי די מאמע רחל, — האט שלמה געזאגט אין דער שטיל.

דבורה האט איהם אנגעקוקט מיט איהר פייכטען בליק, וואס שלמה האט נישט געקענט אויסשטעהן. א מינוט האט זי געשוויגען. דערנאך האט זי געזאגט:

— אויף דעם האב איך ביי גאט געטהאן בעטען בייטאג און ביינאכט, אז ער זאל מיר חן געבען אין דיינע אויגען. היינט, אז גאט האט מיר געהאלפען, וואס דארף איך נאך מעהר?

— וואס האסטו געטהאן דורך דער גאנצער צייט, ווען איך בין אין ישיבה געוועזען, דבורה?

— די מאמע האט מיך געלערענט ווי א גוט פרום ווייב צו זיין, און די שוויגער האט מיך געלערענט ווי אונזערע קינדער צו ערציהען לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

שלמה איז צוגעגאנגען צו איהר, אנגעריהרט מיט דער האנד איהר חייבעל, נישט קוקענדיג אויף איהר.

— גאָט זאָל אונז געבען נחת און פרייד אַלע אונזערע טעג, דבורה.

— אָמן ! — האָט דבורה אָפּגעענטפערט.

דריטעס קאַפּיטעל.

שבועות.

איבער דער וועלט איז געקומען דער שעהנער יום־טוב פון קבלת התורה און אינאיינעם מיט׳ן יום־טוב דער פריהלינג אין סטעפּ. זלאָ־טשאָוו איז פאַרפלייצט געוואָרען אין אַ טייך פון פייכטען גרינעם סאַמעטענעם גראָז, וואָס האָט אַריינגעשטראָמט פון סטעפּ אין שטעד־טעל אַריין. דאָס גרינס האָט געשפּראָצט פון אַלצדינג אויף וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט, און נישט נאָר די ערד איז באַפּלאַנצט געוואָרען מיט דעם פייכטען גרינס, נאָר די דעכלעך פון די הייזער האָבען גע־בליהט און די ווענד פון די הייזער. עס האָט אויסגעזעהן ווי די הייזלעך האָלטען אַרויסגעוואַקסען פון דער ערד, באַציערט און באַבלימעלט מיט ווילדען וויין, וואָס האָט געקלעטערט אויף די ווענד. און איבער זייערע קעפּ האָבען באַשיצט קרוינען גרינע צווייגען פון די ליפּע־בוימער, וואָס זיינען געקראָכען איינער צום אַנדערען און איינגע־פלאָכטען זיך און געהאַנגען איבער די הייזלעך ווי אַ חופּה. יעדער רינשטאָק אין זלאָטשאָוו איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ בלומען־גאָרטען, און יעדער זומפּ איז צוגעדעקט געוואָרען מיט „פאַרגעס־מיך־ניט״; געל־גאָלדענע „אויגעלעך״ האָבען אַראָפּגעוואונקען פון די מאָך־באוואַקסענע דעכער. אין יעדען פענסטער פון זלאָטשאָוו האָבען אַריינגעקוקט הויכע בושעס פון יאַסמין, און ווייסער בעז האָט בע־שמעקט די שטיבלעך.

און איבער זלאָטשאָוו האָבען גענומען יאָגען די פריהלינגס־ווינ־טען פון סטעפּ, ווינטען פון בעפרייטע קוועלענדע וואַסערען, וואָס זיינען אויסגעלייזט געוואָרען פון געפרוירענעם אייז, ווינטען פון דעם

גרויסען גרינעם ים וואָס גיסט זיך אַרום זלאַטשאָוו מיט זיינע בערגלעך און טהאָלען, מיט זיינע בליהענדע וועלדער און באַבלומטע סטעפּעס, און עס זיינען געקומען די פאַרנאַכטען ווען די בוימער און דאָס גרינס האָט זיך אָנגעהויבען צו הילען אין טונקעלע שאָטענס, איז זלאַטשאָוו געווען אין סכנה אין גאַנצען פאַרפּלייצט צו ווערען אין גרינעם סטעפּ און קיינמאָל ניט מעהר אַרויסצוקומען.

ערב שבועות, ווען די קינדער פון זלאַטשאָוו האָבען זיך געשפּיעלט אַרום דעם קלאָץ ביים שטאָדט ברונען, וואָס איז געשטאַנען אין מארק, איז פון וועג אָנגעקומען אַן אַלט אידעל מיט אַ קליין ווייס רונדיגען בערדעל און האָט געטראָגען אַ גרויסען זאַק און אַ גרינעם צווייג שטעקען אין האַנד. די קינדערלעך האָבען זיך צוגעקוקט מיט נייגיעריגקייט צום פרעמדען, וואָס קומט אָן אין שטעדטעל, וויל זעלטען־ווען האָט זלאַטשאָוו געהאַט אַן אורח. פּלוצים האָט זיך אַ אינגעל מיט געקרייזעלטע פּאות׳לעך און באָרפעסע פים אויפגעכאַפּט פון קלאָץ און געשריען:

— דאָס שניידעריל געהט, דאָס שניידעריל געהט!

די קינדער האָבען דערקענט דאָס שניידעריל, און זיינען איהם אַנטקעגען געלאָפען, מיט אַרויסגעשאַרטע העמדער און מייטקעס און פון יאַגדעס איינגעשמירטע פּנים׳ער.

— שניידערל, שניידערל, האָפּ! האָפּ!

— וועק! וועק! — האָט דאָס שניידערל געמאַכט מיט׳ן שטעקען.

— קומט צו אונז אַהיים, שניידערל.

— צו אונז, צו אונז!

— ניין, צו אונז! איהר וועט שלאָפען אויף דער שלאָפבאַנק.

אָבער דאָס שניידעריל האָט געהאַט זיין אייגענע אכסניא אין שטעדטעל, דאָס איז געווען אין פּאָליש ביים שוהלכעל. די קינדער האָבען איהם באַגלייט מיט פרייד אין שוהלכעל אריין. דאָרט אין פּאָליש האָט ער אוועקגעלעגט זיין גרויסען זאַק, פון וועלכען ער האָט אַרויסגענומען מתנות און געטיילט די קינדערלעך: איינעם אַ פּייפעל אויסגעשניטען פון אַ צווייגעל; אַ צווייטען אַ האָניג־קיכעל וואָס ער האָט באַהאַלטען פאַר איהם פון לעצטען שטעדטעל, און אַ דריטען, וואָס האָט שוין געהערט לייענען, אַ ספר׳ל. און אַזוי ווי עס

איז נאָך געווען גענוג צייט אין מקוה צו געהן, האָבען זיך די קינדער געקליבען ארום איהם, און ער האָט זיי גאָר א שעהן געזאַנג אויסגע־לערענט צו זינגען לכבוד יום־טוב.

יום־טוב אין אָווענד האָבען זיך די זלאָטשאָווער בעלי־בתים געריסען איבער דעם שניידער, ביי וועמען ער זאָל יום טוב עסען. אַלע האָבען געוואָלט פארדיענען די מצוה פון הכנסת אורחים, ווייל זעהר זעלטען האָבען זיי געקענט מקיים זיין די מצוה אין זלאָטשאָוו.

דעם ערשטען טאָג יום טוב האָט ער געגעסען ביי מענדלען, וואָס איז זיין חזקה געווען, ווייל ער איז געווען דער פרנס. און ביים טיש איז דער שניידערל גאָר פרעהליך געווען, געזונגען און גערעדט, וואָס איז גאָר נישט זיין מנהג געווען. ער האָט זיך זעהר געפרעהט איבער שלמה'לען, וואָס איז שוין פון לובלינער ישיבה גע־קומען, און געפאָדערט פון איהם שכר־למוד־געלד, וואָס ער האָט איהם אויסגעלערענט דאוונען, און שלמה'לע האָט איהם מכבד געווען דער־פאר מיט א כוס מעד. אז דאָס שניידערל האָט געטרונקען דעם מעד, האָט ער געקרעכצט:

— אויסגעוואקסען זלאָטשאָוו אַן עיר ואם בישראל נעבעך.

האָט קיינער נישט פארשטאַנען זיין קרעכצען און זיין „נעבעך“. מען האָט זיך זעהר געוואונדערט דעריבער, און קיינער האָט איהם נישט איבערגעפרעגט, ווייל וואונדערליך זיינען געווען די ווענגען פון שניידערל.

צומאָרגענס באַגינען, דעם צווייטען טאָג יום טוב, איז שלמה'לע געזעסען ביי זיך אין שטיבעל און האָט געלערענט זיין שיעור. די פענסטערלעך זיינען געווען אָפען און עס האָבען אריינגעקוקט אין דעם ניעדריגען שטיבעל אריין די בוימער, וואָס האָבען געוואַקסען הינטער'ן פענסטערל. א זיס קול פון די פויגעל האָט זיך געהערט פון דרויסען. און א זיסער האָניג־געשמאַק האָט זיך געטראָגען פון די ווייסע האָניג־בלומען פון דעם סטעפ און האָט אָנגעפילט דאָס קליינע ניעדריגע שטיבעל פון דעם יונגען פאַר פאָלק. דאָס ווייבעל איז געשטאַנען איבער'ן קופערט און האָט פון דאָרט ארויסגענומען איהרע שעהנע קליידער און איהרע ציערונג־שטיקער, און מיט זיי זיך אויסגעפוצט און אויסגעציערט צו געהן מיט דער שוויגער אין שוהל אריין. א גרויסער חן איז געלעגען אויף איהר אין דעם יום־טוב'דיגען פריהלינג

פריהמאָרגען. איהרע באַקען זיינען איידעל געווען. עס האָט נאָך גערוהט אויף זיי די פרייד פון דער נאַכט, און איהרע גרויסע אויגען זיינען באַצויגען געווען מיט אַ גלענצענדען טהוי, אַזוי ווי זיי וואָלטען זיך נאָך נישט אויפגעוועקט פון דעם נאַכט־חלום, פון וואַנען זיי קומען. און אַ גרויס ליעבשאַפט האָט אין דעם יונגעמאַנ׳ס הארץ זיך אַנגעצונדען צו זיין ווייב, און אַ גרויס רחמנות און איידעלקייט האָט ער געפיהלט צו איהר. און איהר הארץ איז אויך פול געווען מיט ליעבשאַפט צו איהם, ווייל זיין קול התורה יום טוב אין דער פריה האָט געקלונגען זעהר זיס אין איהרע אויערען, ווי דאָס קול פון די פויגעל, וואָס זיינען גליקליך. וואָרים זיי האָבען זיך ביידע זעהר ליעב געהאַט, אַזוי ווי עס איז די טבע פון יונגע מענשען די ערשטע צייט נאָך דער חתונה. אַזוי האָט ער נישט מעהר לערנען געקענט, האָט ער זיין שטריימעל אויף דער גמרא אַרויפגעלעגט און האָט זיך אין שטוב אַרויף און אַראָפּ געדרעהט. און זי, דאָס יונגע ווייבעל, האָט זיך געטהאָן פּוצען און ציערען פאַר איהם מיט איהרע שעהנע זאַכען. און ווען זי איז שוין געווען גאַר שעהן אויסגעציערט, האָט זי זיך פון קאַסטען אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען צו איהר מאַן, אַז ער זאָל זי בענשען פאַר׳ן שוהל־געהן. אַזוי האָט ער זיינע צוויי הענד אַרויפגעלעגט אויף איהר שעהנעם קאָפּ און אַזוי געזאָגט:

— דיין שעהנער חן זאָל קיינמאָל נישט ווערען אָפּגעטהאָן פון דיר, ווי פון אונזער מאַמע רחל.

און דאָס ווייבעל האָט גענומען איהר קרבן־מנחה־סדור, מיט די זילבערנע טאָוולען, וואָס דער שווער האָט איהר געשאָנקען, און איז מיט גרויס פּאַר־אַד, אויסגעציערט אין איהרע יום־טוב׳דיגע קליידער, אין שוהל געגאַנגען.

דער עולם איז געווען אין שוהל פאַרזאַמעלט, אויסגעציערט לכבוד יום טוב שטעהען די ווייבער אין דער ווייבערשער שוהל, און דורך די קליינע פאַרהאַנגענע שטאַבעטלעך קוקען זיי אַראָפּ אין דער מענער־שוהל אריין. צווישען דער מאַמע און דער שוויגער שטעהט דבורה׳לע, אויסגעפּוצט אין דעם נייעם שטערען־טיכעל, וואָס דער שווער האָט איהר געשאָנקען מיט דעם גרויסען שמוק־שטיק באַהאַנ־גען ווען זי איז געקומען צו איהם לכבוד יום טוב, אָנגעטהאָן אין די גאָלדענע שיכעלעך, וואָס שלמה׳לע האָט איהר פון דער ישיבה גע-

בראכט. זי קוקט אראפ און זי זעהט דורך די שטאכעטלעך ווי שלמה'־לע איינגעהילט אין גרויסען טלית שטעהט אויפ'ן בעלעמער און האלט דאס ספר תורה אין דער האנד מיט זעהר פיעל ליעבע און זינגט א ליעד לכבוד יום־טוב. מיט זיין זיסער שטימע צערטעלט ער ווי א זינג־פויגעל דעם נגון פון הקדמות און לעגט אין ווארט אריין אלע טעמים פון „טראפ". און ווי דבורה הערט זיך אזוי איין אין שלמה'לעס קול, קומען זעהר זיסע געדאנקען און ציהען דורך ווי זיסע געזאנגען דורך איהר הארץ. געדאנקען, וועלכע גנב'ענען זיך אריין, און רופען ארויס צערטליכע רויטליכקייט אויף דעם ווייבעל'ס באקען און א פייכטען שעמעדיגען בליק אין די אויגען. זי באהאלט איהרע אויגען אין די פלאכקייט פון איהרע הענד, ווי זי וואלט מורא געהאט, אז די מאמע זאל נישט אראפלעזען פון איהר פנים דעם זיסען געדאנק, וואס זי קלערט...

און נאך חלום'ט דער געזאנג פון איהר מאנ'ס שטימע, ווען פון דרויסען רייסט זיך אריין א געוואלד פון גאס און פארטויבט דעם יום־טוב געזאנג. נאך וואגט קיינער נישט דעם טלית אפצולעגען, ארייסגעהן זעהן וואס עס איז געשעהן. און שלמה'לע מיהט זיך העכער אויפצוהויבען זיין שטימע און נאך מיט מעהר טעם צו באזיסען זיין געזאנג, אבער דער רעש פון גאס קומט נעהנטער אריין אין שוהל און פארטרייבט דעם יום־טוב. דא און דארט רוקט זיך שוין ווער ארויס פון שוהל. עס קלאפט דער גבאי אויפ'ן בעלעמער, און באלד רייסען זיך אין שוהל אריין ווייבער, קינדער און מענער, און א געמור־מעל געהט דורך:

— שלוחים געקומען.

— פון קארסון צוויי שלוחים געקומען.

— אויף פערד געקומען צו רייטען, יום טוב מחלל געווען.

— עס איז סכנת נפשות.

עס הערט שוין נישט קיינער שלמה'לעס צערטלען זיך, פארשטומט איז געווארען דער יום־טוב־געזאנג. מענדעל קלאפט אויפ'ן בעלעמער, דער עולם לויפט אריין און ארויס פון שוהל.

מיט א מאל דערהערט זיך א וויינען.

— וואס איז געשעהן?

— שא, שא, — קלאפט מענדעל אין בעלעמער.

אין דעם רייסט זיך די טיר פון שוהל אויף און א שרעקעדיג קול רופט:

— אידען, זייט אייך מציל דאס נפש!

פיערטער קאפיטעל.

גלות זלאטשאוו.

אויפ'ן יום־טוב'דיגען בעלעמער באפוצט מיט גרינס לכבוד יום טוב, צווישען די זילבער־באקליידעטע ספר־תורות, שטעהען צוויי וואכעדיגע אידען, פארשטויבט פון וועג, וואס זיינען אום יום טוב געקומען צו רייטען.

— כמעלניצקי הרשע האט די צוויי פוילישע גענעראלען פאטאצקי און קלינאווסקי מנצח געווען, — דערצעהלען די אידען — און ער ציהט מיט זיינע חיילות אויף גאנץ אוקראינע. דער כאן פון טאטארען געהט מיט איהם, די קהלה פון קארסון האט ער חרוב ומחריב געמאכט. פיעל אידען זיינען אומגעקומען. עס זיינען נאר ניצול געווארען די רייטער, וואס זיינען אום יום טוב געקומען אריינצורייטען נאך זלאטשאוו, כדי אנצוזאגען אחינו בני ישראל פון זלאטשאוו, אז די סכנה איז זעהר גרויס, און זיי זאלען נישט קוקען אויף דעם יום־טוב נאר מציל זיין זיך דאס נפש, ווארום כמעלניצקי מיט די יונים און טאטערען ציהען אהער צו דער שטאדט צו.

איז געווארען א גרויסע בהלה אין שוהל. די ווייבער האבען געכאפט די קליינע קינדער אויף די הענד און נישט געוואוסט וואו צו לויפען. טייל האבען געשריען, אז מען זאל די פערד שפאנען צו די בוידען און אנטלויפען פון שטאדט אום יום טוב. אבער קיינער האט נישט געוואגט דאס צו טהאן. זיי האבען זיך גארנישט געקענט פארשטעלען, אז זייער לעבען זאל אונטערגעשניטען ווערען אזוי אומגעריכט. קיינעם האט זיך נישט געהויבען די האנד צו באוועגען א זאך אין דעם שעהנעם יום־טוב, און דערווייל זיינען וואס א מאל

מעהר פרויען, מענער און קינדער געקומען אין שוהל צו לויפען, אזוי ווי זיי וואלטען געזוכט זיך צו באהאלטען אין גאט'ס הויז. קיין איינער איז אין שטאדט אין שטוב נישט געבליבען, אלע האבען געפיהלט צו זיין צוזאמען אין דער שוהל.

איז דער פרנס, מענדעל, ארויף אויפ'ן בעלעמער א בלייכער, און געקלאפט אויפ'ן טיש און געזאגט אזוי:

— אידען, מיר וועלען נישט געהן פון דאנען. מיר האבען א ישוב געבויט, א שוהל — אויף וועמען וועלען מיר דאס אלעס לאזען? עס קען דאך נישט זיין, א וועלט קען דאך נישט חרוב ווערען. א טאג, צוויי, און הילף וועט קומען. דער שר ווישניוועצקי וועט אנ־ציהען מיט פוילישע חיל, אויך אנדערע שררים, מיר וועלען זיך דער־וויל אויסבאהאלטען, איינשליסען זיך אין שוהל, און אפשר האט במעלניצקי אפגעצויגען מיט זיינע חיילות קיין טשיהרין, ער האט דארט זיין היים — וואס האט ער צו אונז? מיר האבען איהם קיין שלעכטס נישט געטהאן. נעהמען א שטאדט און חרוב מאכען בידים, לאזען אלצדינג אויף הפקר — מיר וועלען נישט געהן.

מענדעל'ס רייד האבען בארוהיגט פיעלע. די אידען, וואס זיי־נען דא געווען לכתחילה, ווי מען האט געבויט דעם ישוב, איז זלאטשאוו אזוי טייער געווען, אז זיי האבען זיך אנגעכאפט אן דעם שטראהל האפנונג, וואס דער פרנס האט זיי געגעבען, אז כמעלניצקי האט אפגעצויגען קיין טשיהרין, ווייל דארט האט ער זיין היים. דאס אונגליק איז געקומען איבער זיי אזוי פלוצלונג, אזוי אונגעריכטערהייט, אז זיי האבען גאר נישט געקענט פארשטעהן די סכנה. און באלד האבען זיך ארום מענדלען געקליבען אן עולם אידען, בעל־מלאכות, פערד־סוחרים, וואס זיינען ארומגעפאהרען אין סעטש און האבען געהאנ־דעלט מיט די קאזאקען, אפטמאל זיך דאס לעבען איינגעשטעלט און זיינען געווען גבורים, אידען מיט אפגעברענטע פנים'ער פון דער סטעפישער זון, מיט שטארקע שווארצע בערד און הויכע ברעמען, אידען מיט ברייטע אקסלען און גרויסע שווערע הענד — הענד, וואס האבען געבויט שטעדט, און זיי האבען מיטגעשטימט מיט'ן פרנס:

— ווער עס וויל געהן, זאל געהן. מיר וועלען מיט אונזער פרנס בלייבען.

— מיר וועלען מיט אונזער שוהל בלייבען.

— די שוהל, אויף וועמען וועט איהר פארלאזען די שוהל? די זונים וועלען זי דאך פארברענען!

אין שוהל איז שטיל געווארען. דער רב האט זיך אויפגעהויבען, ארויף אויפ'ן בעלעמער און געקלאפט אין בעלעמער:

— אידען טארען זיך נישט איינשטעלען דאס לעבען בחנם. ושמור את נפשך, שטעהט אין דער תורה. און א מאבד את עצמו לדעת האט קיין חלק לעולם הבא. און פקוח נפש איז אפילו דוחה שבת, אפילו יום כפור. דורך דעם בין איך גוזר בתור רב אויפ'ן פרנס הקהל, אז ער זאל דער ערשטער נעהמען און שפאנען דעם וואגען און גלייך ארויס פון דער שטאדט. ווארום עס איז גרוים סכנת נפשות.

דער פרנס האט זיך נישט געריהרט פון ארט. ער איז געבליבען זיצען אויפ'ן בעלעמער.

— ווער עס וויל געהן, זאל געהן. איך וועל דא איבערבלייבען מיט דער שוהל. גאט האט געבויט א שוהל, וועט ער זי באשיצען, און אויף הפקר איבערלאזען א שטאדט וועל איך נישט.

דער עולם, דערזעהענדיג, אז דער פרנס בלייבט, האט זיך נישט געאיילט אויסצופיהרען דעם רב'ס געבאט. ארום מענדלען האבען זיך צונויפגעקליבען די אידען קצבים, פערדס־הענדלער, סוחרים פון עטש — און קיינער האט נישט געוואגט דער ערשטער מחלל צו זיין דעם יום טוב.

אין שוהל איז געווארען זעהר שטיל. אלע האבען געקוקט אויפ'ן רב, וואס דער רב וועט טהאן. נאר דער רב האט קיין ווארט נישט געזאגט, איז ארויפגעגאנגען צום ארון, ארויסגענומען צוויי ספרי תורות אויף יעדע הענד, און האט גענומען ארויסטרעטען פון שוהל.

— אידען, ראטעוועט די ספרי תורות! — האט דער רב געזאגט.

נאר דער רב האט עס שוין נישט געדארפט זאגען. געזעהען, אז דער רב טראגט ארויס די ספרי תורות פון שוהל, איז געווארען א גרויסע יללה. ערשט יעצט האבען זיי פארשטאנען דעם אונגליק. זיי האבען זיך דערמאנט, ווען מען האט די ספרי תורות ארייננגעשטעלט אין שוהלכעל. האבען זיי שרעקליך אנגעהויבען צו וויינען. קיינער האט גאר נישט געקענט רעדען. קיינער האט גאר נישט געקענט דענקען. מען האט גענומען די ספרי תורות און דער עולם איז ארויס פון שוהל נאכ'ן רב.

דער אלטער ר׳ שמואל האט שוין נישט געלעבט. אזוי האט זיין ספר תורה׳לע גענומען אן אנדער איד אונטער׳ן ארעם און האט עם ארויסגענומען פון שוהל.

און דער רב האט זיך אנגערופען:

— אידען, זייט מחלל יום טוב, איך בין גוזר אויף אייך! שפאנט די וועגען און ראטעוועט דאס ביסעל גוטס. איך וועל עס אייך טהאן.

דער עולם האט זיך ארויסגעלאזט נאכ׳ן רב פון שוהל. עס איז שוין געווארען א געלאף. דא און דארט האט מען שוין פערד צו די בוידען געשפאנט. מען איז פארפאהרען מיט די בוידען, קינדער אויפגעזעצט, גוטס פון הייזער געשלעפט, ספרים און בעטגעוואנד. טייל האבען פון די הייזער ארויסגעצויגען די קאסטענס, אין וועלכע זיי האבען געהאט זייערע פארמעגענס, איינגעשפאנט זיך אין די ריי־מענס און געשלעפט די קופערטס אויף די רעדלעך איבער דער גאס נאכ׳ן בית עולם. אנדערע האבען געכאפט וואס עס איז זיי צום ערשטען אין האנד געקומען: א כלי, א בגד, א שטיק מעבעל, אנדערע אין די טליתים אנגעטהאן פון דאווגען. און זלאטשאוו איז ארויס נאך זייער רב פון שטאדט אויפ׳ן וועג קיין נעמיראוו.

און אין שוהל אויפ׳ן בעלעמער איז אליין געזעסען דער פרנס הקהל, אזוי ווי א שטיין, האט געהערט די טריט פון די פערד, דאס גערויש פון די רעדער, דאס לויפט זלאטשאוו, זלאטשאוו רינט אויס — און ער האט זיך נישט גערירט פון ארט. ארום איהם זיינען געווען פארזאמעלט די בעלי מלאכות און די פערדס־סוחרים און האבען געשוויגען.

שלמה׳לע איז געשטאנען נעבען פאטער. ער האט אויך געהאלטען מיט׳ן רב, אז פקוח נפש איז דוחה אלעס, און געבעטען דעם פאטער, ער זאל פארלאזען די שוהל און מיטגעהן מיט די אידען. נאר דער פאטער איז אליין געזעסען ווי א שטיין:

— גאט האט געבויט א שוהל, וועט ער זי באשיצען, — האט דער פאטער געברומט אין בארד אריין.

געזעהן, אז דער פאטער בלייבט, איז ער אויך געבליבען ביים פאטער. און אינאיינעם מיט איהם דבורה מיט דער גאנצער מענדעל׳ס משפחה. און די אלטע גויה מארושא איז געשטאנען ביי דער טיר פון שוהל און געוויינט.

— פאניטשו, אנטלויף, די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ, זיי וועלען קיינעם נישט שוינען, ראטעוועט זיך דאס לעבען.

נאר קיינער האט זי נישט באמערקט, ווייל זי האט נישט גע־וואגט אין שוהל אריינצוגעהן, נאר געשטאנען ביי דער טיר און געוויינט פאר זיך.

די געוואלדען און דער געלאף פון דרויסען האבען זיך שוין אנגעהויבען איינצושטילען. זלאטשאוו איז געווארען לעער און אויס־געראנען. דער סטעפ האט צוריקגעקראגען זיין חלק, וואס מענשען האבען גערויבט פון איהם. אין שוהל איז איצט שטיל געווארען. א קאלטקייט האט געבלאזען פון די באהאלטענע ווינקעלעך. דורך די צוויי רויט־בלויע פענסטערלעך, וואס זיינען געווען אין באלקען, האבען אריינגעדרונגען צוויי שטראהלענדע זיילען און האבען זיך איבערגעווארפען איבער דער שוהל, באלייכטענדיג דעם אפענעם ארון מיט די נאכט־שטערען, וואס זיינען אויסגעמאלט אין איהם. פאר'ן עמוד האט זיך געברענט איינזאם א ליכט, וואס דער שמש האט געהאט אנגעצונדען צום יום טוב'דיגען דאווענען. ארום דעם בעלעמער האבען נאך געהאנגען די גרינע קוויטשערם און גרינס, וואס איז געווען דער מנהג צו באפוצען די הייזער און די שוהל לזכר דעם בארג סיני. אויפ'ן בעלעמער זיינען געזעסען די איינזאמע וועכטער, דער פרנס מיט די אידען, וואס זיינען איבערגעבליבען מיט איהם צו היטען די שוהל.

פלוצים האט זיך ווער אויפגעהויבען פון א ווינקעל און איז צוגעקומען צום בעלעמער. עס איז געווען דאס שניידעריל. קיינער האט ביז איצט נישט באמערקט, ווי ער איז געזעסען די גאנצע צייט אין א ווינקעל און זיך געזאגט זיינע קאפיטלעך תהלים. מענדעל מיט די אידען האבען זיך פארוואונדערט איהם צו זעהן. דאס שניי־דעריל האט זיך צוגעקוקט צו די אידען און אזוי געזאגט:

— איהר היט די שוהל? מיט וואס וועט איהר זי באשיצען? מיט גבורה? באדארף דען גאט אייער גבורה? איז דען נישט א שטיין, א שטיק האלץ שטארק פון אייך? פעהלט דען גאט גבורה?

קיינער האט איהם נישט אפגעענטפערט.

האט זיך פלוצים געזעהן פון ווינקעל, פון וואנען דאס שניידעריל

איז ארויסגעקומען, א בלאָס פייער אויפפלאַמען. דאָס פייער האָט אונטערגעכאַפּט דאָס פּרוכת'ל, וואָס האָט געהאַנגען פאַר'ן ארון וואָס איז געווען דערביי. און באַלד האָט דער אין אויל דורכגעוויקטער עמוד געפלאַקערט אין פייער.

— פייער, פייער, די שוהל ברענט!

— ווער האָט עס געטהאָן? — האָבען זיך די אידען אויפגעכאַפּט און געוואָלט צולויפען צום פייער:

— שטעהט, איך האָב עס געטהאָן, — האָט דאָס שניידעריל צוריקגעהאַלטען דעם עולם. — אז דער רבונו של עולם איז געגאַנגען די אידען ארויסטרייבען פון ארץ ישראל, זאָגט די גמרא, זיינען די אידען חייב מיתה געווען. אזוי האָט גאָט אויסגעגאָסען זיין צאָרן אויף שטיינער און אויף העלצער. ער האָט דאָס בית־המקדש פאַרברענט און אידען מציל געווען. וואָס ווילט איהר בעסער זיין פון רבונו של עולם? וואָס זיינט איהר געגאַנגען באַשיצען, שטיינער און העלצער? באַהאַלט אייער גבורה, גאָט וועט דאַרפען אייער גבורה פאַר א העכערען ענין, ווען עס וועט קומען די צייט, ווען מיר וועלען זוכה זיין דערצו. זייט מציל די נפשות, זיי באַלאַנגען נישט צו אייך, זיי באַלאַנגען צו גאָט!

די אידען האָבען זיך דערשראָקען פאַר דעם שניידער'ס רייד. איינציגווייז האָבען זיי זיך אָנגעהויבען ארויסצורוקען פון דער שוהל, און עס איז שוין נישט געווען וואָס צו באַשיצען אויך. די מיט אויל און ליכט דורכגעזאַפּטע פּרוכת'ער און האָלץ האָבען זיך געצונדען ווי קיהנעלעך.

— גלייכער אזוי! מיר האָבען זי פאַרברענט אליין אײדער די גוים האָבען זי אומריין געמאַכט. קומט, אידען, לאָמיר שפּאַנען די וועגען! — האָט דער פּרנס געשריען, און האָט גענומען די איינגענע און איז ארויס פון דער שוהל.

— שטעה אויף, אלטע, העלף בינדען די זאכען, עס ווערט שפּעט.

אין א פאַר מינוט ארום איז שוין הלל צוגעפאָהרען מיט דער בויד פאַר דער קרעטשמע, און פון שטוב האָט מען אָנגעהויבען צו טראָגען די ספרים אין די קופערטס. עס איז שוין געווען די העכסטע צייט, וואָרום אין קרעטשמע האָבען זיך ארייננגעכאַפּט דער פּאָפּ מיט א פאַר קאָזאַקישע פויערען און האָבען אָנגעהויבען צו ראַבעווען דעם

בראנפען פון קרעטשמע.

— איך האב דיר שטענדיג געזאגט, אז די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ. אויף לייכטע פערדלעך קומען זיי צו פליהען, דער אנזשעל מיכאאיל באגלייט זיי — האט דער פאפ, א שכור׳ער שוין פון בראנפען געוואקעלט זיך און געשריען גוטמוטיג צו מענדלען.

— דו הונדען־זוהן, — קלאפט די מארושא מיט א פאנטאפעל דעם שכור׳ען פאפ איבער׳ן קאפ — אז דער פאן איז ניטא, קריכען די חזרים פון דער כרובע ארויס.

און ווען דעם פרנס׳ס בויד האט די לעצטע פארלאזען זלאַטשאוו, האט זיך מענדעל אומגעקוקט צום לעצטען מאל אויף זלאַטשאוו. ער האט געזעהן ווי די שוהל ברענט זיך אן איינזאמע, און עס האט איהם דערמאנט אן א ברענענדיג ליכט נאך א טויטען...

פינפטער קאפיטעל.

נעשה ונשמע

איבער דעם סטעפ האבען זיך געצויגען לאנגע קאראוואנען בוידען מיט אידישע ווייבער, קינדער און בעטגעוואנד, וואס האבען אנגעצויגען פון דער גאנצער געגענד ארום — קיין נעמיראוו. ביי נאכט האט מען מורא געהאט ווייטער צו פאהרען פאר חיות־רעות, האט מען זיך אפגעשטעלט ביי א וואסער. די ווייבער און די קינדער זיינען געפאלען אין שלאף, און די מענער האבען זיך געשטעלט אויף דער וואך, אפצוהיטען די בוידען פון חיות־רעות און שלעכטע טאַטערען.

האבען זיי אנגעלעגט א פייער. די אלטע אידען זיינען געזעסען ארום פייער און האבען געזאגט פרומע קאפיטלען תהלים, און די יונגע זיינען געשטאנען אויסקוקען.

עס איז געווען דער צווייטער טאג שבועות אויף דער נאכט, ווען אידען פלעגען זיך משמח זיין מיט דער תורה. דאס פרומע

שניידעריל האָט נישט געלאָזט דעם עולם אריינפאַלען אין עצבות.

— אידען, לאָמיר זיך משמח זיין מיט דער תורה!

דער עולם האָט איהם ניט אָפּגעענטפערט. יעדער איז געווען פאַרנומען מיט זיינע אייגענע ענינים. דער צער פון פאַרלאָזען די שטאָדט איז ביי זיי געווען זעהר גרויס, און זיי האָבען פאַרגעסען אין יום־טוב, אין בטחון אין רבונו של עולם, דורך דעם האָט איהם קיינער נישט אָפּגעענטפערט.

— קליינע אידען, שוין ביים ערשטען נסיון פאַרליערט איהר דעם בטחון, — האָט ווער געזאָגט צווישען עולם.

— און אפשר איז עס אַ דרך אַזעלכער. ער וויל זעהן די אידען משמח זיין זיך מיט דער תורה נישט אין די הייזער אין שטאָדט אין די שוהלען, נאָר אויפ'ן נאַקעטען פעלד.

— און די אידען, וואָס האָבען מקבל געווען די תורה אויפ'ן הר סיני, האָבען אויך נישט געהאַט קיין שטאָדט און קיין הייזער, און קיין שוהלען נאָך נישט, נאָר זיינען געלעגען אין נאַקעטען פעלד ווי מיר — און דאָך האָבען זיי געזאָגט „נעשה ונשמע".

— „נעשה ונשמע" ! — האָט זיך ווער אָנגערופען צווישען עולם.

און עס איז געווען — ווי אַ טרייסט וואָלט אריינגעפאַלען אין עולם, ווי אַ פונק פון האָפנונג האָט אָנגעצונדען זייערע הערצער און עס האָט זיך צופלאַקערט דער בטחון. אידען האָבען אָנגעהויבען צו פאַרשטעהן, צו זעהן דעם טעם, און באַלד האָט ווער פון זיי דאָס ספר־תורה'לע ארויסגענומען, דאָס זלאָטשאָווער ספר־תורה'לע, וואָס איז געגאַנגען מיט די אידען אין גלות אריין, און האָט הויך אויפ'ן קול אויסגעשריען — נעשה ונשמע.

און דער עולם נאָך איהם האָט שוין אָפּגעענטפערט מיט אַ הילביג קול:

— נעשה ונשמע!

אימיצער האָט אָנגעהויבען צו זינגען הלל, קאַפּיטלעך תהלים, דער עולם נאָך איהם. די קינדער האָבען זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף, געזעהן דאָס ליכטיגע פייער וואָס ברענט זיך אין סטעפּ, און די אידען טאַנצען מיט זייערע ספר־תורה'לעך ארום פייער.

— נעשה ונשמע.

און דער סטעפּ איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ באַרג סיני.

— הויך האָט געקנאַקט דאָס פייער, און די אידען מיט די ספרי־תורות אַרום פייער, און ווייט און ברייט האָט אָפּגעקלונגען אין סטעפּ:
— נעשה ונשמע.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מען אָריינגעקומען קיין נעמיראָוו. נעמיראָוו איז געווען פול מיט פרעמדע אידען פון גאַנצען קאַנט, וואָס זיינען אָנגעקומען צו לויפען צו ראַטעווען זיך אין דער באַ־פעסטיגטער שטאָדט פון כמעלניצקי׳ס קאָזאַקען. די קהלה נעמיראָוו מיט איהר פּרנס ר׳ ישראל און דער רב ר׳ יחיאל מיכל האָבען גע־טהאָן פאַר די גרושים אַלעס, וואָס זיי האָבען געקענט. די פרעמדע אידען האָבען געוואָהנט אין בתי־מדרשים; די ווייבער מיט די קינ־דער אין ווייבער־שוהלען. און די שטאָדט־ווייבער האָבען צונויפ־געשלעפּט בעטגעוואַנד, מלבושים, און אויסגעבעט פאַר די ווייבער מיט די קינדער. אין שוהל־הויף, אין אידישען געסעל, האָבען זיך געברענט גרויסע פייערען אונטער גרויסע קעסלען עסען פאַר די הונגעריגע. דער, וואָס האָט געהאַט אַ קרוב, צי אַ באַקאַנטען, אַ ווייטען צי אַ נאָהענטען — האָט איהם אויפגעזוכט, און באַלד איז נעמיראָוו געוואָרען איין גרויסע קהלה. סיי די היימישע, סיי די פרעמדע זיינען געשלאָפען אַלע אינאיינעם אין קהל׳ישע שטיבער און געגעסען בשותפות פון די קהל׳ישע קעסלען.

עהערט האָט מען, אַז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיה־רין, אין זיין מקום אַריין. דאָרט האָט ער נהרג געווען די גאַנצע אידישע קהלה מיט ר׳ זכריה׳ן בראש, וועלכען ער האָט אָנגעטהאָן גרויסע ענוים פאַר דעם טויט. ר׳ זכריה מיט דער גאַנצער קהלה טשיהרין זיינען געשטאָרבען על קדוש השם, ווי עס פּאַסט פאַר אידען. האָבען זיך אַליין אָנגעטהאָן אין טליתים, אין קיטלען און זיינען זיך צונויפגעקומען אין שוהל — און דאָרט זיינען זיי אַלע אומגעקומען. געהערט האָט מען אויך, אַז ער האָט אייניגע אידישע קהלות פאַר־ברענט, דאָרונטער אויך זלאָטשאָוו. נאָר איין בטחון איז געווען אין שר וויִשניוועצקי, וועלכער האָט אָהער געצויגען פון יענער זייט דניעפּער מיט פיעל חיל, מלחמה צו האַלטען מיט כמעלניצקי׳ן. האָט מען געוואַרט ביז דער שר וויִשניוועצקי, וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער אוהב־ישראל, וועט בעזרת השם מנצח זיין דעם רשע און אידען וועלען קענען צוריקקעהרען אין זייערע חרוב־געוואָרענע

קהלות.

אָבער באַלד איז באַקאַנט געוואָרען, אַז כמעלניצקי האָט מנצח געווען דעם שר אוהב ישראל. פירשט ווישניוועצקי האָט אָפּגעצויגען אין דער ליטא — און דאָס גאַנצע לאַנד איז איבערגעבליבען אָהן אַ באַשיצער, הפקר פאַר׳ן שונא, און פון ווארשא האָט מען אויך קיין הילף נישט געקענט ערוואַרטען. וואָרים נאָך קעניג וולאַדיסלאַוו׳ס טויט האָבען זיך די שררים נישט געקענט אייניגען, וועמען מען זאָל אויסקלייבען פאַר קעניג איבער פוילען. און דאָס קעניגרייך פוילען איז איבערגעבליבען ווי אַ שיף אָהן אַ רודער.

האָט דער רב ר׳ יחיאל מיכל פון נעמיראָוו פאַררופען אַ אסיפה פון אַלע פרנסים און נכבדים, וואָס האָבען זיך געפונען אין נעמיראָוו מיעץ זיין זיך, וואָס מען זאָל טהאָן. וואָרים די סכנה איז געווען זעהר גרויס.

אויף דער אסיפה איז געווען חלוקי דעות. טייל האָבען געזאָגט, אַז מען זאָל פאַרלאָזען די שטאָדט און געהן קיין טולטשין — וואָס איז אַ שטאַרקערע פעסטונג. אַנדערע האָבען געראַטען דאָ צו פאַרבלייבען.

— וואו אַהין וועלען מיר געהן? וואו אַהין וועלען מיר לויפען? אַ גאַנצע מדינה אידען וועלען אַנטלויפען. וואו וועלען מיר זיך אָפּשטעלען? און נאָך טולטשין וועלען זיי נישט קומען? אַז עס וועט נישט קומען קיין הילף חלילה וועלען זיי דאָך די גאַנצע מדינה איינגעהמען ביז לבוב, ביז צו די ווייכסעל. עס קען דאָך נישט זיין, אַז פוילען זאָל אונטערגעהן. די שררים וועלען דאָך ניט לאָזען פאַרברענען זייערע אייגענע שטעדט מיט די דערפער מיט כל טוב. עס מוז דאָך אָנקומען הילף. אַ מדינה קען דאָך נישט איבערבלייבען אויף הפקר!

אַלע האָבען זיך צוגעהערט צו די רייד פונ׳ם פרנס פון זלאָטשאָוו און האָבען געפונען, אַז עס איז טאַקע נישטאָ וואו צו אַנטלויפען; אַז נעמיראָוו מיט איהרע רבנים און פרנסים און איהרע גבורים און מיט דער גרויסער קהלה אידען זאָלען דאַרפען אַנטלויפען, איז דאָך עק וועלט, און עס קען דאָך נישט זיין, אַז די שררים זאָלען איבערלאָזען גאַנץ אוקראַינא אויף הפקר.

— נאָר וואָס דען זאָלען מיר טהאָן? — האָבען די אידען גע־

פרעגט.

— נעמיראָוו האָט אַ פעסטונג. פון איין זייט דער טייך און אַרום די וואַלען. מיר זיינען ברוך השם אין נעמיראָוו אַ פּאָר טויזענד אידען פאַרזאַמעלט. קודם כל לאָמיר זיך באַפעסטיגען אין דער פעסטונג, כדי די יונים פון מקום און די פּוילען זאָלען נישט קענען זי אַרויסגעבען צו די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען צוקומען צו דער שטאָדט. און מיר וועלען זיך אַזוי לאַנג וועהרען ביז הילף וועט אָנקומען פון פּוילען. עס קען דאָך נישט זיין, אַז אַ מלוכה זאָל לאָזען אַ גאַנצע מדינה אונטערגעהן.

די עצה איז אַלעמען געפעלען, און עס איז געבליבען, אַז מען זאָל זיך צוהערען צו דער עצה טובה פון זלאָטשאָווער פּרנס.

נאָר אין אַ ווינקעל פון בית־דין־שטוב איז געזעסען דאָס שניידעריל און האָט געבריהט פאַר זיך: — גבורה, מיט גבורה ווילען זיי העלפען דעם רבונו של עולם? באַהאַלט די גבורה פאַר זיך. עס וועט קומען אַ צייט, ווען איהר וועט דאַרפען די גבורה פאַר זיך, פאַר אַ העכערען ענין.

נאָר קיינער האָט איהם יעצט נישט געהערט. די פּרנסים פון די קליינע שטעדטלעך וואָס זיינען געווען פאַרזאַמעלט ביים רב, זיינען אַלע געווען אידען אין דעם ערך וואָס מענדעל, וואָס האָבען אַליין געבויעט זייערע שטעדט, פון וועלכע זיי זיינען געווען די פּרנסים און זיי האָבען ליעב געהאַט דאָס מקום, פון וואַנען זיי זיינען געקומען און נישט געוואָלט עס לאָזען אויף הפקר — האָבען זיי אַלע מסכים געווען צו מענדעל׳ס עצה, און גענומען באַלד זי אויספיהרען.

נעמיראָוו איז פון איין זייט אַרומגערינגעלט מיט׳ן טייך און פון די אַנדערע פרייע זייטען האָט אַ געמויערטער וואַל אַרומגערינגעלט די שטאָדט. אין די ווינקלען פון די וואַלען זיינען געווען הויכע געמויערטע באַשטעס, אויף וועלכע עס האָבען זיך געפונען אַ פּאָר אַלטע פאַרראָסטעטע קאַנאָנען, צו וועלכע עס זיינען נישט געווען קיין קויהלען און קיינער האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי זיי צו באַנוצען. אָבער די אידען האָבען נישט געטראַכט פון שיסען, נאָר ווי זיך צו באַשיצען. האָבען זיי ערשטענס פאַרשטאַרקט די טויערען פון דעם מויער. די אידישע קאָוואַלעס האָבען געשמידעט לאַנגע

אייזערנע פרענטען, ריגלען און אייזערנע קייטען, מיט וועלכע זיי האבען באפעסטיגט די טויערען. און ארום דעם מויער האבען זיי אויסגעשטעלט טישען, לייטערם און געבויעט א הילצערנע באפעסטי־גונג, אנגעזאמעלט א מאסע שטיינער, שטעכעדיגע העלצער און טעפ געזאטען וואסער.

אין שטאדט האט זיך אויך געפונען אייניגע הונדערט פאליא־קען, א פאר צעהנדליג דייטשע בעלי־מלאכות, וואס האבען געקענט שיסען מיט ביקסען. די אידען אבער האבען זיי נישט געוואלט אנפארטרויען די מויערען פון דער פעסטונג און נישט די באשטעס. זיי האבען זיי געלאזט שטעהן אויף די לייטערם אויף דער מויער — העלפען אוועקטרייבען די קאזאקען, ווען זיי וועלען זיך דער־נעהנטערען. דאס ערשטע וואס די אידען האבען געטהאן, זיי האבען באהאלטען די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך און זייערע פארמעגענס אין די באשטעס, און אליין ארויף אויף די מויערען.

אין נעמיראוו איז וואס א מאל ענגער געווארען. וואס א מאל זיינען מעהר אידען געקומען אנצוציהען פון די קליינע שטעדטלעך און האבען געבראכט די טרויעריגע בשורה, אז כמעלניצקי האט ארויס־געשיקט זיין גענעראל קריווע־נאס מיט א גרויסער צאהל קאזאקען און טאטערען און זיי ציהען אויף נעמיראוו. איז א שרעק אנגעפאלען אויף די אידען. האט דער רב ר׳ יחיאל מיכל ווידער צונויפגעזאמעלט דעם עולם שבת אין דער נעמיראווער שוהל און האט זיך אנגעטהאן אין טלית, און אוועקגעשטעלט זיך דרשנ׳ען פאר דעם עולם.

— רבותי! מיר ווייסען נישט וואס עס שטעהט אונז פאר, — האט דער רב געזאגט. — אן ערנסטע צייט קומט אויף נעמיראוו. אפשר פארלאנגט פון אונז דער רבונו של עולם, אז מיר זאלען מקדש השם זיין, זיינען מיר מוכן ומזומן. אפשר קומט דער שונא גאר נישט איינגעהמען אונזערע גופים, נאר אונזערע נשמות? פאר אונזערע גופים האבען מיר אנגעגרייט א שוץ: מיר האבען באפעסטיגט די וואלען. האבען מיר אויך אנגעגרייט א שוץ פאר אונזערע נשמות? ווען דער רשע וועט קומען און וועט חלילה זאגען: „תני לי את הנפש“, וועל איך לאזען לעבען, וועט איהר געגוג שטארק זיין ניט קיין רחמנות האבען אויף אייערע לעבענס, אויף אייערע ווייבער און אויף אייערע קינדער, און מקדש השם זיין ווי די עשרת

הרוגי מלכות האָבען געטהאָן, ווי די אַלע הקדושים והטהורים?

אין שוהל איז שטיל געוואָרען. די ווייבער האָבען אויפגעהערט צו כליפּען, און די מענער צו קרעכצען. מען האָט נאָר געזעהן גלאַנ־צענדיגע אויגען און בלייכע שוויינענדיגע געזיכטער.

האָט ווער פון עולם אויסגעשריען:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

האָט דער עולם נאָך איהם אויסגעשריען ווי איין מאַן:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

דער רב איז שטיל געוואָרען. ער האָט שוין מעהר נישט גע־רעדט פון קדוש השם. זיין שטימע איז ווייכער געוואָרען און ער האָט אָנגעהויבען צו טרויסטען דעם עולם:

— און אפשר איז עס א נסיון, און געדענקט „ושמור את הנפש״. יעדער איד איז זיך מחויב צו ראַטעווען ווי ער קען, און דער וואָס ברענגט אונטער זיין לעבען בידים, דער איז א מאבד עצמו לדעת און ער האָט קיין חלק לעולם הבא נישט. פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה אָפּשטעלען, נישט פאַר קיין פאַרמעגענס, פאַר גאָלד און זילבער אָדער ספרים קדושים. וואָרים איהר באַלאַנגט נישט צו זיך, נאָר צום רבונו של עולם, און פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה דאָס לעבען איינשטעלען, נאָר פאַר דער אמונה הקדושה אליין.

א גרויס געוויין איז געוואָרען אין שוהל נאָך דעם רב׳ס רייד. די משפּחות זיינען זיך צוזאַמענגעקומען. די ווייבער מיט די מענער, יעדע משפחה איז געזעסען באַזונדער מיט די קינדער און מען האָט זיך געזעגענט איינער מיט׳ן אַנדערען, און איינער האָט דעם אַנדערען געטרייסט — און דער עולם האָט מעהר בטחון געקראָגען נאָך דעם רב׳ס רייד.

אויף מאָרגען האָבען די אויסקוקערס אויף די באַשטעס געזעהן ווי פון סטעפּ הויבט זיך אויף א גרויסער וואָלקען פון שטויב. זיינען זיי אראָפּגעקומען און האָבען אָנגעזאָגט די שלעכטע בשורה, אז די רשעים קומען. זיינען די מענער גלייך געלאָפען און געשטעלט זיך אויף די לייטערס ביי די ווענד, מיט שטיינער און העק און שטיקער

אייזענס, וואס זיי האבען זיך געהאט אנגעגרייט אויף דער מויער, און די ווייבער האבען געבראכט טעפּ מיט קאכענדיגען חלב און הייסע קאשע, וואס זיי האבען אנגעגרייט. איז געקומען צו לויפען פאן קאשניטצקי, דער פירשט ווישניוויטצקי'ס פארטרעטער פון שטאדט, און מיט איהם זיינען געווען נאך פאליאקען מיט שווערדען אין די הענד, און האבען געשריען צו די אידען:

— וואס טהוט איהר? אויף וועמען גרייט איהר אן די שטיינער און אויפגעקאכטע קאשע, אויף די סאלדאטען פון גראף ווישניוויטצקי, וועלכע קומען אייך ראטעווען פון די קאזאקען? דערקענט איהר דען נישט דעם פּוילישען ווייסען אדלער אויף די רויטע פאהנען? דערקענט איהר דען נישט די פּאווע פושעס אויף די קעפּ פון די סאלדאטען? געהען דען כלאפּישע קאזאקען אנגעטהאן אין קעניגליכע גארנאסטאיענע קאנטושען? און קענט איהר גאר ניט פון דער ווייטענס דערזעהן די שטארקע וואנסעס פון אויער צו אויער, נישט די ראקען וואנסעס פון די קאזאקען? עפענט אויף דעם טויער פאר די העלדען פון פירשט יערעמיאש, און געהט מיט האניג־לעקעכער און פערעל אנטקעגען די העלדען, וואס קומען ראטעווען אייערע לעבענס, אייערע ווייבער און קינדער פון די קאזאקען!

און ווירקליך האט מען דערזעהן פון וואלקען שטויב ארויסרייטען א וואלד מיט רויטע פאהנען, אויף וועלכע עס האט געשיינט אין דער זון דער ווייסער פּוילישער אדלער. דא און דארט האבען ווייסע פאהנען געפלאטערט און פאראוים געלאפען, ווי זיי וואלטען געווען אנגעזאגט הילף און ערלעזונג. און באלד איז די גאנצע מויער פארהילכט געווארען אין א גרויסען פריידען־געשריי:

— הילף קומט! הילף!

די ווייבער זיינען ארויס פון דער פעסטונג מיט די קינדער אויף די הענד, ארויף אויף די לייטערס, אויף דער מויער, און דערזעהענדיג פון דער ווייטענס די פּוילישע פאהנען, האבען זיי אנגעהויבען צו רופען:

— גאט'ס נס, גאט'ס וואונדער. זעהט, זעהט, גאט שיקט פון הימעל!

און נעמיראוו איז ארויס אויף די גאסען, פון די באהאלטענעסטע לעכער, פון די קעלערס און די מויערען. ווער עס האט זיך

נאָר געהאט באהאלטען פון די קאָזאקען איז געקומען צו דער טויער פון מויער זעהן די אריינציהענדע פוילישע זעלנער, וואָס זיינען זיי געקומען העלפען. דאָ און דאָרט האָבען זיך שוין געקליבען דעפוטאַ־ציעס פון אידען, יום־טוב׳דיג אָנגעטהאָן, מיט ספרי תורות אין די הענד, וועלכע זיינען געקומען מקבל פנים זיין דעם פירשט׳ס זעל־נער. מוטערס האָבען באהאלטען זייערע טעכטער פאר דעם חיל, וואָס קומט אָן... און בחורים און אינגלעך האָבען זיך געקליבען אויפ׳ן טויער צו זעהן אריינמארשירען די העלדען.

נאָר אָט זיינען שוין די סאָלדאטען נאָהענט ביי דעם מויער, און די אידען איילען זיך נישט אויפצועפענען דעם טויער. שוין קומט אָן פאָראויס צו רייטען א שטאפעט מיט א ווייסער פאָהן און שטעלט זיך אָפּ ביי דעם טויער און טראָמפּייטעט אויס:

— עפענט אויף די בראהמע פאר דעם פירשט ווישניוויעצקי׳ס זעלנער!

— אידעלעך, אָן א זייט, אָן א זייט! די „בראהמע" עפענט, פוילישע זעלנער קומען — שרייט פאָן קאשניטצקי.

— דאָס וועלען מיר זעהן, ווען זיי וועלען אָנקומען צו דעם מויער וואָס פאר א זעלנער זיי זיינען — האָבען די אידען ביי דעם טויער גע־ענטפערט.

דאָס חיל איילט זיך נישט צוצוקומען צום טויער. די מחנה שטעהט אַלץ פון דער ווייטען, רוהען אין ווערדעל, וואָס איז הינטער דער שטאָדט, און האַלטען אין איין שיקען שטאפעטען מיט טראָמפּיי־טערס, טראָמפּייטען אויס, אָבער די אידען ווילען פון גאָרנישט הערען.

— מיר ווייסען נישט ווער דאָס זיינען אזעלכע. זאָלען זיי צו־קומען נעהנטער צו דער בראהמע, וועלען מיר זיי דערקענען, וואָס פאר א זעלנער דאָס זיינען.

— אָ, אידעלעך, פחדנים, ווי איהר האָט מורא! עפענט אויף די בראהמע, לאָזט מיך ארויס צו זיי. וועל איך נישט צוריקקומען — זיינען עס קאָזאקען — מיין טויט. קום איך צוריק, איז עס פאָליאקען. איך באדארף קיינעם נישט פון אייך. איך אליין וועל געהן מיין לעבען איינשטעלען, און איהר געהט און באהאלט זיך אונטער די ווייבער׳ס קאפטענעס! — האָט דער פריץ זיי געזידעלט. די אידען האָבען אויפגעעפענט די פאָרטקע און ארויסגעלאָזט

דעם פאַן קאַשניטצקי. דער שטאָפּעט .האָט דעם פאַן אַוועקגעפיהרט צו דעם חיל, וואָס האָט גערוהט אין וועלדעל. דער פאַן האָט זיך געזאַמט דאָרט אַ לאַנגע ווייַלע. דערנאָך איז ער צוריקגעקומען רייטענדיג אויף אַ ווייס פערד מיט אַ פּוילישער פאָהן אין דער האַנד. ביי איהם זיינען געווען צוויי טראָמפּייטערס. די טראָמפּייטערס האָבען געבלאָזען און די אידען האָבען זיך געשטעלט אויפ'ן מויער. דער פאַן האָט געלעזען פון אַ שריפט און אויסגערופען מיט אַ הויך קול
„אין נאָמען פון זיין הערליכקייט, דעם פירשט פון רוס, יערעמיאַש ווישניוויעטצקי, דער פאַן און באַזיצער פון נעמיראָוו, באַפעהל איך די נעמיראָווער איינוואָהנער אויפצועפענען די בראַהמע פאַר די זעלנער פון זיין הערליכקייט".
— זאָל לעבען אונזער באַשיצער, פאַן ווישניוויעטצקי! — האָבען די אידען אָפּגעענטפערט און ברייט אויפגעעפענט די בראַהמע.
די דעפּוטאַציעס האָבען זיך אויסגעשטעלט. פון וועלדעל האָט זיך דאָס חיל געלאָזט הענדום־פּענדום צום טויער פּאַכענדיג מיט די פאָהנען אָהן אָרדנונג און שרייענדיג „הוררא!" די אידען זיינען דערשראָקענע געוואָרען.
נישט אַזוי ציהט אַריין פריינדליכע חיל אין אַן אייגענער שטאָדט. נאָר עס איז שוין געווען צו שפּעט. די ערשטע רייטערס זיינען שוין אַריין אין דער שטאָדט.
אין די לאַנגע אַראָפּהענגענדע ראָקען־וואָנסעס האָבען זיי די אידען דערקענט, און אַ גרויס געשריי האָט זיך געהערט אין שטאָדט:
— די קאָזאַקען! די קאָזאַקען!

זעקסטער קאפיטעל
נעמיראָוו.

„כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך".
(תהלים).

אין דער שטאָדט איז געוואָרען א בהלה. די מענער האָבען גע־כאַפּט, וואָס עס האָט זיך געלאָזט, די ווייבער די קינדער אויף די הענד, און מען האָט זיך געלאָזט לויפען. מען האָט אָבער נישט געוואוסט וואו צו אנטלויפען. טייל האָבען געשריען צום בית־עולם, דער רב איז געלאָפען אויפ'ן בית־עלם — אז שטארבען זאָלען מיר קומען צו קבר ישראל. אנדערע האָבען געשריען: „צום וואסער, דער רב איז געלאָפען צום וואסער". נאָר די קאַזאַקען זיינען שוין געווען הינ־טער זיי. יונגע שרעקענדיגע געשרייען האָבען זיך געהערט אין די גאַ־סען פון די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך, וואס די קאזאקען האבען געכאַפּט אויף די פערד. דא און דארט האט א געשריי אויפגעפלאמט און איז פלוצים אויסגעלאשען געוואָרען און באלד איז אלעס פאר־שטומט געוואָרען, נאָר עס האט זיך געהערט טעמפּע טריט פון פערד.

איבער די ענגע געסלעך פון נעמיראָוו איז שטיל געווען און לעער פון מענשען, ווי נעמיראָוו וואלט געווען אויסגעשטאָרבען. עס האָבען זיך ארומגעוואַלגערט איבער די גאסען צוריסענע בלעטער פון ספרים, פארפלעקטע בגדים, שטריימלען, הויבען, הויז־זאכען א צו־בראָכענער מעשענער לייכטער, שטיקער טליתים און קערפּערס פון מענשען. מען האט מער נישט געוואוסט וועלכעס איז א קערפּער און וועלכעס איז א בגד. אלעס איז געווען אויסגעמישט, צוזאמענ־געקאפּיעט פון די טריט פון די פערד. פון די טיר און לאָדען פאר־שלאָסענע הייזלעך האָבען זיך געהערט געוואלדען, יונגע, אלטע און קינדער־געשרייען, וועלכע זיינען אין מיטען אפּגעהאקט געוואָרען, בארכלען פון גוסס'דיגע און לאנגע געשרייען פון יונגע שטאַרקע שטימען... אפּטמאל האט זיך געוויזען א קאזאק פון א הויז ארויס, האלב נאַקעט, מיט א ציריסן העמד אויפ'ן לייב, טראגענדיג אויף

אייִן האַנד אַ זילבערנעם אָדער מעשענעם לייכטער, אין דער צווייטער האַנד, אונטער'ן אָרעם, אַ יונג מיידעל, האַלב נאַקעט, מיט צופּלאָשענע האָר. דאָס מיידעל רייסענדיג זיך פון קאָזאַק האָט געקעמפּט און געשלאָגען דעם קאָזאַק אויף זיין נאַקעטען רוקען מיט די פויסטען, פון וואָס דער קאָזאַק האָט פאַרשפּרייט זיינע ליפּען און געלאַכט. אַן אַנדערער איז אַרויסגעקומען פון אַ צווייטער הויז מיט אַן אַנדער מיידעל האַלב טויט, פאַרשמאַכט ליגענדיג אויף זיינע ברייטע נאַקעטע אַקסלען. האָבען זיך ביידע קאָזאַקען אָפּגעשטעלט, אַוועקגעלעגט זייערע קרבנות אויף דער ערד צו זייערע פיס, ווי די קעלבלעך, און געטוישט זיך מיט די מיידלעך, צוצאָהלענדיג איינער דעם אַנדערען זילבערנע לייכטער, שטיקער זייד-געצייג, מלבושים, שטיוועל אָדער פּעלצען. אָפּגעמאַכט דעם טויש, זיינען זיי זיך צוגאַנגען, מיטשלעפּענדיג יעדער זיין קרבן. פון אַן אַנדערער גאַס זיינען אָנגעקומען דריי שכור'ע סאָלדאַטען, האַלב נאַקעטע, מיט אָפּגעגאָלטע קעפּ און לאַנגע קאָלטאָנעס האָבען אַרויסגעשטאַרט פון זייערע פּעלצענע היטלען איבער'ן שטערען, די פּנים'ער און די לייבער באַגאָסען מיט שוויס פון דער פלאַמענדיגער זון, און האָבען געשלעפּט אויף זייערע רוקענס נאַקעטע קינדער, טייל טויט און טייל נאָך לעבעדיג, און האָבען אויסגערופען אין די גאַסען, נאָכמאַכענדיג דעם אידישען קצב: פריש קאַלב-פלייש צוועלף גראָשען אַ פונט; כשר גע'שחט'ען, כשר!...

נאָר באַלד איז אַלעס שטיל געוואָרען. די געוואַלדען פון די פאַרמאַכטע הייזער האָבען אויפגעהערט, נאָר פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט אַ געלאַף און אַ געשריי פון אַ ווייטען געסעל, וואָס איז איבערגעהאַקט געוואָרען. איבער די גאַסען פון נעמיראָוו האָבען זיך געוואַלגערט שכור'ע קאָזאַקען, האַלב-נאַקעטע, ארומגעוויקעלט מיט ווייבערשע זיידענע טיכער, אין אידישע פּעלצען. טייל זיינען געווען צוגעדעקט מיט צוריסענע טליתים, שטיקער זיידענצייג. עס זיינען געלעגען נאַקעטע אידישע פרויען, מיידלעך, קינדער, טויטע און לעבעדיגע, צוטראָטענע כלים, כלי-קודש שטיקער. דאָ און דאָרט אַ צוריסען פאַרמעט פון אַ ספר תורה, לעדערנע בינדען פון ספרים, באָטשקעס פון בראָנפען, צינענע טעלער מיט צוטראָטענע עסענס, כלי-זיין, שטיקער טערקישע דיוואַנען אויסגעמישט צוזאַמען מיט מענשען-בלוט

און אויסגעגאָסענעם בראַנפּען. קיינער האָט שוין מעהר נישט גע־וואוסט ווער עס איז טויט און ווער עס לעבט. עס האָט זיך אויס־געוויזען, אַז אַלעס איז שכור, סיי די לעבעדיגע, סיי די טויטע...

לאַנג האָט זיך געצויגען דער הייסער זומער־טאָג. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער וועט זיך גאַרנישט ענדיגען. אייביג האָט גע־דויערט די אַנגסט־שרעק. אין דרויסען איז אַלעס געווען טאָג, ליכטיג און הייס. נאָר ענדליך האָט אָנגעהויבען אָנצורוקען פון דער סטעפּ די שאָטענס, און די נאַכט האָט זיך אָנגעהויבען צו וועבען פון הויז צו הויז. און באַלד איז שוין דאָס אַלעס צוגעדעקט געווען מיט דער נאַכט. שטיל און שוואַרץ איז געווען אַרום, די שטערען אין דער הויך, און אַ זשומען און אַ קוואַקען פון די זומפּען ווי אין יעדען אָוועגד. נאָר פון די שוואַרצע, איינזאַמע הייזלעך האָט די טויטע שטילקייט אַרויסגעקוקט. און אין דעם אַלעם האָט ווער געגרימפּעלט אויף אַ לירע־האַרפּע, און ווער געזונגען אַ ליעד און געוויי... אויף זועמעם דאַליע...

אויפ׳ן שטאָדטישען בית־עולם איז אין דער שטילקייט פון דער נאַכט געווען אַ באַוועגונג. פון הינטער די מצבה־שטיינער האָבען אָנגעהויבען אַפּירקריכען לעבעדיגע מתים. טייל זיינען געווען אין טליתים איינגעהילט, אַנדערע אָנגעטהאָן אין ווייסע קיטלען, און גאָר אַנדערע, וועלכע האָבען נישט קיין צייט געהאַט צו כאַפּען זייערע טויטען־קליידער, האָבען זיך באַהאַלטען אויפ׳ן בית־עולם, כדי נאָר צו שטאַרבען אויפ׳ן אידישען בית־עולם, וואו זיי וועלען קענען קומען צו קבר־ישראל צווישען אידען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי אָפּגעוואַרט דעם טויט אויפ׳ן בית־עולם, אָבער דער טויט איז נישט געקומען. פון דער שטאָדט האָבען זיי געהערט די געוואַלדען פון די פאַרפּייניג־טע, און זיי האָבען אָפּגעזאָגט ודוי ברבים. און יעדער האָט אָפּגע־זוכט דעם קבר פון זיין נאָהענטסטען און אַנידערגעלעגט זיך אָפּוואַר־טען דעם טויט. דער טאָג איז אָבער דורכגעגאַנגען און פון דער שטאָדט האָט זיך קיינער נישט געוויזען. די געוואַלדען אין שטאָדט האָבען אויפגעהערט. דאַן האָט זיך דערוועקט מעהר האָפנונג אין די

לעבעדיגע. זיי האבען געוואגט אפירצוקריכען פון הינטער די מצבה־שטיינער און איין טויטער האט אנגעהויבען צו רעדען מיט אן אנדערען:

— געלויבט צו גאט, עס איז סוף חודש. קיין לבנה נישטא. די נאכט איז טונקעל.

— וועלען זיי אפשר אפציהען?

— איז דא עפעס הילף?

— ש־ש־ש...

פיעלע האבען זיך געהאט אנגעגרייט תכריכים ביים לעבען. און אז זיי זיינען געלאפען אויפ'ן בית־עולם האבען זיי פון זייערע פארמעגענס מיטגענומען זייערע טויטען־קליידער, אנגעטהאן זיך אין די תכריכים צוליעב צוויי טעמים: אז די קאזאקען וועלען קומען זאלען זיי מיינען, אז זיי זיינען טויט און טאמער, חלילה, איז בעשערט צו שטארבען, זאלען זיי קומען צו קבורה אין זייערע תכריכים. איצט, ביי נאכט, צווישען די גרופען מצבות, האבען זיי אויסגעזעהן ווי טויטע וואלטען פון די קברים ארויסגעקראכען, און דרעהען זיך צווישען די לעבעדיגע. אפטמאל איז אזא „טויטע", אנגעטהאן אין תכריכים אריינגעקראכען צווישען א גרופע לעבעדיגע און געבעטעלט:

— ווער האט א שטיקעל ברויט? דאס חיות געהט אוים, — האט אן אלטע אידענע אין תכריכים געבעטעלט.

— זי געהט אין תכריכים און קלערט נאך וועגען עסען, — האט ווער געזאגט.

— וואס קען מען זיך העלפען, כל זמן די נשמה איז אין גוף, וויל מען עסען, — האט זיך די אידענע אנגערופען.

צווישען די פארשידענע גרופען האט זיך אויך געפונען מענדעל מיט זיין משפחה. אז דאס אונגליק איז געקומען, האט ער זיך מיט זיין משפחה, ווי אנדערע אידען, געוואלט ראטעווען איבער'ן וואסער. אז זיי זאלען לויפען נאך טולטשין. נאר געזעהן די בהלה ביים וואסער, האבען זיי שוין גערעכענט, אז אלץ איינס איז דאך שוין זייער לעבען פארלארען, זיינען זיי געלאפען אויפ'ן בית־עולם, כדי צו שטארבען

צווישען אידען. א גאנצען טאג איז די משפחה געווען צוזאמען, און האבען געווארט אינאיינעם אויפ'ן טויט, אויף וועלכען זיי האבען זיך געריכט יעדע מינוט. זיי האבען זיך מצזעגענט איינער מיט'ן אנדערען. זיי האבען צוזאמען ודוי געזאגט, און שלמה'לע, וועלכער איז דאך געווען א תלמיד חכם, האט זיי געטרייסט און געשטארקט. ער האט זיי מבטיח געווען, אז זיי וועלען קומען גלייך אין גן־עדן, ווארים די, וואס שטארבען פאר זיין ליעבען נאמען, קומען אין גן־עדן, און ער האט פאר זיי געשילדערט, ווי דער גן־עדן זעהט אויס, מיט אלע מדרגות און מעלות, און די זיבענפאכע זון, און די פמליא של מעלה, מיט דער אייביגער רוהיגקייט, ווי די צדיקים זיצען מיט זייערע קרוינען אויף די קעפ, און די מלאכים שפיעלען אויף גאלדענע הארפען, און דער רבונו של עולם לערענט מיט זיי תורה. ער איז מעהר באַ־קאנט געווען אין יענער וועלט ווי אין דער וועלט. געלערענט האט ער דאס אין די הייליגע מוסר־ספרים און קבלה־ספרים פון דעם גרויסען הייליגען לעבען פון יענער וועלט, וואו אלע אבות און הייליגע אידען פון אלע דורות געפינען זיך. און וואס איז די וועלט געווען מיט איהרע שרעקען מיט דער הערשאפט פון די רשעים געגען דעם גרויסען אייביגען תכלית פון דער אייביגער וועלט?

אויפגעהויבען האט ער מיט זיינע רייד דעם טאטען מיט דער מאמען און דאס יונגע ווייבעל און האט זיי פארגעברייט צו דעם גרויסען נסיון, וואס שטעהט זיי פאר. רוהיג זיינען זיי געווארען און גליקליך, וואס זיי האבען געהאט זייער זוהן נעבען זיך פאר א וועג־ווייזער און טרויסטער אין זייער גרויסער נויט. זיי האבען פארגעסען די אנגסטען פון טויט, זיי זיינען באפרייט געווארען פון דער שרעק פון דער וועלט און נאר געזעהן די גרויסע טיעפע רוהיגקייט, וואס ערווארט זיי א שריט נאכ'ן טויט, און האבען געווארט אויף איהם ווי אויף אן ערלעזונג.

און אונטער א מצבה איז געזעסען דאס יונגע פאר פאלק — שלמה'לע מיט זיין ווייבעל. די נאכט איז געווען ארום זיי. די שטערען גרוים אין הימעל, און פון ברעג טייך הינטען פין טהאל געהט אויף דער ליארם און געברום פון די קאזאקען, פלאקערט אויף א פולווער־שאס, פייערלעך ווינקען און לעשען זיך אויס, און טיילמאל בייסט זיך דורך דורך דער לופט א פארשטיקט געוויין. קלאמערט

זיך דאָס ווייבעל אַרום איהר מאַן. נישט פאַר'ן טויט האָט זי זיך געשראָקען, נאָר פאַר די צושיידונג פון איהר פרייד, וואָס זי האָט אָנגעהויבען צו געניסען, און טיעפער און פעסטער האָט זי זיך געקלאַמערט אַרום איהם, ווי זי וואָלט געוואָלט ביי איהם און מיט איהם שטאַרבען צוזאַמען, אַז זיי זאָלען קיינמאָל נישט קענען צושיידט ווערען.

— שלמה, מיר האָבען ערשט אָנגעהויבען צו לעבען, און מיר מוזען זיך שוין צושיידען. גאָט האָט מיר נישט מזכה געווען צו ווערען די מוטער פון דיינע קינדער.

— דבורה, מיר זיינען שוין באַהאַפטען פון גאָט. ער וועט אונז מזווג זיין, ווען מיר וועלען די זכיה האָבען צו קומען פאַר איהם בקדושה ובטהרה. דאָרט, אין פמליא של מעלה, וועלען מיר שוין זיין אייביג צוזאַמען און נהנה זיין מזיו השכינה ביז משיח וועט קומען, ביז דער שופר המשיח וועט אונז אויפוועקען צו תחית המתים.

און פּלוצים איז זייער אַנגסט פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גרויסער פרייד. זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי דאָס איז געשעהן. זיי האָבען געפיהלט, ווי אַ גרויסער שבת קומט אָן אויף דער וועלט און זיי טרעטען אַריין אין דעם שבת אַריין מיט גרויס פרייד. און פאַר פרייד האָבען זיי ביידע צוריקגעפונען די טרעהרען, וואָס זיינען דורך די אַנגסט פון טויט פאַרלאָרען געוואָרען ביי זיי, און דאָס ווייבעל האָט געזאָגט מיט אַ ליכטיגען שמייכעל, באַשיינט דורך די טרערען.

— אַז דו רעדסט, איז מיר אַזוי לייכט צו שטאַרבען, שלמה. פאַר וואָס קומען זיי נישט און באַפרייען אונז שוין. עס וואָלט דאָך מיר געווען אַזוי זיס צו שטאַרבען, ווי עס וואָלט מיר זיס געווען איצט מיט דיר אונטער דער חופּה צו געהן.

נישט אַזוי, דבורה. כל זמן מיר לעבען, דאַרפען מיר בעטען אויפ'ן לעבען, ניט אויפ'ן טויט.

ביי זיין ליעבען נאָמען איז אַלעס מעגליך. יאָ, שלמה, מיר וועלען בלייבען לעבען. איך וויל אַזוי לעבען פאַר ביר, פאַר דיר. שלמה, אַז איך זאָל די זכיה האָבען, שלמה.

— שוייג, דבורה'לע, שוייג.

— אָה, איך וויל אזוי לעבען מיט דיר צוזאמען — אָדער אויף דער וועלט אָדער אויף יענער וועלט. אָ, לעבען און וויסען, אז דו ביזט ביי מיר, — איז דאָס ווייבעל געפאַלען אויף זיינע הענד און פאַר זיס־קייט איינגעשלאָפען.

שלמה איז געזעסען נעבען איהר און געקוקט אויף איהר. איהר שוואכקייט און איהר שעהנקייט האָט געמאכט ציטערען זיין הארץ. עס האָט זיך איהם געדאכט, אז ער דערקענט זי נישט מעהר. עס איז אויסגעטהאָן געוואָרען פון איהר יעדעס ערדישעס, און זי איז לייכט געוואָרען, זי איז געוואָרען אזוי איידעל ווי א בת־השמים, ווי איינע פון די הייליגע אמהות, ווי יענע געטליכע ווייבליכקייט, די שכינה, וואָס וויינט ביינאכט אויף די חורבות פון בית־המקדש, ווי די טויב פון די כנסת ישראל...

זיבענטער קאַפּיטעל.

איבער'ן וואַסער.

מיט דער נאכט איז געקומען דער ווילען און די האָפנונג צום לעבען. מענדעל האָט פארגעסען אָן טויט. זיין גאנצער חשק און ענערגיע זיינען אויפגעוועקט געוואָרען. ער האָט זיך ארומגעקוקט מיט זיינע גלאַנצענדיגע אויגען. אַלע האָבען געוואוסט זיינע געדאַנ־קען. ער האָט געקוקט אויף דער שלאָפענדיגער דבורה'לע.

דבורה איז געווען יונג און שעהן. און אז די קאַזאַקען וועלען זי כאַפּען, וועלען זיי איהר לאָזען לעבען און שלעכטס טהאָן, און דאָס איז ערגער פון טויט. מען האָט נישט גערעדט דערפון, נאָר אַלע האָבען געוואוסט און געקלערט דערפון.

דערווייל האָט זיך דער עולם אָנגעהויבען צו באַוועגען. דאָ און דאָרט זיינען ארויסגעקראָכען קופּקעלעך, געמורמעלט און גע'סוד'עט זיך. דאָס האָט נאָך אין מענדלען מעהר דערוועקט די ענערגיע. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין אָרט.

— און וואָס געהסטו טהאָן, מענדעל?

— איך וויל צוגעהן זעהן צום פלויט — אפשר —

— מענדעל —

— ש־שוויג.

— וואוהין געהסטו? איך וועל דיך נישט לאזען, — האט איהם דאס ווייב אנגעהאלטען — אז שטארבען, זאלען מיר אינ־איינעם שטארבען.

— איך וועל צוגעהן צום פלויט, אפשר איז דא א האפנונג...

דבורה האט זיך אויפגעכאפט פון שלאף. זי האט זיך ארומגעקוקט דערשראקען און געפרעגט:

— ווער שפיעלט אזוי שעהן? אין חלום האב איך געהערט שפיעלען.

און ווירקליך האט זיך פון דער וויטענס געהערט א שפיעלען פון א פויערישער לירע. א טרויעריגען נגון האט געשפיעלט די לירע און האט געוויינט. א שרעק איז אנגעפאלען אויף די אידען. טייל האבען געזאגט, אז זיי קומען אן, און דער עולם איז אנטרונגען צווישען די מצבות, איינגעהאלטען דעם אטעם. די מוטערס האבען צוגעדעקט די קינדער און געשראקען זיי, אז זיי זאלען נישט שרייען. באלד איז אויפ'ן בית־עולם געווארען שטיל. מען האט נאר געהערט ווי די איינזאמע ווערבעס ציטערען אין זייערע לאנגע צווייגען, און דאס שפיעלען פון דער לירע איז וואס א מאל נעהענטער צוגעקומען צום בית־עולם.

ענדליך האט ווער באטראטען דעם בית־עולם. דאס שפיעלען האט אויפגעהערט. און א אידישע שטימע האט גערופען:

— אידען, אידען, עת לעשות להשם, אויף וואס ווארט איהר?

דער עולם האט געוואגט זיך אויפצוהויבען און צוצוקומען נעה־טער צו דעם פרעמדען. זיי האבען געזעהן ביי דעם שיין פון די שטערען אן אלטען בעטלער שטעהן מיט א לירע אין האנד.

— ווער ביזטו?

— איהר דערקענט מיך נישט? איך בין דאך דאס שניידעריל. איך קען רעדען יונ'יש, האב איך זיך פארשטעלט פאר זייערס א זקן און האלט זיך אויף צווישען די גוים. זייט אייך מציל דאס נפש. איך האב געהערט רעדען צווישען זיי, אז אויפ'ן בית־עולם האלטען זיך אויף פיעל יהודים מיט זעהר פיעל גאלד און זילבער, און אז עם

וועט טאָג ווערען, וועלען זיי אַהער קומען. זייט אייך מציל דאָס נפש.

— וואוהין?

— דאָס וואסער איז שטיל, די רשעים זיינען זיך משמח אין דער שטאָדט, טרינקען און טהוען אל דאָס בייז. וועה צו די אויגען, וואָס זעהען דאָס. אנטלויפט דורכ'ן וואסער, ווער עס קען, ווארום די סכנה איז זעהר גרויס.

דער עולם האָט אָנגעהויבען זיך צו באַוועגען. עס האָבען זיך אָנגעהויבען צוזאַמענצוקלייבען שווארצע שאָטענס פון הינטער די מצבות און געמורמעלט, געברומט. מיט אַ מאָל איז געוואָרען אַ געלאָף. דאָ און דאָרט האָט מען געהערט אויפשרייען, קרעכצען.

— ש־ש־ש — מען וועט דערהערען, — האָבען אייניגע געוואָרענט.

— וואָס טהוט איהר? די גוים וועלען דאָך אייך דערזעהן.

— איינציגווייז, איינציגווייז צושפרייט זיך איבער'ן גאַנצען פעלד האָט ווער קאָמאַנדעוועט.

און דאָ און דאָרט איז ווער געקראָכען, באַוואויגען, ארויסגערוקט זיך.

נאָר מענדעל איז אַלץ געזעסען, געקוקט מיט אָפענע אויגען אויף דבורה'ן. און האָט זיך נישט באַוואויגען פון אָרט, געקלערט עצות. אַלע האָבען געוואוסט וועגען וואָס ער קלערט, און דבורה האָט עס אויך געוואוסט, און געשוויגען ווי אַ שולדיגע.

דער בית־עולם האָט זיך אָבער וואָס אַ מאָל מעהר אויסגעליידיגט. און מענדעל איז אַלץ געזעסען און האָט זיך נישט באַוואויגען.

פלוצים איז ווער צוגעקראָכען צו זיי, און געוואָרפען זיך צו מענדעל'ס פיס:

— פּאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. די נאַכט איז טונקעל, אנטלויף. — און ארויספּאַלענדיג אויף דבורה'ן, האָט זי אָנגעהויבען צו וויינען: טאָכטערל מיינס.

מענדעל און די משפחה זיינען פאַרוואונדערט געוואָרען צו זעהן די אַלטע מאַרושא, די קאָזאַצקישע דיענסט פון דער קרעטשמע נעבען.

זיי. זיי האבען אויף א מינוט פארגעסען אן דער סכנה און געפרעהט זיך מיט איהר.

— וואס טהוסטו דא? פאר וואס ביזטו נישט אין שטאדט? דיר וועלען זיי דאך קיין שלעכטס נישט טהאן.

— וואס מיינסטו, איך וועל לאזען מיינע בעלי־בתים, און אליין וועל איך געהן הוליען מיט די קאזאקען? אז שטארבען, זאלען מיר אינאיינעם שטארבען. מיט וועמען איך האב געגעסען מיין שטיקעל ברויט, מיט דעם וועל איך לעבען און שטארבען.

אבער ווי אזוי ביזטו אהער געקומען?

— איך בין געגאנגען מיט אייך. געזעהן מיינע בעלי־בתים לויפען אויפ'ן בית־עולם, בין איך אויך געלאפען. מורא געהאט איהר זאלט מיך נישט פארטרייבען, ווייל איך בין פון אן אנדער גלויבען. בין איך געלעגען רוהיג ווי א קעצעל אונטער א שטיין, און געטראכט זיך: כ'וועל ליגען און אפווארטען ביז די ברידערלעך וועלען קומען, אזוי וועל איך נעהמען מיינע צוויי קינדערלעך און באשיצען זיי מיט מיין לייב און זאגען: ברידערלעך, מיך הרג'עט, מיינע קינדערלעך לאזט לעבען. כאטש פון אן אנדער גלויבען, דאך מיינע קינדערלעך.

— געה צוריק אין שטאדט אריין. זעהסט דאך, מיר זיינען אליין אין סכנה. געה צוריק צו דיינע, אז נישט וועלען זיי דיך אויך פייניגען ווי אונז.

— פאניטשו, פארטרייב מיך נישט, — האט זיך די גויה געבעטען — איך האב אייך עהרליך געדיענט, און איך האב ליעב מיינע קינדערלעך. און איך בין געקומען ראטעווען דבורה'לען. אט האב איך איהר געבראכט קאזאצקישע קליידער, איך וועל זי פאר־שטעלען פאר א אונזער איינע. איך וועל זאגען, אז זי איז מיין טאכ־טער, און כדי די ברידערלעך זאלען נישט קוקען אויף איהר, וועל איך זי מאכען פאר אן אלטע, פאר א מיאוס'ע. דו נעהם די בעל־הבית'טע, דעם יונגען פאניטש און שווים אריבער דעם טייך. אפשר וועט אייך גאט העלפען. די יונגע פאניע נעהם נים מיט. איך קען מיינע ברי־דערלעך, די קאזאקען. זיי דערשפירען א יונג ווייבעל פאר מיילען ווייט ווי דער הונד דעם האז. און פאר א ווייב וועלען זיי אפילו אין גיהנום שפרינגען, נישט נאר אין וואסער. איך וועל זי פארשטעלען פאר א קאזאצקע און פיהרען זי צו א פישער דא נישט ווייט. איך

קען איינעם. מיר וועלען זאָגען, אז מיר זיינען קאָזאַצקישע פּויערטעס. איך וועל איהם אייער געבען, וועט ער אונז אריבערפיהרען מיט א שיפעל. דאָרט אויף דער צווייטער זייט וועלען מיר זיך טרעפען. אָדער איך וועל זי דיר ברענגען אין טולטשין, גאָט וועט העלפען. מיט מיר איז זי זיכערער ווי ביי דיר. ווי די נשמה מיינע וועל איך זי אָפּהיטען, ווי מיין לעבען, מיין הינדעלע, מיין קליינס.

א מינוט האָט אויפגעפלאַמט די האָפנונג אין מענדלען. דער גויה׳ס עצה איז איהם געפעלען. ער האָט אָבער ניט געקענט ברענגען איבער זיך צו שיידען זיך מיט דבורה׳ן, כאָטש ער האָט פאַרשטאַנען, אז זי איז מעהר זיכער ביי דער קאָזאַצקע ווי ביי איהם. נור דאָס געפיהל „צו שטאַרבען אינאייינעם" איז אזוי שטאַרק געווען ביי איהם, אז ער האָט געשוויגען און נאָכגעקלעהרט. קיינער האָט ניט געוואַגט עפּעס צו זאָגען, צו ראַטהען, און זיי האָבען געוואַרט אויפ׳ן פאַטער, ער זאָל ענטשיידען.

נור מארושא האָט איהם ניט געלאָזט קלערען, ווידער האָט זי זיך געוואָרפען צו איהם און געבעטען זיך:

—— פּאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. איך בין געווען אין שטאָדט, איך האָב געזעהן וואָס די ברידערלעך האָבען געטהאָן צו די אידען. די ברידערלעך פון סטעפּ זיינען ווילד געוואָרען, גאָט פאַרגעסען, שלעכטע צייטען געקומען. די קאָזאַקען האָבען גאָט פאַרגעסען. אנטלויפט, אנטלויפט.

— קומט נאָך מיר. וואָס איז דער חילוק ווי דער טויט וועט אונז טרעפען, — האָט מענדעל געצויגען זיין משפחה.

זיי זיינע ארויס פון בית־עולם, וואָס איז געלעגען אין טהאָל, און ארויסגעקומען אויפ׳ן בערגעל. ערשט אויפ׳ן בערגעל האָבען זיי דערזעהן דעם טאַבון קאָזאַקען ליעגען אויסגעשפּרייט איבער דער לענג פון וואַסער. בעלויכטען אין דער טאַבון געווען פון די פייערלעך וואָס האָבען זיך געברענט אונטער די קעסלען. איינציגע שטאָלקאַצען. דער טאַבון איז נאָך ניט געשלאָפען. דאָ און דאָרט האָט זיך דערהערט שפּיעלען, א געזאַנג אָדער א שכור׳ס שרייען. רעדלעך האָבען זיך ארומגעקופּיעט ארום טאַנצענדע פאַרלעך. אָפּטמאָל האָט דער טאַבון אויפגעפלאַמט מיט א געשריי. און דאָס אלץ האָט מען גענקענט זעהן פון בערגעל צום ברעג טייך.

מארושא האט זיך געװארפען צו מענדעל'ס פיס און געבעטען זיך:

— פאניטשו, געה ניט, זעהסט װאס עס טהוט זיך. עס איז דער טויט. די ברידערלעך װעלען אונז דערזעהן. זיי װעלען דער־שפירען דאס װייב.

— מיר מוזען זיך צושיידען. סיי װי סיי שטעהט טויט פאר אונזערע אויגען. עס װעט טאג װערען װעלען זיי אונז דערזעהן. אפשר, אז מיר װעלען זיך ראטעװען, װעט אונז גאט העלפען, אזוי װי ער האט אונז ביז איצט געהאלפען. און מיר װעלען זיך אלע צוריק זעהן אין טולטשין. און טאמער, חלילה, איז אונז באשערט צו שטארבען, לאמיר שטארבען פאר זיין ליעבען נאמענ'ס װעגען, — האט מענדעל געזאגט צו זייניגע.

און מענדעל האט ארומגענומען די זייניגע און אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל:

— רבונו של עולם, העלף אונז!

קיינער פון זיי האט ניט געװיינט. זיי האבען זיך אלע צום לעצטען מאל ארומגענומען אין שװייגען.

— געזעגען דיך, שלמה'לע, מיט דיין װייב, אפשר װעט גאט אונז העלפען, אז מיר װעלען זיך צושיידען.

מאן און װייב זיינען א מינוט אליין געבליבען. שלמה האט דבורה'ן געגלעט איבער'ן קאפ און האט אזוי געזאגט:

— דבורה, גלויב אין גאט, דער רבונו של עולם קען אלעס טהאן. אפילו װען דאס מעסער ליעגט אויפ'ן האלז.

דאס װייבעל האט געשװיגען און געקוקט איהם אין די אויגען אריין.

— און מיר װעלען זיך נאך זעהען, דבורה, אין דיין זכות. דו ביזט דאך א צדקת.

— אין דיין זכות, שלמה. און װען חלילה ניט, װעל איך קומען פאר'ן רבונו של עולם בקדושה ובטהרה, אזוי װי דו האסט מיך גע־לערענט.

— היט דיין לעבען, דבורה, און האב האפנונג אין גאט!

— אין דעם זכות פון אונזערע קינדער. װאס גאט װעט אונז

מזכה זיין, — האָט דאָס ווייבעל שטיל געזאָגט. און דאָס איז גע־ווען איהר לעצטעס וואָרט צום מאַן.

מאַן און ווייב האָבען זיך צושיידט.

— גאָט זאָל דיר באַצאָהלען פאַר דיין גוטסקייט, מאַרושאַ, וואָס דו טהוסט מיט אונז, — האָט יוכבד געזאָגט צו דער קאָזאַצקע. אין דיין האַנד גיב איך איבער אַלעס וואָס איז מיר טהייער, מיין לעבען און מיין זוהנ'ס לעבען. און גאָט זאָל דיר באַצאָהלען וואָס דו טהוסט מיט אונז. איך ווייס נִיט, אויב איך וועל אימשטאַנד זיין דיר צו באַצאָהלען.

— בעט גאָט פאַר אונז, און מיר וועלען בעטען פאַר אייך, — האָט געזאָגט די אַלטע קאָזאַצקע, און איז פאַרשוואונדען מיט רבורה'ן צווישען די קשאַקעס.

אַ מינוט האָט נאָך מענדעל געוואַרט. יוכבד האָט געטרונקען די טרערען, וועלכע האָבען ערשט איצט געפונען אַן עפענונג פאַר זייער קוואַל. אַ מינוט האָט שלמה נאָך צוגעהערט זיך צו דעם רוי־שען פון די צווייגען און טרוקענע גרעזער — דאָרט איז פאַרשוואונ־דען זיין פרייד.

מענדעל האָט זיך אָנגערופען:

— נו, אין גאָט'ס נאָמען.

און מענדעל האָט אָנגעהויבען צו קריכען אויף אַלע פיער צווי־שען די קוסטעס און גרעזער, אַראָפּ בערגעל, צום ברעג טייך, און דאָס ווייב און דער זוהן נאָך איהם.

לאַנג זיינען זיי געקראָכען צווישען די קוסטעס און גרעזער. די שטימען פון די קאָזאַקען זיינען וואָס אַמאָל נעהנטער געקומען צו זיי. זיי האָבען שוין געהערט זייער לאַכען און זייערע רייד. נישט איינ־מאָל האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זיינען שוין פאַרלוירען. אָבער גאָט האָט זיי געהאָלפען. זיי זיינען צוגעקראָכען צום ברעג אונבאַמערקט. עס האָבען זיי פאַרשטעלט די הויכע גרעזער. אין טאַבון איז שוין איצט אויך שטילער געוועז. די פייערלעך אונטער די קעסלען האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצולעשען און דאָס געדרודער זיך איינצושטילען. די שטורקאַצען אויף די וועגען האָבען נאָך געברענט, און דאָ און דאָרט האָט אַ קאָזאַק געפיהרט זיין פערד צום וואַסער אָנצוטרינקען. מענדעל מיט זיין ווייב און זוהן זיינען געלעגען צווישען גראָז אין

אַ זייט און געוואַרט ביז דער טאָבון וועט זיך נאָך מעהר איינשטילען, אַז קיינער זאָל ניט דערהערען זייער פּליעסקען אין וואַסער. זיי האָבען מורא געהאַט צו רעדען צווישען זיך, געלעגען און איינגעהאַלטען דעם אָטעם.

— דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, — האָט מענדעל זיך אָנגערופען — איך וועל נעהמען די מאַמע אויף מיין רוקען און דו, שלמה, נאָך מיר. און טאָמער וועסטו, חלילה, שוואַך ווערען, כאַפּ דיך אָן אין מיר.

דאָס וואַסער האָט איינמאָל נאָכ'ן אַנדערען געגעבען אַ שטילען גאָס, און צוויי שוואַרצע פלעקען האָבען זיך געטראָגען איבער דער אויבערפלעך פון וואַסער, אויפרודערענדיג די שטילע גערונצעלטע וועללען. דער טייך האָט זיך געגעבען אַ וויעג צוריק, און שטילע וועללען איינע נאָך דער אַנדערער, האָבען אָנגעהויבען צו קלאַפּען אויפ'ן זאַמדיגען ברעג.

אויפ'ן ברעג איז געלעגען אַ קאָזאַק אויף זיין זאַטעל און געקוקט אין די גרויסע שטערען אין הימעל אריין, צוזינגענדיג זיך אַ לאַנג-מעלאַנכאָלישען נגון. עס האָט איהם אויפגעוועקט פון זיין וואַכענדיגען דרימעל דאָס וויעגען זיך פון די וועללען אויפ'ן ברעג. ער האָט זיך פלינק אומגעקוקט, און זיין שאַרף סטעפּישעס אויג האָט גלייך בעמערקט די צוויי שטראָמעלעך וואָס ציהען זיך איבער דער גערונצעלטער רוהיגער אויבערפלעך פון וואַסער. זיין נייגיעריגקייט האָט אריבערגעוואויגען זיין פוילקייט, וועלכע האָבען ביידע אַ מינוט מלחמה געהאַלטען אין זיין געדאַנק. ער האָט גענומען זיין פּיקע, באַרפוס איז ער געווען, די תמוז-נאַכט איז געווען אַ וואַרעמע און דאָס וואַסער האָט אַ פּליעסקע געגעבען.

אין אימפּעט פון שווימען האָט זיך מענדלען געדוכט צו פאַרנעהמען אַ רופען „שמע ישראל“, און אויס געוואָהנהייט האָט מענדעל אין טויט-אַנגסט שווימענדיג פאַראויס מיט'ן ווייב אויפ'ן רוקען אָפּגעענטפערט: — שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד!

און ווען ער האָט זיך אויפ'ן צווייטען ברעג אָבגעשטעלט, האָט ער זיך געפונען מיט'ן ווייב אַליין, און איבער'ן אויבערפלעך פון וואַסער האָט ער אין שטערן-ליכט באַמערקט אַ שטראָמעל שווימען צוריק צום אַנדערען ברעג.

אכטער קאפיטעל

„תמכר עמך בלא הון
ולא רבו במחיריהם".
(תהלים).

וואס האסטו געכאפט, קאזאקעל?

— א אידעל, א יונגס. כ'האב געמיינט ס'איז א ווייב, אזוי האט עס זיך אויסגערוכט פון דערווייטענס. אקארשט איך זעה, עס איז א בחור מיט ציטערדיגע פאות, — האט געזאגט דער קאזאק, וואס האט שלמה'ן ארויסגעשלעפט פון וואסער, צו א צווייטען קאזאק. וועלכער האט איהם אבגעווארט ביים ברעג.

— וואס וועסטו טהאן מיט איהם? — האט דער קאזאק גע־פרעגט.

— איך ווייס ניט. איהם טויטען איז א שאד, בחנם אין וואסער געקראכען און גאר ניט געהאט.

— לעבען לאזען, וועסטו איהם מוזען צו עסען געבען.

— דאס איז אויך וואהר, — האט דער קאזאק געזאגט מיט א קרעכץ.

נעבען דעם קאזאק איז געלעגען שלמה א נאסער, א צוזאמענ־געדרעהטער. ער האט זיך איינגעהערט צו די קאזאקען'ס רייד. און עס איז איהם גאר ניט אנגעגאנגען. ער איז גרייט געווען צו שטאר־בען, און ער האט יעצט ודוי געזאגט פאר זיך. א מינוט האט ער אפשר בעדויערט זיין יונג לעבען און דאס גליק וועלכעס ער האט ערשט אנגעהויבען צו געניסען. נור ער איז געווען אזוי זיכער, אז ער וועט זיך אויף דער צווייטער וועלט צוזאמענטרעפען מיט דבורה'ן און זיי וועלען אנהויבען לעבען דאס גרויסע און אייביגע לעבען אין אייביגער רוהיגקייט, אז ער איז גליקליך געווען וואס ער קומט אזוי גאהענט דערצו. און האט ער עפעס בעדויערט, איז עס געווען וואס דבורה איז ניטא דא נעבען איהם און זיי שטארבען ניט ביידע צו־

זאַמען. די אונבעוואוסטקייט, וואָס קען זיין מיט דבורה׳ן, און פאַר וואָס ער האָט זיך צושיידט מיט איהר האָט איהם אין דער לעצטער מינוט געפּייניגט. נור באַלד איז איבער איהם געקומען די רוהיגקייט פון בטחון אין רבונו של עולם וואָס זעהט און ווייסט אַלעס.

דער קאָזאַק האָט איהם געהאַלטען ביי דער קאַפּאָטע, און אַרום זיי האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט אַנדערע קאָזאַקען. די נאַכט איז געוועזען אַ טונקעלע און אַ רוהיגע. דער סטעפּ און דאָס וואַסער זענען ערגעץ וואו געווען ביידע צוזאַמען פאַרפאַלען אין די נאַכט. נור דער ברעג פון וואַסער איז בעלויכטען געווען מיט פייערלעך. די קאָזאַקען זיינען איינס נאָכ׳ן אַנדערען צוגעקומען צום קאָזאַק. אַלע זיינען געווען נייגעריג צו וויסען וואָס דער קאָזאַק האָט ארויסגעשלעפּט פון וואַסער.

— אַ יונגע צי אַן אַלטע באָבע? און גענומען דעם שטאַלקאַץ און באַלויכטען דערמיט שלמה׳ס פּנים. דערזעהן גאָר די לאַנגע ציטערדיגע פּאות אויפ׳ן בלייכען יונגען פּנים, האָבען זיי אָנגעהויבען הויך צו לאַכען מיט ווילדע קולות.

— האָ־האָ־האָ! דער אידענע האָט ער געלאָזט אריבערשווימען דעם טייך און דעם איד האָט ער ארויסגעצויגען. זעהט, קאָזאַקען, וואָס ער האָט געפאַנגען. זעהט דעם פאַנג. אָ, דו פישער יונג איינער.

דער קאָזאַק, אַ יונגער, מיט אַ גוט געזיכט און שאַרפע קליינע צוויי אויגעלעך, האָט באַקוקט זיין קרבן. ער האָט שוין אַ פּאָר מאָל געקאָפּיעט שלמה׳ן מיט די פיס ניט פון בייזקייט, נור ניט וויסענדיג וואָס פאַר אַן עצה זיך צו געבען מיט׳ן אידען. צום סוף האָט ער באַשטימט:

— איך וועל איהם שמד׳ען, צו די צערקווע וועל איך איהם געבען. כאָטש עפּעס זיך פאַרדיענען ביי גאָט פאַר מיין ארבייט.

דאָס זאָגענדיג האָט דער קאָזאַק אַראָבגענומען פון האַרץ אַ קליינעם מעטאַלענעם צלם, און האָט איהם צוגעשטופּט צו שלמה׳ס פּנים.

— קריסטוס בעט, אויף די קניען פאַר איהם, וועל איך דיך לאָזען לעבען.

— שלמה האָט איהם ניט געענטפערט. אזוי ווי ער איז געלעגען צוזאַמענגעוויקעלט אַרום זיך, איינגענאָרעט דאָס פּנים אין קערפּער, אזוי איז ער געבליבען ליגען.

— שטעה, איד, — האט איהם דער קאזאק אויפגעהויבען — נו, דא געה איך טהאן מיט דיר א חסד. אי אין די הייליגע צערקווע וועל איך דיך אריינברענגען אי לעבען וועל איך דיך לאזען, דערפאר ווייל די קאזאקען האבען געלאכט אוים מיר. גאט בעט, בויג דיך אויף די קניען אראב פאר איהם און קוש דעם צלם, און זאג מיר נאך די ווערטער אט אזוי: „אין דעם נאמען פון פאטער, פון זוהן". זאג, פארשאלטענער איד, אז ניט וועל איך דיך הרג'ענען. אזוי ווי גאט לעבט, איך וועל דיך הרג'ענען.

נאר אזוי ווי דער קאזאק האט נור אבגעלאזט זיין קרבן, האט ער זיך ווידער געווארפען צו דער ערד, איינגעגראבען זיין פנים אין די הענד, און געשוויגען.

— מיט איהם וועסטו גאר ניט מאכען. איך קען אזעלכע לייט־לעך. אט האב איך איינעם געכאפט אין קארסון, א יונגען, א שעה־נעם, א שאד געווען צו הרג'ענען. די טאכטער האב איך איהם גע־וואלט געבען פאר א ווייב. „שמד זיך, זאג איך איהם, און די טאכ־טער וועל איך דיר פאר א ווייב געבען, וועסטו מיט מיר אין סעטש געהן, א קאזאק וועסטו ווערען". עס האט גאר ניט געהאלפען, גע־מוזט איהם צו'הרג'ענען. הארטע לעדער דאס. די רבנים טהוען זיי בשוף אן. אזא רויטען וויין געבען די רבנים זיי צו טרינקען ווען זיי אידישען זיי, און דער רויטער ווייו לאזט זיי ניט פארגעסען אן זייער אמונה. וועסט גאר ניט מאכען מיט איהם. הרג'ע איהם צו

— די רבנים זייערע גיבען זיי בלוט צו טרינקען ווען מען בא־שניידט זיי. און דאס בלוט האט זיך אזא קראפט, אז יעדעס מאל, ווען זיי ווילען זיך שמד'ען קומט דאס בלוט און שטערט זיי, — זאגט א צווייטער.

— מען זאגט, אז זיי זעהן עפעס אזא ליכט, איידער זיי שטאר־בען, אין דעם ליכט זעהען זיי זייערע מוטערס, און דאס לאזט זיי ניט זייער גלויבען איבערטוישען. אבער ווען מען פארשטעלט זיי די אויגען זעהען זיי דאס ליכט מעהר ניט זעהען.

— וואס איז דער חילוק, וועסט גאר ניט מאכען מיט איהם, הרג'ע איהם צו.

— שענק איהם מיר! — בעט זיך ביי איהם א צווייטער קאזאק.

— וואס וועסטו טהאן מיט איהם?

— איך וועל איהם מיין באבע א געשענק מאכען.
די קאזאקען לאכען.

— הרג'ע איהם צו, לאז איהם זיך ניט מוטשען, אן עברה אויס גאט'ס באשעפעניש צו לאכען, — זאגט אן אלטענקער.

— דו האסט רעכט, פעטערעל, בעסער איהם הרג'ענען — באשטימט דער קאזאק, וועלכער האט שלמה'ן געפאנגען.

פון דער וייטענס הערט זיך א לירע שפיעלען. אן אלטיטשקער קומט צו צו די קאזאקען, אונטערגעלעהנט אויף זיין שטעקען, גרימפעלדיג אויף די סטרונעס.

— אך, קאזאקען, וואס לאכט איהר דא?

— זעהסט דאך, אלטער, א אידעל געפאנגען, און מען ווייסט ניט וואס צו טהאן מיט איהם.

— פארקויף איהם צו מוראד כאן. ער קויפט אלע אידעלעך אויף. פאר אן אלטען צאהלט ער א זילבער־שטיק און פאר א יונגען — א גאלדשטיק. אפשר וועסטו קענען אויסהאנדלען נאך א טאפ מאטעריש ביער פאר חברה קאזאקען צו טרינקען. א כיטרע יונג, דער מוראד כאן. א שלל פון פערזישע דיוואנען און טערקישע כלי־זיין וועט ער קריגען פאר די אידעלעך דארט אין טערקיי. און אונזערע ברידערלעך, די קאזאקען, ווייסען ניט צו שאנעווען זייער אייגענע סחורה. הרג'ענען אוועק די אידעלעך. אין קאנסטאנטינאפאל גיט מען פאר זיי געלד.

— קלוג רעדסטו, אלטיטשקער. זיי ווייסען ניט, אונזערע ברידערלעך קאזאקען, ווי אומצוגעהן מיט זייער אייגענער סחורה, — שטימט מיט איהם איין אן אנדער קאזאק.

— העי, אלטיטשקער, ברענג אונז צו מוראד כאן. וואו איז ער? זאגט דער קאזאק, אננעהמענדיג שלמה'ן ביים רוקען און שלעפענדיג איהם נאך זיך.

— דו לאז איהם אפ, ליעבער, שאנעווע איהם. פאר א טויטען אידען וועט מוראד כאן גאר ניט וועלען געבען, — זאגט דער אלטיטשקער.

— מאך איהם אונטערשפרינגען א ביסעל, ווי א פערדעל. אקוויט גיב איהם צו טרינקען, ער זאל אויסזעהן לעבעדיגער.

איינער פון די קאזאקען האט גענומען א קופערנע כלי פון אקע־ווים און צוגעבויגען צו שלמה׳ס מויל און גענויט דעם האלב־טויטען יונגענמאן צו טרינקען.

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד! — האט שלמה געהערט אין זיין אויער רופען.

האלב אין חלום, האלב אויפגעוואכט פון בראנפען, האט ער זיך אומגעקוקט און דערזעהן דעם אלטיטשקען, וועלכער האט איהם אנ־גענומען ביי דער האנד און גערופען צו איהם:

— אך, וואס, דו אידעל, דו שלאפסט, וואך אויף, גאט לויב.

שלמה׳ן איז די שטימע פארגעקומען באקאנט, זעהר באקאנט, נור ער האט ניט געדענקט וואו ער האט זי געהערט.

זיי זיינען אנגעקומען פאר א גרויסען הויף מיט א פלויט ארומ־גערינגעלט און פון איבער דעם פלויט האט זיך געהערט א מורמלען, א אידישער רעש, ווי עס וואלט וועד דארט גערעווענט. פאר דער טהיר פון הויף איז מוראד כאן געזעסען אויף א דיוואן און נע־בען איהם האט זיך געברענט א טינטעל סמאלע. אויפ׳ן דיוואן פאר איהם זיינען אויסגעלעגט געווען קופקעלעך קופערנע און זילבערנע מטבעות, פארשיעדענע טערקישע כלים, דיוואנען, חפצים צו טוישען זיך. מוראד כאן מיט זיינע לאנגע, אראפהענגענדע וואנסעס און שטילע אויסגלאשענע אויגען איז געזעסען א שווייגענדיגער, א קרענקליכער, און נעבען איהם זיינען געשטאנען צוויי טאטערען מיט באדעקטע קעפ און האבען אויסגערופען אויף קאזאקיש:

— ברידערלעך קאזאקען, ברענגט אייערע געפאנגענע צו מוראד כאן. מוראד כאן, דער גרויסער סוחר, קויפט שקלאפען אויף.

— קאזאקען, קאזאקען, מוראד כאן באצאהלט מיט גוטע טער־קישע געלד פאר שקלאפען.

א קליינער טאטער איז צוגעקומען צו דער גרופע קאזאקען, באקוקט שלמה׳ן, באטאפט איהם, און האט אנגעוויזען מיט דער האנד אויף צוויי שטיקלעך מטבעות.

— מיט א טינדעל טאטעריש ביער, — האט דער קאזאק גע־רונגען זיך. דער טאטאר האט געשאקעלט מיט׳ן קאפ אויף ניין.

— אזוי וועל איך איהם צו׳הרג׳ענען, ווי גאט לעבט — צו׳־

הרג׳ענען. א טינדעל טאַטעריש ביער אַז דו גיסט פֿאַר די קאָזאַקען צו טרינקען איז גוט, אַז נישט — צו׳הרג׳ענען.

דער טאַטער איז צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן, וועלכער איז געזעסען די פּיס אונטער זיך, אַ טרויעריגער און אַ שטומער, ווי אַ מענש וואָס וואָלט געוועז געליטען פון אַ קרענק. דאָס פּנים גלייכגילטיג, און זיינע לאַנגע קאַלעמוטנע אויגען האָבען קיין אויסדרוק ניט געהאַט.

מוראַד כאַן האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אויף ניין.

— אַזוי וועלען מיר איהם צו׳הרג׳ענען און די טאַטערען נישט פֿאַרקויפֿען.

— שטעהט, קאָזאַקענדלעך, שטעהט — זאָגט דער אַלטער ליריק, און צוגעהענדיג צום טאַטער, זאָגט ער צו איהם אין אויער אַריין, האַלב צומאַכענדיג מיט די הענד:

— אַ וואָזשנע אידעל אַט דער געפֿאַנגענער, — ווייזט ער אויף שלמה׳ן — איך קען איהם, אַ ראַבין איז ער. די אידעלעך אין סמיר-נאַ וועלען אַ סך אויסלייז-געלד געבען פֿאַר איהם, אַ ראַבין איז ער.

דער טאַטער איז ווידער צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן און איבער-געגעבען איהם, וואָס דער אַלטער האָט געזאָגט.

מוראַד כאַן האָט געגעבען אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ. דער טאַטער האָט גענומען אַ גאַנשער מיט טאַטעריש ביער, וואָס איז געשטאַנען בעבען מוראַד כאַן, און צוגעטראָגען עס צו די קאָזאַקען. דער טאַטער האָט גענומען פון זיי שלמה׳ן און איהם אַריינגעלאָזט אין הויף אַריין צו די געפֿאַנגענע.

פון דער צווייטער זייט פּלויט האָט זיך געהערט תהלים זאָגען:
„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא...״

— קומט, פֿאָני ברידערלעך, טרינקען — האָבען די קאָזאַקען געשרופען, און אוועקגעזעצט זיך אויף דער לאַנגע טרינקען דאָס טאַ-טערישע ביער.

— און דו, ליריק, שפּיעל אונז עפּעס אַ פֿרעהליכעס, און עפּעס אַ טרויעריגעס — האָבען זיך אַנדערע געבעטען

די קאזאקען האבען זיך ארומגעזעצט ארום לידיק. דער ליריק האט גענומען זיין הארפע, אנגעהויבען צו גראמפלען און צוזינגען:

„וו׳נאשו זעמליו נאס,
וו׳נאשו זעמליו נאס"...
טינקו, טינקו ביע בעדוי,
סוואיע סערדצע ביע זאפסוי,
בענדזשע מאטקא וויקופליאנא,
בענדזשע כאטקא וויבודאוואנא.
באנזשי מאנדרי, פאטשאי קאנצא!
אברהמניו, אברהמניו, אברהמניו,
סטארשיק טי נאש,
יצחק׳ניו, יצחק׳ניו, יצחק׳ניו,
דזשיעדזשעק טי נאש,
יעקב׳ניו, יעקב׳ניו, יעקב׳ניו,
אטיעץ טי נאש,
טשוואזש ווי ביע פראסיטע,
טשוואזש ווי ביע פראסיטע,
טשוואזש ווי ביע פראסיטע
פאנא באגו זא נאס?
וו׳ זשע נאשי כאטקי וויסטראאילי,
נאשו זעמליו וויקופילי,
נאס בי וו׳זעמליו אטוויזילי,
וו׳נאשו זעמליו נאס...
וו׳נאשו זעמליו נאס

און נאך זיי האט דאס גאנצע פעלד קאזאקען מיטגעזונגען אין באר:

„וו׳נאשו זעמליו נאס,
וו׳נאשו זעמליו נאס".

און פון דער צווייטער זייט פלויט האט זיך געהערט א געזאנג מיט יונגען נאך אלטען:

„וו׳נאשו זעמליו נאס,
וו׳נאשו זעמליו נאס".

נײנטער קאַפּיטעל

גורל

אין דער סטעפּ האָט געברענט אַ פֿײַערל פֿון צווײַגן. נעבן פֿײַער זײַנען געזעסן דרײַ קאָזאַקן און געדונגען זיך:

— איך האָב זי דער ערשטער דערזעהן, דורך דעם געהער זי צו מיר, — האָט געזאָגט אײנער פֿון זײ, אַן אַלטער. זײַן אויסגע־טריקנט געזיכט איז באַלויכטען געווען פֿון די קנאַקענדיגע ברע־נענדיגע צווײַגן, און עס האָט אין דער נאַכט אַרויסגעשײַנט זײַנע קלײנע אויגעלעך, וועלכע זײַנען געזעסן אין זײַן גרויס, ברייט גע־זיכט, ווי צוויי ראַזשינקעס אין אַ גרויסען טייג. ער האָט זיך אַראָפּ־געבויגען צו דעם מיידעל, וואָס איז געלעגען אַ ביסעל ווייטער אָפּגע־רוקט פֿון זיי אויפ'ן נאַקעטען פֿעלד, און איז געווען צוגעדעקט מיט אַ ווײַסען קאָזאַצקישען כאַלאַט. ער האָט זי געפּרואווט גלעטען מיט זײַן אַלטער באַהאָרטער האַנד, נאָר עס האָט איהם אַוועקגע־שטופּט אַן אַנדערע האַנד פֿון אַן אַלטער, וואָס האָט געקניעט נעבען איהם, געווען אין דרייען אײַנגעבויגען און געוואַכט איבער דעם מיידעל.

— דאָס איז גאָר נישט וואָס דו האָסט זי דערזעהן צוערשט, באַהאַלטענדיג זיך צווישען די גרעזער — האָט געזאָגט דער צווײַ־טער. געזעהן האָסטו אַן אַלטען עזעל און צום סוף איז דאָס געווען אַ זשרעבעקעל אַ יונגס. אַן אַלטע באָבע האָסטו געזעהן, אַ קאָזאַטש־קעלע אַן אַלטס, און מיר האָבען זי פֿון די קשאַקעס אַרויסגעפּלאָ־שעט. ערשט איך האָב דערקענט אין איהר די יונגע אידישקע. איך האָב דאָס טוך פֿון קאָפּ געצויגען, און די בלאַטע פֿון פּנים אָבגעוואַ־שען, מיט וואָס די אַלטע מכשפה האָט זי פֿאַרשטעלט. דו האָסט געזעהן אַן אַלטע, בלינדע שקאַפּע, אַ לאָהמען אַלטען אייזעל — דאָס האָסטו געזעהן, און איך האָב געפֿונען אַ אָדעריל אַ יונגס, אַ טײַבע־

גע — נו, צו וועמען געהערט זי, צו מיר אָדער צו דיר? — האָט זיך געקריגט מיט דעם אַלטען אַ יונגער קאָזאַקישער שגץ. דער פּלאַם האָט בעלויכטען זיין רונדיג פּול פּנים, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון זיין הויכען פוטערנעם הוט, מיט אַ פּאָר שווארצע נאַאיווע אויגען, וואָס האָבען געקוקט גוטמוטיג אַפילו אין געבייזער.

— און איך זאָג: אַלע דריי האָבען מיר זי געפונען, געהער זי צו אַלע דריי. אַזוי איז עס חבר'יש און קאָזאַקיש, — האָט זיך אָנגערופען דער דריטער קאָזאַק, וואָס איז געזעסען נעבען פייער. ער האָט זיך נישט אויפגערעגט און נישט געשריען, ווי די אַנדערע צוויי, נאָר ער האָט גערעדט פעסט און זיכער. זיינע צוויי וואָנצעס זיינען איהם אַראָפּגעהאַנגען איבער'ן מויל, ווי צוויי שנירלעך ביי אַ דאַק. ער איז געווען האַלב נאַקעט, און דאָס ליכט פון פייער האָט באַלויכטען דעם קופערנעם קאַליר פון זיין לייב. ער האָט געשמאָלצען אַ שטיק חזיר־פעטס אויף אַ שפּיעז אין פלאַם־פייער. פון חלב האָט געטריפט טראָפּענס צולאָזען פעטס אין פייער אריין, פון וואָס דאָס פייער האָט אויפגעקנאַקט. דאָס פייער האָט געגאָסען אַ רויטען שיין אויף זיין קופערנעם געזיכט, וואָס האָט יעצט אָנגענומען אַן אַש־קאַליר, מיט זיינע לענגליכע שווארצע איינגעגראָבענע אויגען. זיין פּנים איז געווען לענגליך, זיינע באַקען־ביינער האָבען זיך הארט ארויסגעשניטען פון זיין געזיכט, און איבער זיין גאָמבע האָבען געוואַקסען איינצעלנע שטייפע שווארצע האָר. אַ לאַנגער לאָק, וואָס איז איבערגעבליבען אויף זיין שטערען פון זיין געגאָלטען קאָפּ, האָט זיך פאַרוואָרפען איבער דער באַק, און דאָס האָט געגעבען זיין געזיכט אַן ענערגישען שטום־טויטען אויסדרוק, ווי עס וואָלט קיינמאָל דארויף קיין שמייכעל געשיינט.

— אַלע דריי? אָ, ניין, פּאַני בראַט, אָדער איינעם, אָדער קיינעם נישט, — האָט איהם אָפּגעענטפערט דער יונגער.

— הע־הע, יונגער שמויסעל, רעד נישט אַנטקעגען אַן אַלטען קאָזאַק. צייטען אָנגעקומען, — האָט דער ערשטער אַלטער געקרעכצט.

— אַזוי טויטען זי, — האָט זיך אָנגערופען דער זיצענדער קאָזאַק.

— אַ שאָד צו טויטען, פּאַני בראַטצי, — האָט זיך אָנגערופען

דער ערשטער קאָזאַק. בעסער זי צו ברענגען צו די טאָטערען, דער כאַן האָט אַזעלכעס נישט אין זיין הארעם. ער וועט אונז געבען אַ זעקעלע מיט גאָלד פאַר איהר, און מיט'ן גאָלד וועלען מיר זיך צור־טיילען.

— און וואָס נאָך וועסטו פיהרען צום כאַן? דיין אייגען ווייב און דיינע טעכטער? אַך, צייטען אָנגעקומען, קאָזאַקען זיינען גע־וואָרען די משרתים פון דעם כאַן. כמעלניק האָט אונז אין גאַנצען פאַרקויפט צו די טאָטערען. אַ קאָזאַק טאָר זיך שוין אַליין נישט פאַרגינען אַ שעהנע אידישקע — אַלעס פיהרען צום כאַן. ניין, פאַני בראַטצי, אָדער זי וועט צו איינעם פון אונז געהערען, אָדער טויטען — האָט זיך אָנגערופען דער האַלב־נאַקעטער קאָזאַק, און זאָגענדיג דאָס, האָט ער ארויסגענומען פון הינטער זיין גאַרטעל אַ גענעהט טאָרבעלע און דערפון אויסגעשיט ביינערנע ווערפעל. — פאַני בראַ־טצי, זאָלען מיר טהאָן ווי קאָזאַקען, מיר וועלען גורל וואַרפען, אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם וועט זי געהערען — יענעמס גליק, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ שעהנע אידישקע.

— רעכט. גערעדט ווי אַ חבר און ווי אַ קאָזאַק. אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם האָט זי גאָט באַשערט, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ אידישקע.

דער יונגער קאָזאַק איז געשטאַנען אין שטילען נאָכדענקען, און האָט געקוקט מיט זיינע סאַמעטענע אויגען אויף דעם ווייסען כאַלאַט, אונטער וועלכען עס איז געלעגען דער קרבן.

— ברודערל, גיב נאָך, צוליעב אַ אידישקע זאָלען זיך קאָזאַקען צושלאָגען? צו דעם, וואָס גאָט וועט געבען, וועט זי געהערען, און טאָמער נישט די, וועסטו קענען האָבען אידישקעס דיין מאָמעס שטאָל אָנצופילען. קריווע־נאָס וועט אונז נאָך טולטשין פיהרען, דאָרטען זיינען זיך צונויפגעלאָפען אידישקעס פון גאַנץ אוקראַינאַ, און וועסט דיר קענען אויסקלייבען וויפיעל דיין הארץ געלוסט.

דער יונגער קאָזאַק האָט זיך פּלוצים אָראָפּגעבויגען צום פייערל, גענומען די ווערפעל און געוואָרפען:

— דריי, אכט, פינף, — האָבען זיי אָנגעהויבען צעהלען.

— זעקס, דריי, צעהן.

— גוט געטראָפען!

— פינף, אכט, צוועלף!

האָט ווער אויסגעשריען און געלאַכט און דאָס געלעכטער האָט אָפּגעשלאָגען זיין עכאָ אין ראַנד פון דער נאַכט אין פעלד.

אונטער דעם ווייסען קאַזאַצקישען מאַנטעל איז געלעגען דבורה און איהרע גלאַנצענדיגע אויגען האָבען צוגעקוקט צו דעם שפּיעל פון ווערפעל ביים שיין פון פייער. זי האָט געוואוסט, אז דאָס שפּיעל געהט וועגען איהר. זי שטעהט אין קאָן. נאָר איין מינוט האָט זי נישט פאַרצווייפעלט. עפּעס אַן אינערליכע זיכערקייט, אז גאָט וועט איהר העלפען, האָט אָנגעפילט איהר הארץ. זי האָט געגלויבט אין דעם, וואָס שלמה האָט איהר געזאָגט בעפאָר דעם אוועקגעהן, אז גאָט וועט זיי נאָך ביידען צוזאַמענברענגען און זיי וועלען לעבען צוזאַמען. דאָס גליק פון איהר לעבען מיט איהר מאַן די צייט, וואָס זיי זיינען געווען צוזאַמען, האָט זי געדענקט אין איהר נויט און געדענקט נאָך דעם. — פון דעם האָט זי זיך באַרוהיגט, און מיט זיכערהייט געגלויבט, אז די צייט וועט קומען, אז גאָט וועט זי פון אַלע נויטען ארויסנעהמען און צוריקברענגען צו איהר מאַן. און דער גלויבען האָט איהר מוט געגעבען צום לעבען.

נאָך אַמאָל האָט מען געשריען ביים פייערל.

— דריי, זעקס, פינף.

— זיעבען, דריי, אכט.

— כאַ־כאַ־כאַ.

— פיער, אכט, צוועלף, — האָט אַ הוילע שטימע שווער געלאַכט אין דער נאַכט אריין.

נאָר דאָ האָט זיך פּלוצים פון דעם גראָז אויפגעהויבען דער שווארצער פּלעק, וואָס האָט געקוקט געבען דבורה׳ן, און וואָס אַלע האָבען געמיינט, אז זי איז שוין פאַרשוויגען אויף שטענדיג, פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען פון דעם טאַטערישען קאַזאַק.

— אויף אייערע נשמות ווארפט גורל, אויף אייערע מוטערס, נישט אויף מיין אַדערל, אויף מיין יונגס, נישט אויף מיין אויסגעוועהטאָגטס, אויף מיין אייגענס, — האָט די אַלטע מאַרושאַ געשריען

צו די קאַזאַקען. און אַראָפּבויגענדיג זיך צום יונגען ווייבעל, האָט זי זי אַרומגענומען און געטרייסט:

— נשמה'לע מיינס, גאָט וועט אונז העלפען. וועסט זעהן, אַ פייער וועט גאָט שיקען אויף זיי. אָ, די קאַזאַקען זיינען ווילד געוואָרען, אין גאָט פאַרגעסען, אייגענע טאַטע־מאַמע פאַרגעסען. פאַר'ן קעניג האָט עס נישט קיין מורא, און קיין געזעץ היט עס נישט. אָ, עס וועט אייך פאַרטיליגען גאָטס כעס, מיט אַ דונער און מיט אַ בליץ. די בריקען וועט ער ברענען אונטער אייך, די ערד שפּאַלטען, און גיהנום וועט איהר איינגעזונקען ווערען, איהר הינד'ס זיהן.

— שווייג, אַלטע מכשפה, שווייג, וואָס דו האָסט זיך צום טייוועל פאַרקויפט.

— די צונג איהר אויסשניידען.

— ניין, בעסער דעם יאָפּ, וועסטו פאַרשפּאָרען די צונג באַזונדער.

פון אונטער דעם ווייסען כאַלאַט האָבען יעצט די גלאַנצענדיגע שוואַרצע אויגען געעפענט זיך צום הימעל און געקוקט אין די שטערען אַריין, און געגלויבט, אַז דאָרט, אין די שטערען, זיצט דער, וואָס ווייסט און זעהט אַלעס.

איין זאַך האָט זי געוואוסט, אַז זי וויל נישט שטאַרבען. ניין, זי וועט אַזוי לאַנג לעבען און קעמפּפען פאַר איהר לעבען ווי ווייט זי וועט קענען, אַזוי ווי זי האָט צוגעזאָגט שלמה'ן. נישט פאַר זיך, נאָר פאַר איהר מאַן, אַז זי זאָל די זכיה האָבען צו זיין אַ מוטער פון זיינע קינדער —

די קאַזאַקען האָבען געוואָרפען גורל צום לעצטען מאָל.

— צום לעצטען מאָל.

— דריי, זעקס, פינף.

אויפ'ן געדאַנק איז איהר יעצט געקומען יענער שבועות אין דער פריה בעפאָר דער אונגליק איז געקומען, ווי די גרינע בוימער און די גרינע לאַנקעס קוקען דורך די קליינע פענסטערלעך אין זייער קליין שטיבעל אַריין. זי זעהט איהם איצט זיצען ביי דער גמרא, זי זעהט, ווי ער שאָקעלט זיך איבער דער גמרא, און לערענט הויך. זי הערט זיין שטים, עס קלינגט איהר אין די אויערען זיין שטים, ווי אַ געזאַנג.

און זי שטעהט ביים קאַסטען און זי פוצט זיך אויס פאַר איהם, ביין. פאַר גאָט אין שוהל אַריין, אין די יום־טוב׳דיגע ציערונג, וואָס ער האָט איהר פון לובלין מיטגעבראַכט, און זי געהט צו צו איהם מיט׳ן שטערען־טיכעל, און ער לעגט איהר די הענד אויפ׳ן קאָפּ אַרויף, און קוקט איהר אין די אויגען אַריין.

פון פייערל האָט איצט אויפגעקנאַלט אַ רעש, אַ פּאַטשען מיט די הענד, אַ ווילד חיה׳דיג לאַכען. זי האָט נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָס איז, נאָר זי האָט געוואוסט, אַז יעצט קומט די ריכטיגע מינוט, און יעצט וועט איהר גאָט העלפען.

פון פייערל האָט זיך ווער אויפגעהויבען. דער שווייגענדיגער באַקעטער קאָזאַק איז צוגעגאַנגען צום ווייסען פלעק מיט שאַרענדע טריט, און אַראָפּגעריסען דעם ווייסען קאָזאַקישען מאַנטעל, עס איז אַנטפּלעקט געוואָרען פאַר דער נאַכט און די שטערען אַ מיידעלשער קערפּער, האַלב פאַרהילט אין אָפּגעריסענע שמאַטעס, וועלכער האָט זיך איינגעקאָרטשעט און איינגענאָרעט אין זיך ווי אַ וואָרעם.

— דו וועסט נישט צוגעהן, דו וועסט מיין קינד קיין שלעכטס נישט טהאָן, די אויגען וועל איך דיר אויסדראַפּען, — איז ווי אַ צורייצטע קאַץ אויפגעשפּרונגען די אַלטע מאַרושא צווישען דעם קאָזאַק און דעם ווייבעל, און אויסגעשטרעקט צו איהם די צוויי פינגערדיגע הענד.

זי האָט נאָך געוואָלט עפּעס זאָגען, ווי אַ געבעט און אַ גע־וויין. נאָר מיט אַ מאָל האָט אַ קנאַק געטהאָן, און די אַלטע מאַרושא האָט זיך אויסגעשיט אויף דער ערד ווי אַ בינטעל צובראָכענע ביינער און געקרעכצט:

— דערבאַרם דיך, פאָטער.

דער קאָזאַק האָט אויסגעשטרעקט די האַנד און געזוכט אָנצונעה־מען דבורה׳ן, נאָר פלינק ווי אַ קאַץ האָט דבורה געגעבען אַ שפּרונג אָפּ פון איהם, זי האָט געזוכט מיט איהרע אויגען הילף, און עס האָט איהר אַ שיין געגעבען די ווייכע פיגור פון יונגען קאָזאַק, וואָס איז יעצט באַלויכטען געוועזען פון פייער, ביי וועלכען ער איז געשטאַנען. זיין סאַמעטענער טרויעריגער בליק האָט איהר געגעבען אַ גלעט, און אַ שטראַהל פון רעטונג האָט געגעבען אַ לייכט אויף אין איהר געדאַנק.

— ראטעווע מיך פון איהם, איך וויל נישט געהערען צו איהם,
— האט זי זיך איינגעקארטשעט אין דעם יונגען קאזאק און באהאלטיין זיך אין איהם, ווי א קינד אונטער א בוים, ווען עס רעגענט.

דער יונגער קאזאק האט א צאפעל געטהאן. איהר מיידעלשע שטימע, וואס ער האט צום ערשטען מאל געהערט זייט ער האט זי געפאנגען, האט אין זיין הארץ א ציטער געגעבען. און ווען זי האט געקוקט איהם אין פנים אריין מיט איהרע בעטענדיגע, פייכטע אויגען, האט ער איהר בליק נישט געקענט איבערטראגען, און האט איהם אויסגעמיעדען. דאך איז ער געבליבען שטעהן ווי א בוים, ער האט זיך נישט באוואויגען, זיין געזיכט איז בלייך געווארען, און זיין הארץ האט איהם אונפארשטענדליך אנגעהויבען צו קלאפען.

א מינוט האט דער צווייטער קאזאק צוגעקוקט, וואס דער יונגער וועט טהאן. באלד איז ער צוגעגאנגען מיט שווערע טריט צום ווייבעל און אויסגעשטרעקט די האנד נאך איהר.

— ער האט פאלש געשפיעלט, איך וויל נישט צו איהם,— האט דבורה געשריען, ווען דער קאזאק האט זיך אנגעהויבען צו איהר צו דערנעהנטערען.

דער יונגער איז נאך אלץ געשטאנען שטום און שטייף ווי א בוים. נאר אין זיינע אויגען האט שוין אויפגעבליצט א פייערל.

— שוייג, פארשאלטענע, צו דיין געביעטער קום! — האט ער געוואלט אנגעהמען דבורה'ן ביי דער האנד און שלעפען זי צו זיך.

דער יונגער קאזאק האט זי א רוק אפ געגעבען אין א זייט, און געשטעלט זיך דעם צווייטען אין פנים אריין.

צוויי שארפען פון מעסער האבען אויפגעפלאמט אין דעם שיין פון דעם פייער.

— קאזאקען, וואס טהוט איהר? צוליעב א אידישקע וועט איהר זיך אויס׳שחט׳ען? וועניג אידישקעס דא אין אוקראינע? קאזאקען, באדענקט זיך, וואס איהר טהוט! — האט דער דריטער געשריען.

אבער ער האט שוין מורא געהאט צוצוגעהן. ביידע קאזאקען זיינען געשטאנען איינער דעם אנדערען אין געזיכט, געקוקט זיך אין די אויגען אריין, און די רונדע טערקישע מעסערם האבען זיך געפינקעלט אין ליכט.

און פלוצים איז ער יונגער ווי א ווילדע חיה געגעבען א שפרונג ארויף אויף דעם אלטען מיט׳ן מעסער, און אין א מינוט ארום איז ער שוין געלעגען, און עס האט שווער געכארכעלט אין דער נאכט.

— פארשאלטען זאלסטו ווערען, דו זינדיגע נשמה, צוליעב א אידישקע האסטו א קאזאק אומגעבראכט. עס זאל ליעגען די זינד אויף דיר, ווי א שווערע לאסט וואו דו וועסט זיך קעהרען און ווענדען, — האט דער צווייטער אלטער געשאלטען, אויסגעשפיגען און איז אוועק איינער אליין אין די טיעפעניש פון דער נאכט.

א מאמענט איז דער יונגער געשטאנען און האט ווי עפעס נאכגעקלערט. באלד האט ער זיך ווי אן עפעס דערמאנט און גערופען צום אפגעהענדען קאזאק אין דער נאכט אריין:

— העי, אלטער, וואו געהסטו?

— איך וויל מיט דיר נישט הויזען. האסט די נשמה דעם טייוועל פארקויפט — האט א שטימע איהם אפגעענטפערט פון דער טיעפעניש פון דער נאכט.

א מינוט איז ער נאך געשטאנען און נישט געוואוסט וואס צו טהאן. ער האט זיך אומגעקוקט און געזוכט מיט די אויגען די אידישקע. ער האט זי געפונען ליעגענדיג אויפ׳ן גראז א פאר׳חלש׳ט.

ער האט זיך אראפגעבויגען, אויפגעהויבען זי און צוגעטראגען צום פייערל. גענומען זיין קאזאקישען מאנטעל און צוגעדעקט זי. אליין האט ער זיך אוועקגעזעצט נעבען איהר. דער שיין פון פייער האט באלויכטען איהר געזיכט. ער האט געזעהן דעם ווייסען בלייכען קאליר פון איהר פנים, און די הייטלעך, וואס האבען זיך אריבער געצויגען איבער איהרע אויגען־אפעל, ווי ביי א טויב, און א ווייך געפיהל האט איהם ארומגענומען צום שוואכען באשעפעניש, וואס ליעגט נעבען איהם.

צעהנטער קאַפּיטעל

אין נאַקעטען פעלד

— ווי רופט מען דיך, אידישקע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.

— דבורה.

— און מיך יערעם, — ווייזט דער הויכער קאָזאַק זיינע ווייסע ציינער אין שמייכעל.

דבורה האָט געציטערט.

— וואָס ציטערסטו? איז דיר קאַלט, אידישקע?

דבורה האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— קום נעהנטער צום פייער.

אָבער דבורה האָט זיך יעצט דערמאָנט אָן דער ניאַנע און האָט זיך אָנגעהויבען ארומקוקען.

— וואָס זוכסטו, די אַלטע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט. ער איז צוגעגאַנגען און גענומען די אַלטע מאַרושאַ, וועלכע איז געלעגען אויף דער ערד אונבאַוועגליך פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען און צוגעשלעפּט זי צו דבורה׳ן. דבורה האָט געכאַפּט איהר אַלטען קאָפּ אין די הענד אריין, און צוגעדריקט דעם אַלטערם קאָפּ צו איהר הארץ.

— דו וואַרט, איך וועל זי שוין געזונד מאַכען, — האָט יערעם געזאָגט — העי, אַלטע, גיב נאָר א נעהם פון דעם האָרן, — האָט דער קאָזאַק איהר צוגעלעגט צום מויל דעם האָרן מיט אָקעוויט, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך — גיב אַ גוטען טרונק, זשאַלעווע נישט, די ברידערלעך האָבען גענוג.

נאָכ׳ן טרונק האָט מארושאַ געעפענט די אויגען, ארומגעקוקט זיך, און דערזעהענדיג נעבען זיך דבורה׳ן, האָט זי זי ארומגעכאַפּט.

— דו לעבסט, מיין פויגעלע, אָ, דאַנקען גאָט, און צוקריכענדיג אויף אַלע פיער צו יערעם האָט זי אָנגעכאַפּט זיינע הענד און געקושט:

— דו אָדלער, דו שטאַרקער, וואָס דו האָסט אונז גראַטעוועט פון שאָטענס הענד. ראַטעווע אונז, אין גאָט׳ס נאָמען ראַטעווע דאָס פויגעלע. אַה, דו מלאך פון גאָט צוגעשיקט.

— און וואָס איז זי דיינע, אַ טאָכטער דיינע?

— מעהר פון אַ טאָכטער, אַלעס מיין, מיין לעבען, מיין נשמה.

— האָט זי אַריינגענומען דבורה׳ן, ווי זי וואָלט זי געוואָלט באַשיצען.

— זי איז דאָך אַ אידישע און דו אַ קריסטליכע.

— איך ווייס אַליין נישט. אין האַרצען איינגעבאַקען כאָטש פון אַ פרעמדען גלויבען, ווי אַ פויגעל פון אַ פרעמדען נעסט. איך האָב דאָך דאָס ערצויגען פון קליינערהייט אָן. זי מיט איהר מאַן, ווען זיי זיינען נאָך פיצינקע געווען.

— זי האָט אַ מאַן?

— יאָ, אָדלער, נישט לאַנג חתונה געהאַט, פון די שקאָלעס צוריקגעקומען, חתונה געהאַט, אין נעסט זיך באַזעצט, קינדערלעך אויסצובריהען, און דאָ איז דאָס אונגליק געקומען.

— און וואו זיינען די איהריגע?

— איין גאָט ווייסט, גראַטעוועט זיך אָדער אין די קאָזאַקענס הענד אַריינגעפאַלען. ווער ווייסט אויב זיי לעבען.

— ווי אַזוי לעבען זיי, צווישען די קאָזאַקען פאַרפאַלען, — באַשטימט דער קאָזאַק און, צוגעהענדיג צו דבורה׳ן, נעהמט ער זי ביי דער האַנד און פרעגט זי:

— און מיינע ווילסטו זיין, אידישקע?

דבורה איז געבליבען שטום.

— ווי אַזוי דיינע, אָדלער? זי האָט דאָך אַ מאַן, — זאָגט די אַלטע מאַרושאַ.

— שווייג, אַלטע, די איהריגע לעבען שוין נישט. די קאָזאַקען האָבען אַלע אידען אויסגע׳הרג׳עט. איז קיין מאַן האָט זי נישט מעהר. וועסטו זיין מיינע, אידישקע, אַזוי וועסטו לעבען, אַז נישט וועסטו שטאַרבען. ווי דו ווילסט.

דבורה איז שטום געבליבען.

— נו, פאַר וואָס ענטפערסטו נישט, אידישקע? שלעכט וועט זיין, אַז דו וועסט נישט ענטפערען. נאָכ׳ן רעכט האָסטו באַלאַנגט

צו יעפרעם סקוואז. ער האט דיך אין די שטיינער געוואונען. ער האט פאלש געשפיעלט, האב איך איהם דער'הרג'עט און דיך האב איך געראטעוועט. פאר מיר האב איך דיר געראטעוועט. ווייל דו ביזט מיר געפעלען, און איך האב דיך ליעב געקראגען, אזוי ווי איך האב דיך דערזעהן. א נו, זאג, אידישקע, און מיינע ועסטו זיין? דו האסט דאך צוגעזאגט?

דבורה איז וויעדער שטום געווען.

— דו ביזט דאך א גוטער, דו ביזט דאך א מלאך. א מוטער האט דיך געבוירען, נישט א הונד, ווי די אנדערע דארט. דו האסט דאך גאט אין הארצען. דו וועסט דאך נישט טהאן אזא זאך. וועסט זיך דאך נישט פאר גאט פארזינדיגען. זי האט דאך א מאן — האט מארושא גע'טענה'ט.

— שווייג, אלטע, אז נישט צושלאג איך דיר ווי יעפרעם. געזאגט האט מען דאך דיר, אז דער מאן איהרער לעבט נישט מעהר, צו'הרג'עט, אלע אידען צו'הרג'עט.

— און טאמער האט ער זיך געראטעוועט? — פרעגט די אלטע.

— דער'הרג'עט, אז נישט — וועל איך איהם דער'הרג'ענען. און דו, אלטע, שווייג, טייוועלשע נשמה. דו ביזט א קאזאטשקע, דארפסטו האלטען מיט'ן קאזאק, נישט מיט'ן אידען. דו האסט פארקויפט דיין נשמה צום טייוועל איד, היט דיך, אלטע! — האט דער קאזאק געזאגט בייז, אוועקגעזעצט זיך ביים פייער, ביי דבורה'ן, האט זי אנגענומען ביי דער האנד און געזאגט צו איהר ווייך, ווי ער האט נאר געקענט: דו געהערסט צו מיר, איך האב דיך צום ערשטען מאל דערקענט, אז דו ביזט יונג און שעהן. פון די לאכעס, וואס די אלטע האט דיך פארקליידט, האב איך דיך דערקענט. און ווי איך האב נאר געגעבען א קוק אויף דיר, אזוי האט דאס הארץ מיר באלד א ציטער געגעבען, און באלד האב איך דיך ליעב געקראגען און רחמנות געקראגען אויף דיר ווי אויף א טייבעל א יונגס. קיינעם וועל איך דיך נישט אפגעבען, נישט דעם העטמאן און נישט דעם כאן. איך וועל אלע צו'הרג'ענען, און דיך באהאלטען פאר מיר.

א מינוט האט דבורה געשוויגען. פלוצים האט זי דעם קאזאק געקוקט גלייך אין די אויגען אריין און געזאגט:

— איך בין דאָך ביי דיר אין האַנד. און דו קענסט טהאָן מיט מיר וואָס דו ווילסט. און דאָך האָב איך נישט קיין מורא פאַר דיר. אַ שטאַרקערער פון דיר היט מיך. דו קענסט מיך שלאָגען, און איך האָב נישט קיין מורא פאַר דיר. אז איך וועל וועלען, וועל איך ליעב האָבען, און אז איך וועל נישט וועלען — וועל איך נישט ליעב האָבען.

— אז איך וועל וועלען וועל איך ליעב האָבען, און אז איך וועל נישט וועלען וועל איך נישט ליעב האָבען, — גוט געזאָגט, אידישקע, גוט. און איך וועל דיך נישט נויטען, אז דו זאָלסט מיך ליעב האָבען, אז נישט וועל איך טהאָן אַט וואָס, — זאָגט דער קאָזאַק און געהט צו צו דער אַלטער — איך ווייס נישט וואָס זי איז דיינע: אַ מוטער, צי וואָס? אַלץ איינס, זאָג אידישקע, ועסט זיין מיין, לאָז איך זי לעבען, אז נישט, הרג'ע איך זי צו.

דבורה'ס אויגען האָבען אַ פינקעל געגעבען. נאָר איין ווייל׳ע האָט זי געצוויפעלט. באַלד איז איהר עפּעס קלאָר געוואָרען, אז זי מוז ראַטעווען די אַלטע. ווי אַזוי האָט זי נאָך נישט געוואוסט. באַטש זי איז גרייט געווען אויף אַלעס.

דבורה האָט זיך אָנגערופען ווי מיט פאַרשעהמטקייט:

— דיין וועל איך זיין, דיין ליובאַוויצע נישט.

— דאָס איז רעכט, דאָס האָסטו גוט געזאָגט. דאָס געפעלט מיר, מיין ווייבעל וועסטו זיין, מיין ליובאַוויצע נישט.

— וואָס האָסטו געטהאָן, טאָכטער, צוליעב מיינע אַלטע טעג האָסטו דיך פאַר גאָט פאַרזינדיגט. וואָס האָסטו געטהאָן? — האָט מארושא אויסגעשריען.

— שווייג, אַלטע, איך האָב זי דאָך ליעב, — זאָגט דער קאָזאַק געריהרט. — אַנדערש נישט זי האָט מיר אַ בשוּת אָפּגעטהאָן. דעם בעסטען ברודער האָב איך דאָך פאַר איהר גע'הרג'עט. ער איז דאָך געווען מיין פעטער, — ווייזט ער מיט'ן פינגער אויפ'ן טויטען קאָזאַק, — מיין לעהרער געווען, אויף פערד האָט ער מיך געלערענט רייטען, מיטן ביקס שיסען, און איך האָב איהם צוגע'הרג'עט צוליעב אַ אידישקע. די אייגענע מאַמע וואָלט איך געקענט צוליעב איהר הרג'ע־נען... סיידען נאָר אַ בשוּת האָט זי מיר אָנגעטהאָן.

דבורה'ן איז עפעס איינגעפאלען. זי האט זיך אויפגעהויבען פון פייערל, אין שיין פון פלאם האט זי זיך אויסגעצויגען און געבליבען שטעהן ווי אן ערשיינונג פון א פרעמדער וועלט.

— דאס האב איך אזוי געמאכט.

— ווי אזוי האסטו דאס געמאכט?

— מיט דעם כשוף, וואס איך באזיץ.

— און דיין שבועה געבראכען, וואס דו האסט דיין מאן געשוואו־רען, און גאט פארגעסען, דו אונגליקליכע! — האט די אלטע זי געשאלטען.

דבורה האט איהרע שלאנקע ביינערדיגע הענד צום הימעל אויס־געצויגען, איהר בלייך פנים צו די שטערען פארווארפען.

— אזוי האט מען מיר געהייסען.

— ווער?

— דער וואס זיצט אויבען, און מיט זיין מאכט.

דער נאאיווער קאזאק איז דערשראקען געווארען פאר איהר געזיכט. ער האט זיך געווענדעט צו דער גיאנע:

— וואס רעדט זי?

— איך וויים נישט, — האט די גיאנע געשטאמעלט אויך פאר שרעק. איך דערקען זי נישט. דאס רעדט זי מיט איהר גאט אזוי.

— איך האב מיינע ביינער מיט דעם כשוף־זאלב אויסגעשמירט, וואס ער האט מיר געגעבען, און קיינער קען מיר קיין שלעכטס ניט טהאן. אט שטעה איך פאר דיר, פרוביר דיין מעסער אין מיר און זעה אויב איך זאג ליגען.

דער קאזאק איז דערשראקען געווארען. זיינע נאזדרעס האבען אנגעהויבען צו ציטערען, זיין מעסער האט געבריהט זיין האנד.

— וואס טהוסטו? וואס רעדסטו? — האט זי די גיאנע ארום־גענומען.

— דו נארין איינע. א, דו אלטע נארין! וואס האסטו זיך דערשראקען? ווייסטו ניט, אז ווען גאט באשיצט מיר קען מיר קיין שלעכטס ניט געשעהן?

די גיאנע האט זיך אראבגעבעגען אויף די קניע פאר איהר, געכאפט איהרע הענד און איינגעגראבען אין זיי איהר אלטע פנים

וואס איז פייכט געוועזן פון טרערען.

פון דערווייטענס איז געשטאנען דער קאזאק. ער האט געציטערט. א שרעק האט דעם הויכען שטארקען גוי ארומגענומען פאר דער אידישקע.

— קום צו דער מאמע אהיים, אידישקע. ביי דער מאמע וועל איך דיך האלטען ביז צום שלוב.. די קאזאקען קענען קומען, דיך זעהען און אוועקנעהמען דיך פון מיר.

— איך וועל ניט פריהער געהן מיט דיר ביז דו וועסט מיר ניט ביי דיין נשמה שווערען, ביי דיין אמונה, איידער איך געה מיט דיר.

— אלעס וועל איך דיר שווערען, שעהנע אידישקע. זאג, וואס ווילסטו אז איך זאל דיר שווערען ביי מיין נשמה, ביי מיין אמונה?

— איך וויים, יערעם, אז דו ביזט א גוטער, דו האסט מיך פון שלעכטע הענד געראטעוועט. דו האסט ניט דערלאזט מיר קיין בייז טהאן. גאט וועט דיר דערפאר באצאהלען. זאג מיר יעצט צו יערעם, איידער איך געה מיט דיר, אז ביז'ן שלוב וועסטו מיך שאנעווען, מיין ריינקייט היטען און מיר קיין שלעכטס ניט טהאן.

דער הויכער קאזאק האט געשמייכעלט.

— ביי גאט זאג איך דיר צו, מיין שעהנע אידישקע, אז ביז צום שלוב וועל איך דיר שאנעווען, דיין ריינקייט היטען און דיר קיין שלעכטס ניט טהאן.

— געדענק, יערעם, דו האסט מיר צוגעזאגט ביי דיין אמונה און ביי דיין נשמה געשוואוירען. און טאמער וועסטו שלעכטע געדאנקען האבען און מיר וועלען שלעכטס טהאן, וועל איך דורך דעם כשוף וואס איך באזיץ גלייך וויסען דיינע געדאנקען. און אזוי ווי דו וועסט מיר נאר וועלען שלעכטס טהאן, אזוי וועט גלייך קומען די העכערע מאכט וואס באשיצט מיר און מיך צונעהמען פון דיר. און דו וועסט גאר ניט קענען העלפען.

— ביי גאט שווער איך, — ציטערט דער קאזאק — ווי א הייליג בילד דיך אבהיטען, ווי א הייליגע, — שווערט דער קאזאק. און ער האט זי אין זיין לאנגען ווייסען קאזאצקען מאנטעל איינגעוויקעלט און ארויסגעפיהרט זי פון פעלד צו דער מוטער אהיים. די אלטע מאַ־

דושא איז נאָך זיי נאָכגעגאנגען, און דער מאָרגען האָט זיך אָנגעהויבען צו גרויען, בעלויכטענדיג די שפּיצען בוימער וואָס האָבען אָנגעהויבען ארויסצוקוקען איבער דער וועלט ווי פון א נעבעל ארויס.

עלפטער קאַפּיטעל

פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה

נאָך האָט כמעלניצקי אונטערהאַנדעלט מיט דעם פּוילישען פעלדמאַרשאַל דאָמיניק, וועגען אונטערגעבען זיך צוריק צו דער פּוילישער קרוין, און ער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין שיקען זיינע האָרדעס קאָזאַקען חרוב צו מאַכען אונבאַשיצטע שטעדט, כדי מיט רויב צו באַצאָהלען זיינע קאָזאַקען. אָנצוהאַלטען די פריינדשאַפט פון די טאָטערען האָט ער באַדאַרפט באַרייכערען די הארעמס פון כאַן מיט שעהנע אידישע ווייבער און טעכטער, איז א האָרדע פון צעהן טויזענד קאָזאַקען, אָנגעפיהרט פון איינעם פון זיינע רויבער, קריוועָ־נאָס, אָנגעפאַלען אויף די שטעדט און שטעדטלעך פון אוקראַינע, און אָבגעווישט זיי פון דער ערד. נאָך האָרדעס קאָזאַקען זיינען נאָכגעגאנגען באַנדעס טאָטערען ווי שאַארען שוואַרצע רויב־פויגעל.

בחנם האָט דער עדעלער פירסט ווישניוויטצקי געבעטען ביי די פּוילישע שררים און מאַכטהאַבער הילף פאַר זיין קליינע מחנה פּוילישע סאָלדאַטען וואָס האָבען געקעמפט געגען די קאָזאַקען און טאָטערען. זיין שטימע, וואָס האָט געוואָרענט געגען די קאָזאַקישע געפאַהר, איז געבליבען אונבעאַנטוואָרטעט. דער פעלדמאַרשאַל דאָמיניק האָט נאָך אַלץ גערעכענט אויף כמעלניצקי׳ס יושר און ווילינקייט זיך איבערצוגעבען צו פּוילען. ער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין מאַכען קאָנצעסיעס צו די קאָזאַקען און באַשענקען כמעלניצקי׳ן מיט נייע טיטולען, מיינענדיג אַזוי ארום איינצושטילען דעם קאָזאַק. די שררים זיינען געווען פאַרנומען מיט די וואַהלען פאַר א נייעם קעניג אויף דעם אָרט פון פאַרשטאָרבענעם קעניג וולאַדיסלאַוו. קיינעם איז נישט אָנגעגאַנ־

גען דער גורל פון דער ווייטער אוקראַינישער פּראָווינץ. צום סוף האָט וױשניוויעצקי אַליין אויך געמוזט אויפגעבען זיין קליינע פּױלישע אַרמעע און איז געפּאָהרען קיין וואַרשא זוכען הילף ביי די פּאַרהו־לעטע פּריצים פאַר דער אונגליקליכער אוקראַינישער באַפעלקערונג.

דערווייל איז דאָס גאַנצע לאַנד פריי און אָפען געלעגען פאַר די קאָזאַצקישע האָרדעס. ווי א טייך וואָס פאַרפלייצט, אַזוי האָבען זיי זיך געטראָגען פון שטאָדט צו שטאָדט און אָפּגעמעקט אַלעס לעבעדי־גע, שטעדט פאַרברענט און פאַרמעגענס באַרויבט. און די באַפעלקערונג, סיי אידישע סיי פּױלישע, אויסגעשאָכטען מיט'ן שווערד יונג און אַלט. א חוץ די, וואָס האָבען זיך געטויגט פאַר די שקלאַפען־מערק, האָבען די טאַטערען געלאָזט לעבען. און מיט די שעהנע ווייבער און מיידלעך האָבען זיי באַרייכערט זייערע הארעמס.

נאָך נעמיראָוו האָבען זיי זיך געלאָזען קיין טולטשין. אין טולטשינער פעסטונג האָבען זיך באַהאַלטען די אידען פון די אַרומיגע שטעדטלעך און די ענטרונענע פון נעמיראָוו. האָט זיך אַנגעזאַמעלט אין טולטשין א אידישע באַפעלקערונג פון צעהן טויזענד נפשות מיט זעהר פיעל אידישע רייכטום, וואָס די אידען האָבען מיטגענומען מיט זיך. און אויף דעם פאַרמעגענס האָבען זיך געלאָזט די קאָזאַקען, און אויף די ווייבער און מיידלעך די טאַטערען.

נאָר אַזוי לייכט איז קריווע־נאָס מיט זיינע האָרדעס קאָזאַקען נישט אָנגעקומען טולטשין צו נעהמען. טולטשין איז געווען א פעס־טונג, און די אידען, וועלכע זיינען מייסטענס געווען אַנטלאָפענע פון חרוב־געוואָרענע שטעדטלעך, האָבען געוואוסט וואָס עס הייסט אריינ־צופאַלען אין קאָזאַצקישע הענד. האָבען זיי אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז בעסער אין דער שטאָדט פאַר הונגער אויסגעהן, בעסער אין קאַמפף צו שטאַרבען, איידער צו די קאָזאַקען אין די הענד אריינצופאַלען.

אין דער שטאָדט האָט זיך אויך געפונען א רעכט ביסעל פּאָליאַ־קען, אייניגע הונדערט פּױלישע זעלנער. האָבען די אידען מיט די פּאָליאַקען אָפּגעמאַכט א בונד, געשוואָרען זיך, און דער רב ר' אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין, און דע"ר דוכס טשווערטשינסקי, האָבען זיך אויף א כתב אונטערגעשריבען, אַז זיי זאָלען ביז צום

לעצטען מאן, ביז צום לעצטען טראָפּען בלוט קעמפּפען זייט ביי זייט און די שטאָדט באַשיצען פון קאָזאַצקישע הענד.

און אַ גרויס ברודערשאַפט איז געוואָרען צווישען די פּאָליאַקען און די אידען. די אידען האָבען זיך אין די שוהלען פאַרזאַמעלט, די פּאָליאַקען אין די קירכען, און גאָט געבעטען, אַז ער זאָל זיי מציל זיין פון די קאָזאַצקישע הענד, און געשוואָרען זיך צו באַשיצען איינער דעם אַנדערען. מען האָט זיך „פּאַן בראַטעוועט". די פּאָליאַקען האָבען געשריען צו די אידען: „קאָכאַימע זשע", און די אידען האָבען זיך געטיילט מיט זיי דאָס עסען, וואָס זיי האָבען אין שטאָדט אָנגעזאַמעלט אום אויסצוהאַלטען די באַלאַגערונג ביז הילף וועט קומען פון די פּוילישע שררים.

די פּאָליאַקען און די פּוילישע זעלנער, אונטער דער פיהרערשאַפט פון פּריץ טשווערטשינסקי, וועלכע זיינען געווען מעהר געלערענט אין מלחמה־טאַקטיק ווי די אידען, און געוואוסט ווי אומצוגעהן מיט געוועהר, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די פעסטונג פון טולטשין. און די אידען, וואָס זיינען געווען אין אַ פיעל גרעסערער צאָהל פון די פּאָליאַקען און מעהר מוטהיג פון די פּאָליאַקען, ווייל זייער געפאַהר איז געווען אַ גרעסערע, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די שוואַכערע און אונבאַשיצבאַרע טיילען פון דער שטאָדט.

זיי האָבען זיך באַלאָדען מיט טערקישע כלי־זיין, מיט פּולווערשיסענדע ביקסען, וואָס זיי האָבען באַקומען פון דער פעסטונג. זיי האָבען אַרום דער מויער אויפגעשטעלט הויכע רישטאָוואַניעס, לייטערס, באַשטעלט זיי מיט געשטעלען און אָנגעזאַמעלט אויף זיי מאַסען שטיינער, געוויכטען. די ווייבער האָבען אָפּגעקאָכט גרויסע טעפּ מיט צולאָזענעם חלב, בריהענדע קאַשע, געזאָטענעם וואַסער און געבראַכט צו די מויערען. אָפטמאָל האָבען די אידען געלאָזט די קאָזאַקען נאָהענט צוקומען צו דער מויער און אונטערשטעלען זייערע אייזערנע ווידלעס אונטערצוברעכען די מויערען, און פּלוצים מיט אַמאָל האָבען זיי אָנגעהויבען צו רעגענען אויף זיי מיט שטיינער, צו באַגיסען זיי מיט טעפּ געזאָטענע חלב אויף די קעפּ. און די קאָזאַקען זיינען אַנטלאָפען, איבערלאָזענדיג די ווידלעס מיט זייערע טויטע

ארום די מויערען. און נישט איינמאָל האָבען זיך די אידען, ווי אמאָל ביי דער באַלאַגערונג פון ירושלים, ארויסגעלאָזט זיך פון דער שטאָדט, און מיט אַ פאַראכטונג צום טויט געוואָרפען זיך אין די מחנות קאָזאַקען, געטויטעט פיעלע פון זיי און די איבעריגע צוריק־געיאָגט אין זייערע לאַגערען.

אין שטאָדט איז אָבער וואָס אמאָל געוואָרען ווייניגער עסען. דאָס עסענוואַרג, וואָס די אידען האָבען אָנגעזאַמעלט אין שטאָדט, איז דורך אַ פאַרוואַלטערשאַפט צוטיילט געוואָרען אויף גלייכע חלקים צווישען די אידען און די פּאָליאַקען. צוערשט האָט מען געשפּייזט די קינדער און די פרויען, די מענער פלעגען אָפט אַליין זיך איינ־שפּאַרען שפּייז פון די קאָזאַקען. די אידען האָבען דורך זייערע אויס־קוקערס אויסגעפונען ווען די קאָזאַקען פלעגען צונויפטרייבען סטאַ־דעס שעפּסען, בהמות, אָקסען, פלעגען די אידען זיך ארויסרייסען פון שטאָדט אין די קאָזאַצקישע מחנות אריין און אוועקנעהמען פון זיי די סטאַדעס בהמות און זיי טרייבען אין שטאָדט אריין און באַזאָרגען די שטאָדט מיט שפּייז אויף וואָכען לאַנג.

צווישען די אידישע קעמפּפער האָט זיך אויך געפונען מענדעל, דער פרנס פון זלאָטשאָוו. נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָרען זיין זוהן פאַר זיינע אויגען, שווימענדיג איבער דעם טייך, און נישט הערענדיג גאָרנישט פון זיין שנור, וועלכע איז אוועק מיט דער אַלטער מארושא, האָט ער גענומען זיין ווייב און איז מיט איהר געגאַנגען קיין טולטשין, ווי אַנדערע אַנטרונענע, מיט דער האָפנונג, טאָמער האָט זי די אַלטע מארושא געבראַכט קיין טולטשין דורך אַן אַנדערען וועג. אָבער נישט געפינענדיג זי אין טולטשין און זייענדיג זיכער, אַז זיין זוהן, נאָכדעם ווי ער איז אריינגעפאַלען אין די הענד פון די קאָזאַקען, לעבט נישט מעהר, איז איהם זיין אייגען לעבען מיאוס געוואָרען. ער האָט נישט געהאַט מעהר פאַר וואָס צו לעבען, און נישט געוואָלט מעהר לעבען. אָבער מענדעל האָט צופיעל געזונ־טען אינסטינקט געהאַט, און די אמונה אין גאָט האָט איהם נישט געלאָזט פון זיך אַליין אַן ענדע מאַכען. ער, ווי פיעלע אַנדערע, פאַר־ליערענדיג יעדע האָפנונג אויף אייגען גליק, האָט איבערגעטראָגען זיין פערזענליכען גליק און האָפנונג אויף דעם קיום פון דער גאַנצער

ערה. די ערה פון טולטשין איז געוואָרען זיין קינד, זיין שלמה, זיין צוקונפט, זיין אייגען לעבען. אין דער ערה האָט ער צוריקגעפונען זיין אייגען קראַפט, און פאַר איהר קיום האָט ער מיט אַ פאַראַכטונג פון טויט, פון פערזענליכען גליק, וועלכען ער האָט נישט מעהר גע־פיהלט, זיך אַריינגעוואָרפען אין קאַמפף. ער האָט געוואָלט שטאַרבען פאַר דער אידישער אמונה, האָט ער דער ערשטער זיך אַריינגעריסען אין קאַמפף, אין די געפעהרליכסטע אונטערנעהמונגען, מיטשלעפּענ־דיג מיט זיך אַנדערע, אָנצינדענדיג אין זיי אַ הייליגע באַגייסטערונג מיט זיינע ווערטער.

— אידען, — פלעגט ער זאָגען מיט באַגייסטערטע, שטראַהלענדע אויגען, — אונזערע קינדער האָבען זיי געטויט, אונז וועלען זיי טויטען, אָבער אונזער גאָט לעבט אייביג, טאָ לאָמיר מלחמה האַלטען פאַר זיין כבוד וועגען, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען נישט פאַרשטאַנען און נישט דערקענט די קאָזאַ־קען די אידען. זיינען דאָס די אידען, וואָס פלעגען זיך צונויפקלייַ־בען אין די שטעדטלעך ווי געבונדענע שעפּסען, ווי עופות געשאָכ־טענע? זיינען דאָס די דערשראָקענע און ציטערענדע אידען? ווי ווילדע טיגערס פלעגען זיך די אידען אַרויסלאָזען צו די קאָזאַקען פון די מויערען, מיט בלויזע הענד, מיט שטעקענס און אייזענס, און מיט אַ געשריי „פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה" פלעגען זיי זיך אַריינלאָזען אין די האָרדעס קאָזאַקען. זיי האָבען נישט גע־קוקט אויף די פיילען, וואָס פאַלען צו זיי, נישט אויף די קוילען פון די ביקסען, נישט דער רעש פון האַרמאַטען האָט זיי אָפּגעשטעלט. מיט געשרייען און מיט פלאַמענדע אויגען האָבען זיי צוריסען די וואָל־קענס רויך, וואָס האָט געראויכערט דורך די רעהרען פון די האַרמאַ־טען, און אַריינגעלאָזט זיך אויף די קאָזאַקען, געביסען זיי מיט די ציינער, אַרויסגעריסען מיט די פינגער די אויגען, און מיט די לאַנגע חלפים פלעגען זיי שניידען העלזער און קעפּ. אָפּטמאָל האָט זיך אַ איד איינגעוויקעלט אין אַ קאָזאַק, און מיט אידישער עקשנות זיך אַזוי לאַנג איינגעביסען מיט די ציינער אין קאָזאַק'ס האַלז, ביז זיי זיינען ביידע געפאַלען, און אידיש בלוט און גוי'ש בלוט האָט זיך אינאיינעם אויסגעמישט.

פיעלע אידען, זייענדיג גרייט צו שטארבען, האבען זיך אנגעטאן די תכריכים, די קיטלען, טליתים, און מיט חלפים אין די הענד זיינען זיי אריין צווישען די קאזאקען. די האָרדעס, דערזעהענדיג די ווייס־באקליידעטע געשטאלטען טראגען זיך אין דער נאכט מיט פלאמענדיגע אויגען און הייליגע באשיינטע פנים׳ער, איז אויף זיי א גרויס שרעק אנגעפאלען. זיי פלעגען זיך אראפלאזען אויף די קניען פאר די ווייסע אידען און בעטען צו זיי ווי צו מלאכים:

— גאט, האב רחמנות!

אנדערע זיינען דערשראקען געווארען פון שרעקליכען כעס, וואס שיינט ארויס פון די ווייסע אידישע פנים׳ער, און זיינען אנטלאפען מיט ווילדע געשרייען, ווי געמליכע ערשיינונגען וואלטען זיי נאכגעיאגט, און האבען א שרעק אונטערגעצונדען מיט זייערע געשרייען אין די מחנות. און גאנצע פאלקען סאלדאטען זיינען אנטלאפען פאר די תכריכים־באקליידעטע אידען, איבערלאזענדיג אלצדינג הינטער זיך.

וואכען לאנג זיינען געשטאנען די קאזאקען הינטער די טולטשינער מויערען און די שטאדט נישט געקענט נעהמען. בחנם האט קריווע־נאס געשאלטען און געזידעלט זיינע סאטניקעס, די קאזאקען זיינען אנטלאפען פאר די ווייסע אידען, ווי דער שרעק פון גאט וואלט אויף זיי אנגעפאלען. קריווע־נאס האט אבער באשטימט די שטאדט מיט שטורם צו נעהמען. ער האט זיך געשעהמט פאר די טאטערען, וואס זיינען געווען מיט איהם אין לאגער, וואס די קאזאקען אנטלויפען פאר די אידען, און מורא געהאט פאר כמעלניצקי׳ן און געשראקען זיך, אז דער כאן פון די טאטערען זאל דערפון נישט געוואהר ווערען. ער האט צונויפגענומען גרויסע מחנות קאזאקען און פויערים פון דער גאנצער געגענד ארום. אין די צעהנדליגע טויזענדע זיינען אנגעקומען די פויערים, וואס האבען זיך באפרייט פון די שטעדט און דערפלעך. פערד און וועגען און מחנות האבען באשווארצט דאס גאנצע לאנד ארום טולטשין. אין שטאדט האט מען געהערט דאס ברומען און הירזשען פון די מחנות, וואס באלאגערען די שטאדט. ביינאכט האט מען געזעהן די פייערען פלאקערען איבער דער גאנצער סטעפ. און פיעל זיינען געווען די פייערען פון די לאגערען ווייט ווייט אין סטעפ אריין. די אידען האבען זיך נישט געשראקען, זיינען גרייט

געוועזן אַלע ביז איינער צו שטאַרבען, אָבער נישט ווי שאָף שטאַרבען, נאָר אין מלחמה, אין מלחמה פאַר גאָט און זיין תורה — דאָס וואָרט, וואָס דער פרנס פון זלאָטשאָוו האָט אַריינגעוואָרפען אין דער עדה, האָט פאַרוואַנדעלט טויט־פּאַראורטיילטע אין גבורים, האָט אויפגעפלאַקערט צוריק אין אידען דעם אַלטען אידישען גייסט, אַ פרייד איז געוועזן פאַר זיי דער טויט. און ווי אַמאָל היגטער די טויערען פון ירושלים, אַזוי האָבען זיי יעצט געקעמפפט. אַ גאַנצע נאַכט האָבען די ווייבער געטראָגען די שטיינער אויף די לייטערס, געקאָכט דעם חלב, טעפ בליי, און געשלעפּט גרויסע טונען מיט סמאָלע אַרויף אויף די געשטעלען אונטער דער מויער און געגרייט זיך צו דער מלחמה.

טשווערטינסקי מיט זעקס הונדערט פּוילישע סאָלדאַטען מיט קאַנאָנען און ביקסען זיינען געוועזן איז פעסטונג. מיט איהם איז אויך געוועזן די גאַנצע פּוילישע באַפעלקערונג פון טולטשין, און אַלע זיינען באַלאַדען געוועזן מיט געוועהר די שטאָדט צו באַוואַכען.

ווען דער ערשטער בלאַסק פון מאָרגען האָט אָנגעהויבען צו באַקרוינען די שפּיצען פון די טורעמס פון טולמשין, האָט קריוועו־נאָס געשיקט זיינע ערשטע רייהען צו דער מויער מימ אייזערנע בויערערס. די ערשטע רייהען זיינען באַשטאַנען פון פויערען פון דער אַרומיגער געגענד, וועלכע קריווע־נאָס האָט באַוואָפענט. ער האָט געוואָלט, אַז די אידען זאָלען אויף זיי אויסשיטען אַלע שטיינער און אויסגיסען די סמאָלעס, כדי ווען די געניטערע קאָזאַצקישע זעלנער וועלען צו־קומען ,זאָלען זיי שוין זיין אָפּגעשוואַכט. אָבער אונערוואַרטעט האָבען די אידען אויסגעשאָסען מיט קאַנאָנען איידער די רייהען זיינען צו דער מויער אָנגעקומען. זיי האָבען די קאַנאָנען אַראָפּגענומען פון דער פעסטונג און צושטעלט אויף געביידעס אַרום דער מויער ביינאַכט, און ווען די פויערים האָבען דערהערט דעם קאַנאָנען־שאָס און זייגען איינגעוויקעלט געוואָרען אין וואָלקענס רויך, זיינען זיי זיך צולאָפּען אויף אַלע פיער זייטען ווינד. קריווע־נאָס האָט געשיקט איין רייהע נאָך דער אַנדערער, און די אידען האָבען זיי געהאַלטען אין איין פאַרטרייבען מיט קוילען און קאַנאָנען־שאָסען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי געהאַלטען די קאָזאַקען אין איין פאַרטרייבען פון דער מויער, און ווען עס איז געוואָרען נאַכט זיינען ענדליך די קאָזאַקען צוגעקר־

מען צו דער מויער און אָנגעהויבען אונטערצושטעלען זייערע בויערערס, האָבען זיי די אידען באַגעגענט מיט אַ רעגען פון שטיינער, זיי האָבען גענאָסען אויף זיי געקאָכטען בליי און געזאָטענע קאַשע, פייערדיגע שטיקער סמאָלע איז געפאַלען פון דער מויער אויף די קעפ פון די קאַזאַקען. פיעלע זיינען פאַרברענט געוואָרען אונטער דעם פייער און געבליבען ליעגען אויף זייערע בויערערס, טליהענדיג זיך. אָבער וואָס אַמאָל זיינע מעהר רייהען קאָזאַקען צוגעשפּרונגען אויף די פערד צו דער מויער, און וואָס אַמאָל מעהר האָט דער פייער, וואָס האָט זיך גענאָסען פון די מויערען, פאַרברענט און פאַרניכטעט די רייהען אונטער דער מויער.

די קאָזאַקען האָבען געהירזשעט, געשריען און געליאַרעמט, איינער האָט דעם אַנדערען אונטערגעיאָגט מיט געוואַלדען און הורא־געשריי־ען, אָבער דער פייערדיגער רעגען האָט אַלץ נישט אויפגעהערט צו גיסען פון דער מויער, און די קופּעס לייבער טליהענדיג זיך אין ברענ־נענדע סמאָלע זיינען אַלץ מעהר אָנגעוואַקסען אין הויפענס ביי דעם גרונד פון דער וואַנד. ענדליך האָט זיך די בראַהמע פון טויער אויפ־געעפענט און מחנות ווייסע אידען האָבען זיך געגעבען אַ לאָז אַרויס פון טויער, און מיט דעם געשריי „פאַר גאָט און פאַר זיין תורה" זיינען זיי ווי די רוחות, מיט חלפים אין די הענד, אַריין אין די האָרדעס, און ווי די פויערים האָבען דערזעהן די ווייסע מחנות אידען, אַזוי איז גאָט'ס שרעק זיי באַפאַלען, זיי זיינען זיך צולאָפען אויף אַלע זייטען, און די אידען זיינען צוריק אין שטאָדט אַריין זינגענדיג קאַפּיטלעך תהלים.

ענדליך איז נאַכט געוואָרען, און די קאָזאַקען האָבען זיך גע־זאַמעלט אַרום די פייערען אין זייערע לאַגערס. פון יענער זייט טויער האָט זיך אַלץ געהערט דאָס געזאַנג פון די חזנים. דאָס געזאַנג האָט זיך געהערט אַ גאַנצע נאַכט פון דער שטאָדט אַרויס, דאָס האָבען די חזנים געזונגען קאַפּיטלעך תהלים און געשריען צו גאָט. און עס איז נישט געווען קיין געשריי פון באַלאַגערטע, נאָר אַ גרויס לויב־געזאַנג צו גאָט, פון די, וואָס זיינען גרייט צו שטאַרבען פאַר זיין כבוד, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען געערדט צווישען זיך די קאָזאַקען ביי די פלאַמען פייערען אין די אויסגעשטערענטע נאַכט;

— דער אַלטער אידישער גאָט האָט זיך אויפגעוועקט און איז צוריקגעקומען פון ירושלים, איז מיט די אידען אין שטאָדט. וועה צו אונז! וועה צו אונז!

צוועלפטער קאַפּיטעל

דער בריעף

אין געצעלט איז געלעגען אויף אַ פּאַק קאָזאַצקישע דיוואַנען דער פיהרער פון די קאָזאַקען קריווע־נאָס צוגעדעקט מיט אַ שעפּסענעם פּעלץ, כאָטש די נאַכט איז געווען אַ הייסע אָב־נאַכט. אין געצעלט איז געשטאַנען אַ שטיקענדער ריח פון אַזאַ מין פערד־חלב, מיט וועלכען אַ קאָזאַצקישע באָבע, האַלב אַ כשוף־מאַכערין און האַלב אַ רפואה־געבערין האָט דעם פיהרער אַלע נאַכט אויסגעשמירט די פיס. דער פיהרער איז קראַנק געווען אויף רהומאַטיזם. דער חלב האָט געדראַפּעט אין האַלז, געביסען די נאָז. אין געצעלט איז געווען אַזאַ געניסעריי, אַזאַ הוסטעריי פון די קאָזאַצקישע סאָטניקעס, וואָס זיינען געזעסען אַרום דעם פיהרער, אַז זיי האָבען מיט׳ן ניסען און הוסטען פונאַנדערגעבלאָזען די פלאַמען פון די חלב׳נע ליכט, וואָס האָבען געשטעקט אויף די שפּיצען פון די הויכע טערקישע לייכטערס. קריווע־נאָס איז געווען שלעכט אויפגעלעגט. עס האָט איהם זעהר דאַקוטשעט דער רהומאַטיזם. די ביינער און די פיס זיינען איהם פייכט געוואָרען, און אַזוי שווער ווי שווערע שטיינער וואָלטען איהם געווען צוגעבונדען צו די פיס. און דאָ איז אַזוי וואַרים געווען און אינווייניג אין די פיס איז אַזאַ דינער וועהטאָג, וועלכער נאָגט און נאָגט ווי אַ וואָרעם און לאָזט פון קיין זאַך נישט קלערען, נאָר וועגען זיך. און עס זיינען דאָ וויכטיגע און ערנסטע געשעפטען צו פאַרהאַנדלען, שוין פיער וואָכען ווי מען שטעהט ביי טולטשין און מען קען נישט נעהמען די שטאָדט. זיי האָבען שוין געדאַרפט זיין לאַנג אין באַר, אין לבוב האָבען זיי שוין באַדאַרפט זיין, און דערווייל קען נאָך אונטערקומען דער קניאַז ווישניוויעצקי, און צוליעב וואָס? —

איבער די אידען! נישט קיין סאָלדאטען האלטען זיי אָפּ, נאָר די אידען! וואָס פאַר אַ פּנים וועט ער האָבען ביי כמעלניצקי'ן? קענען נישט נעהמען טולטשין צוליעב די אידען! קאָזאקען אנטלויפען פאַר אידען. ער האָט די סאָטניקעס געשאָלטען, געזידעלט, און דעם נאָהענטסטען, וואָס ער האָט געקענט דערגרייכען, האָט ער מיט דער בולאַווע אַ לאָך אין קאָפּ געשלאָגען:

— אָ, איהר כאמעס, כלאָפּעס, פון ווען אָן אנטלויפען דאָס קאָזאקען פאַר אידען? די טאָטערען וועלען דערפון געוואָהר ווערען, דער כאַן וועט שפּאָטען, אין די פויסטען לאַבען, אַ שאַנד און אַ שפּאָט וועט זיין, די קאָזאקען וועט ער פארלאָזען, נאָך אסטראכאַן אָפּציהען, און די ברידערליך קאָזאקען וועלען אליין איבערבלייבען, פאַר אַ שפּיעל פון די פּאָליאַקען, נאָך ווארשא צו פיהרען, די קעפּ אראָפּצוהאַקען.

— און דו, פּאָטערל, בייזער זיך נישט. פאַר די אידען וואָלטען מיר שוין נישט קיין מורא געהאַט. דאָס האָבען מיר מורא פאַר'ן שאָטען, וואָס ער האָט זיך אָנגעהויבען צו „פּאַני־בראַט'ן" מיט'ן אידען. אַזוי ווי ער קומט נאָר פון די טויערען ארויס, דער איד, אַזוי באַווייזט זיך שוין דער שאָטען צווישען איהם, אין ווייסע קיטלען געהט ער אָנגעטהאָן און לאַנגע חלפים האַלט ער אין די הענד. און אַזוי פיעל איז דער שאָטען, אַז דער טייוועל ווייסט איהם. אָט אַמאָל איז ער דאָ און אַמאָל איז ער דאָרט. און אַזוי ווי די קאָזאקען דערזעהען איהם, דעם שאָטען, צווישען די אידען, אַזוי וועט שוין גאָר נישט העלפען — ווארפען אַלץ און אנטלויפען, אַז מיט אייזערנע קייטען וועסטו זיי נישט צוריקהאַלטען.

— דאָס איז נישט דער שאָטען. דאָס איז דער גאָט זייערער, וואָס באַווייזט זיך אין די קיטלען, — דערצעהלט אַן אַנדער סאָטניק — מען זאָגט, דער גאָט זייערער איז צוריקגעקומען און נעהמט זיך אָן פאַר זיי. דאַן וועה איז צו אונז, קאָזאקען.

— גאָט אָדער דער שאָטען — אייך, סאָטניקעס, דאַרף מען די קעפּ אָפּהאַקען פאַר די שאַנד, וואָס איהר האָט געבראַכט אויף די קאָזאקען. דעם כאַן האָבען מיר צוגעזאָגט צוויי הונדערט מיידלעך און ווייבלעך פון טולטשין, און שקלאָפען אַ סך: און דאָ שטעהען מיר, די אידען נעהמען אונז די בהמות אוועק. וואו איז דאָס געהערט

געוואָרען? קאָזאַקען זיינט איהר? הינט אזעלכע, פאַרשיווע, ווייבערשע ספּאָדניצעס! — האָט דער פיהרער געשאָלטען און געשלאָגען זיך.

— אַ, ברודערעל, ווערסט דאָ גאָר נישט מאַכען, אַ פאַרטעל מוז מען אויסקלערען, אַ גוט פאַרטעל, ווי אזוי אין שטאָדט אריינצוקומען, אזוי ווי מיר האָבען געטהאָן אין נעמיראָוו. דאָס איז אַלעס — זאָגט איינער פון זיי.

— מיט פוילישע פאָהנען ווערסטו זיי מעהר נישט נאַרען. נעמיראָוו האָט ביטרע געמאַכט דעם טייוועל איד.

אין אַ ווינקעל איז געזעסען אַ שווייגענדיגער קאָזאַק, אַ דאַרער און אַ הויכער, מיט אַ פּאָר ניכטערע שוואַרצע אויגען, וואָס האָבען צו אַלצדינג צוגעקוקט און געשוויגען. כאָטש דאָס פּנים זיינס רויה און ווילד, דאָך האָט ער אויסגעקוקט ווי אַ „גראַמאַטנע“, ווי אַ געלערענטער פון די קאָזאַקען. ער איז געווען טרויעריג, און פאַרנומען מיט לויזען זיך אונטער די אָרעמס...

— און דו, וואָס שווייגסטו? וואָס כיטרעסטו? הערסט, הערסט און רעדסט גאָר נישט, — האָט דער עלטסטער צוגערופען דעם שווייגענדיגען קאָזאַק.

— וואָס איז צו רעדען, גאָר נישט איז צו רעדען. דאָ איז צו טהאָן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק, נישט שטערענדיג זיך זיין לויזען, וואָס אין זיין פּנים האָט מען געזעהן, אז עס האָט איהם פיעל פאַרגניגען פאַרשאַפט, און עס איז איהם אַ שאָד געווען צו אונטערברעכען די אנגענעהמע באשעפטיגונג.

— און וואָס איז דאָ צו טהאָן?

— אַ בריעף צו שרייבען.

— וועמען, דעם אידען? — וואונדערען זיך אַלע

— שווייגט, קאָזאַקען! — באַפעהלט דער עלטסטער.

— דעם ליאַך.

— וואָס שרייבען? — פרעגט דער עלטסטער.

— מען דאַרף זיי אין גאָט קריסטוס דערמאָנען. הינטער אידען באַהאַלטען זיי זיך! ווי אזוי שעהמען זיי זיך נישט? עס איז אַ שאַנד פאַר אַ קריסט ביי אַ אידען שוץ צו בעטען. לאָזען זיי אונז דעם

אידען ארויסגעבען, וועלען מיר זיי לאָזען לעבען, ווי קריסטען, און מיט'ן פארמעגען זיך טיילען.

— וואָס נאָך? דעם פּאָליאַק־פּיינד לעבען לאָזען, אום דער־נאָך פון קאָזאַק נקמה צו נעהמען?

— און דאָס פארמעגען זיי אָפּגעבען?! — שרייען די קאָזאַקען.

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרען, אז קאָזאַקען זאָלען זיך ביי־ליאַכען בעטען?

— לאָזען זיי נאָר די טויערען פון שטאָדט עפענען, זאָלען מיר נאָר אַקאָרשט אין שטאָדט זיין, דערנאָך וועלען מיר שוין זעהן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק.

— אָה, דו כיטראַק, וואסיל.

— און וואָס וועט זיין, אז דער פּאָליאַק וועט נישט הערען?

— מען דאַרף אַזוי שרייבען, אז ער זאָל יאָ הערען. אין שטאָדט איז קיין ברויט נישטאָ. דאָס עסען וועט זיך באַלד אויסלאָזען, און דערנאָך, אז זיי וועלען אין די קאָזאַקענס הענד אריינפאַלען —

— גוט.

— זעץ דיך און שרייב, שרייבער, און איך וועל דיר זאָגען, — האָט דער עלטסטער באַפוילען.

דער הויכער קאָזאַק, וואָס איז געווען דער עצה־געבער און דער איינציגער „גראַמאָטנע" צווישען די קאָזאַקען, האָט זיך אוועקגעזעצט ביים טיש, וואָס איז אין גאַנצען באַגאָסען געווען מיט בראָנפען און באוואָרפען מיט רעשטלעך פון עסען, האָט אָפּגעראַמט דעם טיש, ארויפגעוואָרפען אויף איהם אַ קאָזאַקישען מאַנטעל, פון אַ קעסטעל האָט ער ארויסגענומען אַ פּאַרמעט מיט אַ געגזענע פעדער און אַזאַ מין טינט, וועלכע ער האָט מיטגענומען מיט דעם צוועק, מען האָט צוגע־רוקט צו איהם די לייכטער, און די קאָזאַקען האָבען זיך ארומגעזעצט ארום איהם, געשטאַנען ארום איהם און געהאָלפען דיקטירען דעם בריעף צו די ליאַכעס.

קריווע־נאָס האָט אָבער גאָר נישט געקענט דענקען וועגען בריעף. דער פּיין איז זיינע פּיס איז געוואָרען וואָס אַמאָל שאַרפער און נאָ־גענדער. דאָס פּנים זיינס, וואָס איז געווען פינסטער און בייז, האָט זיך פארקרימט פאַר שמערצען, און ער האָט אָנגעהויבען צו שרייען:

— די באָבע ברענגט אריין, די באָבע

א קאָזאַק איז אַרוים, אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז אַריין אַן אַלטע קאָזאַטשקע.

— בלוט דאַרף מען, פרישינקע, יונגע בלוט דאַרף מען, אַז עס זאָל נאָך וואַרים זיין, אַזוי וועט עס דיר, פּאַטעריל, דעם ביין דער־וואַרימען און דער וועהטאָג וועט אויפהערען, — האָט די באָבע גע־זאָגט, טאַפּענדיג די קראַנקע פיס ביים פּיהרער.

די קאָזאַקען זיינען שטיל געוואָרען. איינער האָט דעם אַנדערען אָנגעקוקט ערנסט און פאַרטראַכט, און אַ געוויסע שרעק איז געווען צו מערקען אויף זייערע געזיכטער. זיי האָבען נישט איין מאָל געזעהן יונג, פריש, צאַפּעלדיג בלוט פון צוריסענע קינדער אין נעמיראָוו און אַנדערע שטעדט. נאָר אַליין האָבען זיי דאָס נישט געטהאָן. דאָס האָבען די טאַטערען געטהאָן. די קאָזאַקען האָבען נאָר עלטערע גע־הרג׳עט, נישט קיין קינדער.

— ווי אַזוי מיינסטו, פרישינקע בלוט — אידישע? — פרעגט דער עלטסטער.

— ציגענע וועט אויך גוט זיין, — רופט זיך אָן די אַלטע, — געה, זוהנדעלע, ברענג מיר אַ ציגעלע, אַ יונגס, מיט די פּערד מוז זיך אויפהאַלטען אַזעלכעס, אַז נישט געה אין טשערעדע, און ברענג אַ שעפּעלע אַ קליינס, נאָר אַ יונג מוז עס זיין, נישט לאַנג געבאָרען, — האָט די אַלטע זיך געווענדעט צו אַ קאָזאַק.

אַ קאָזאַק איז אַרוים, און אין אַ לאַנגע ווייל אַרום איז ער צוריקגעקומען און געהאַלטען אויף דער האַנד אַ ווייס יונג ציגעלע, וועלכע האָט פאַרוואונדערט זיך אַרומגעקוקט, געשראָקען זיך פאַר דעם ליכט, פאַר די מענשען, און מיט אַ ציטערענדער שטימע גערופען ווי אַ קינד.

— צוריים עס, פּאַטעריל, און לאָז דאָס בלוט רינען אויף די קראַנקע פיס — האָט די אַלטע געזאָגט צו קריווע־נאָס׳ן — מיט דעם צוריסע־נעם לייבעלע דעק צו דיינע פיס און דער וועהטאָג וועט זיך באַלד איינשטילען.

קריווע־נאָס האָט אויסגעשטרעקט די קראַנקע נאַקעטע פוס. דער קאָזאַק האָט גענומען דאָס ציגעלע. דאָס ציגעלע האָט אַ ציטער גע־טהאָן, זיין ציטערדיגער געשריי האָט זיך אין מיטען איבערגעריסען. באַלד האָט אַ טייבעל יונגע פרישע וואַרימע בלוט אָנגעהויבען צו רינען

אויף דעם פיהרער'ס פוס, און דאָס וואַרימע אויפגעריסענע לייב פון ציגעלע האָט איהם צוגעדעקט די פיס.

— און איצט דעק דיך גוט צו, פּאָטערל, לאָז אַזוי דאָס בלוט וואַרימען דיך. האָסט דעם שטן דעם האַלז נאָכגעגעבען, ער וועט זיך איצט איינשטילען.

און ווירקליך האָט דער פיהרער געפיהלט אַן ערלייכטערונג פון דעם וועהטאָג. דאָס יונגע, פרישע, צאַפּלדיגע לייבעל האָט איהם אנגענעהם געוואַרימט, ווי דאָס לייב פון אַ קינד. דער וועהטאָג איז אַוועק און קריוועָ־נאָס האָט געקענט דיקטירען דעם בריעף:

„אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס, זאָל ער זיין געלויבט אויף אימער און אויף אייביג, אָמן.

„פאַר אונזערע פּאַני ברידער פּאָליאַקען שלאָגען מיר זיך מיט די שטערען אָן דער ערד, און מיר שיקען אייך גרוסען. מיר בעטען פאַר אייך טאָג און נאַכט צו אונזער הערר גאָט, אַז ער זאָל אייך אָפּהיטען פון הונגער, מלחמה און מגפה היינט און אייביג, אָמן.

„געהערט האָבען מיר, ווי דער נאָמען פון אונזער הערר גאָט ווערט צו שאַנד און צו שפּאָט, און געזעהן האָבען מיר, ווי קריסטען, אונזערע פּאַני ברידער, פּאָליאַקען, ווערען פאַרשעהמט, מיט דעם וואָס זיי זוכען שוץ און רעטונג פון קריסטוס פיינד, פון די אידען, אַזוי האָט אונזער קריסטליך הארץ זעהר וועה געטהאָן. איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז קריסטען, אונזערע פּאַני ברידער פּאָליאַקען, זאָלען פּאַני־בראַט שליסען מיט קריסטוס־פיינד, די אידען, געגען קריסטען? און איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז די העלדען פּאָליאַקען זאָלען זיך לאָזען באַשיצען פון אידען? אַזוי האָבען מיר געטראַכט, מיר ווילען צו אייך שיקען שלוחים מיט גרוס און פריעדען, און מיר בעטען אייך, פּאַני ברידער פּאָליאַקען, אַז איהר זאָלט אונזערע שלוחים גוט אויפנעהמען, ווי עס פּאַסט זיך, און אויסהערען אונזערע רייד.

„פּאַני ברידער פּאָליאַקען!

„נישט אויף אייך, און נישט אויף אייערע ווייבער און קינדער; און נישט אויף אייער פאַרמעגענס און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, זיינען די קאָזאַקען אַרויס מלחמה האַלטען. נישט געגען קריסטען האַלטען מיר מלחמה, נאָר געגען קריסטוס פיינד, געגען די אידען, וואָס האָבען אונזער הערר יעזוס געקרייציגט, אונזערע פאַרמעגענס

גערויבט, געגען זיי און אַלצדינג, וואָס באַלאַנגט צו זיי, זיינען די קאָזאַקען ארויס, אָנצונעהמען זיך קריסטוס קריוודע. איהר, פּאָליאַקען, זיינט אונזערע ברידער, און ווי מיט ברידער וועלען מיר זיך מיט אייך באַגעהן, ווען איהר וועט אונז די אידען ארויסגעבען, אַזוי זועלען מיר אייך און אייערע ווייבער און קינדער און אַלצדינג וואָס באַלאַנגט צו אייך שאָנעווען. און כדי די אידען זאָלען זייערע פאַרמעגענס נישט באַהאַלטען, אַזוי לאָזט אויסרופען צווישען די אידען, אַז מיר, קאָזאַקען, זיינען גרייט די שטאָדט צו פאַרלאָזען, ווען די אידען וועלען זייער גאַנץ פאַרמעגען, גאָלד און זילבער, זייד און קלייד דער צונויפנעהמען, צוזאַמענלעגען און דאָס אַלס אויסלייז־געלד געבען. די פאַרמעגענס זאָלען די אידען צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענטראָגען, און ווען זיי וועלען שוין האָבען דאָס גאָלד און זילבער צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענגעבראַכט, אַזוי זאָלט איהר פאַר אונז די בראַהמעס פון דער פעסטונג עפענען און די קאָזאַקען אריינלאָזען. אין קריסטוס פיינד וועלען מיר נקמה נעהמען, ווי זיי האָבען גאָט געקרייצט. און אייך מיט אייערע ווייבער און קינדער און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, וועלען מיר שאָנעווען און מיט'ן פאַרמעגען זיך טיילען. אַזוי זאָל אונז העלפען גאָט יעזוס קריסטוס, אָמן.“

צוויי רייטער האָבען אין די טונקעלע נאַכט געפיהרט דעם פּאַרמעט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אונטער דעם וואַרימען בלוט פון צוריסענעם ציגעלע צו די קריסטען פון טולטשין. אַ ווייסע פאָהן האָט זיך געבלייכט אין דער באַלייכטונג פון די שטערען. און אַז די אויסקוקער פון דער פעסטונגס־טהורם האָבען אראָפּגעשריען צו די רייטערס:

— ווער געהט?

האָבען די רייטער אויפגעהויבען אין דער הויך די ווייסע פאָהן און דעם פּאַרמעט, און האָבען גערופען:

— אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס!

דרייצעהנטער קאפּיטעל

דער נסיון

דער פּריץ טשווערטינסקי האָט געלאָזט וויסען די אידען, אַז די קאָזאַקען זיינען גרייט אָפּצוטרעטען פון שטאָדט פאר דאָס גאַנצע גאָלד און זילבער, זיידענצייג, פּעלצען און מלבושים, וואָס די אידען וועלען געבען אויסלייז־געלד. ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה און רב פון שטאָדט, האָט צוזאַמענגערופען די פּרנסים און די ראשי העיר און גע־האָט אַן אסיפה, און מען האָט באַשטימט, אַז מען זאָל כופר נפש זיין מיט די פאַרמעגענס. האָט מען געלאָזט אויסרופען אין די שוהלען, אין די מאַרקען און אַרום די מויערען, אַז די אידען זאָלען ברענגען זייער האָב און גוטס צום גראַף אין שלאָס אריין, פאַר׳ן קאָזאַק אויס־לייז־געלד.

האָבען די אידען צוזאַמענגעבראַכט זייערע פאַרמעגענס, האָבען זיך געטראַכט, „זאָל גאָלד און זילבער אַ כפרה זיין פאַר׳ן לעבען", און געגלויבט איז גאָט, וואָס ער שיקט אַ רעטונג.

זעהר פיעל טייערע כלים זיינען דאָרט געווען צווישען די חפצים, וואָס די אידען האָט געבראַכט אין שלאָס. זילבער־געטריבענע בעכערס, נירענבערגער אַרבייט, וואָס די אידען האָבען געהאַט געבראַכט פון די יאַרידען, און אתרוגים־באָקסעס אין די געשטאַלטען פון כל המיני פּירות, און בשמים־ביקסען אין געשטאַלט פון הויכע טהורמס מיט דגלים און מזלות, און חנוכה־לייכטער מיט די סמנים פון די שבטים, און כל׳ערליי מינים ציערונג פון גאָלד און זילבער און טייערע שטיינער, און רייכע פּעלצען סאָבעלנע און נעלקען, וואָס זיי האָבען געקויפט פון די רוסישע סוחרים, און זעהר פיעל זיידענגעצייג אויף מלבושים, איטאַליענישע בראָקאַט, וואָס זיי האָבען איינגעקויפט אויף פּרוכת׳ער און אויף כלה־מתנות, און מיט זילבער און מיט גאָלד געפלאָכטען זיידענס פון סלוצק, וואָרים זיי האָבען אויף גאָר נישט חס געווען, נאָר אויסצולייזען דאָס נפש. און זיי האָבען די רייכטימער

אַנגעוואָרפען אין גרויסע קופעס אין דער פעסטונג פון טולטשין. די זילבערנע ברייטע עטרות האָבען געבלישטשעט פון די טונקעלע שטאַרקע פוטערען און דאָס גאָלדענע ציערונג מיט די שטיינער האָבען געבלישטשעט צווישען די וועלען זיידענס, סאַמעט און אַטלעס, וואָס איז געלעגען אין גאַנצע הויפענס אויפ׳ן הויף פון דער פעסטונג און געוואַרט אויפ׳ן קאָזאַק.

און ווי די אידען האָבען שוין געהאַט געבראַכט זייערע פאַר־מעגענס, האָט דער פריץ געזאָגט:

— גיט ארויס אייער געוועהר און ברענגט עס אהער.

האָבען די אידען געזאָגט:

— צו וואָס דאַרף דער קאָזאַק אונזער געוועהר. ער האָט דאָך געוועהר גענוג און ער ווייסט וואויל, אז מיר וועלען איהם נישט נאָכ־יאָגען ווען ער וועט אָפּטרעטען פון דאַנען, און מיר האָבען נאָר גע־האַלטען די געוועהר כדי צו וועהרען זיך, אָבער נישט חלילה אָנצו־פאַלען אויף איהם, און היינט, אז ער טרעט אָפּ פון דאַנען און וויל מיט אונז נישט מעהר מלחמה האַלטען, צו וואָס דאַרף ער ווייטער אונזער געוועהר?

האָט דער פריץ געענטפערט:

— אַזוי וויל דער קאָזאַק, און אַזוי האָב איך מיט איהם אָפּגע־מאַכט.

האָבען די אידען באַלד איינגעזעהן, אז די פּאָליאַקען האָבען גע־מאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען זיי צו פאַרטיליגען.

האָט זיך אָנגערופען מענדעל, דער פּרנס פון זלאָטשאָוו:

— אונזערע פאַרמעגענס האָבען מיר אייך געבראַכט, און אונזער געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען. וואָרים אז איהר פאַר־לאַנגט אונזער געוועהר איז, נישט אַנדערש, נאָר סיידען איהר האָט געמאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען אונז ארויסצוגעבען און איבער־צוליפערען אין זייערע הענד. וואָרים, וואָס קען דען אַנדערש זיין, וואָס איהר פאַרלאַנגט פון אונז דאָס געוועהר, מיט וועלכען מיר האָבען באַשיצט און מציל געווען די שטאָדט?

האָבען זיך אַנדערע אידען אָנגערופען נאָכ׳ן פּרנס:

— דאָס פאַרמעגענס וועלען מיר געבען, און דאָס געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען.

און נאָך אַנדערע אידען האָבען געשריען און געענטפערט דעם פריץ:

— אז שטאַרבען זאָלען מיר אַלע שטאַרבען — די פּאָליאַקען מיט די אידען!

און עס איז דאָרט געווען אַ יונגערמאַן פון קאַרסון, אַ דאַרער און אַ הויכער, און זיינע אויגען האָבען געברענט מיט נקמה פאַר גאָט, זיינע פאות האָבען זיך געטרייסעלט און די ציהען און גאָמבע האָבען געקלאַפּט פאַר כעס, וואָרים עס האָט אין אים געברענט גאָט׳ס כעס. האָט ער געכאַפּט אַ חלף אין האַנד און געשריען צו די אידען:

— די גוים האָבען אונז פאַררעטען, אזוי ווי אין נעמיראָוו אזוי דאָ, לאָזען מיר זיך נוקם זיין אין זיי, נקמת ה׳, פאַר גאָט און פאַר זיין תורה.

ווי אַ פלאַקער פייער זיינען די ווערטער פון יונגענמאַן אריינגע־לאָפען אין דעם אויפגערעגטען עולם. זיי האָבען שוין נישט געהאַט וואָס צו פאַרליערען. מיט׳ן טויט האָבען זיי שוין לאַנג שלום געמאַכט, נאָר זיי האָבען געוואָלט אַ טייערען פּרייז פאַר איהם. עס האָט זיך מיט אַמאָל אָנגעצונדען דער אַלטער אידישער כעס. די אויגען האָבען געברענט און די פאות און די ציהען האָבען זיך געטרייסעלט, די כלי־זין האָבען זיך געוויזען אין זייערע הענד, און אַ געברום איז געגאַנגען צווישען עולם ווי אַ שטילער דונער פון איינעם צום אַנדערען:

— די גוים האָבען אונז פאַרקויפט!

— פאַר נעמיראָוו!

— פאַר אידיש בלוט!

— פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה!

און דער עולם, מענער יונג און אַלט, מיט די חלפים און די הענד, צוויי טויזענד מאַן שטאַרק, האָבען זיך אָנגעהויבען צו רוקען אַרום די פּאָליאַקען און באַלד איז דער פּריץ מיט זיינע סאָלדאַטען און די פּאָליאַקען מיט די ווייבער און קינדער וואָס האָבען זיך געפונען דער פעסטונג, געוואָרען אַרומגערינגעלט פון צורייצטען אידישען עולם. די עדה האָט זיך גערוקט נעהנטער און נעהנטער, אין אַ קרייז אַרום זיי, אריינגעהמענדיג פּאָליאַקען אין מיטען אַריין,

טייל פון די אידען זיינען שוין געהאט צוגעלאָפען מיט די חלפים צו די גוים און נאָך אַ מאָמענט און די שרעקליכסטע שחיטה וואָלט געשעהן, ווארים די אידען זיינען זעהר פארביטערט געווען. פלוצים האט ווער געראָפען צווישען עולם:

— אידען, בני ישראל, רחמנים בני רחמנים, וואס טהוט איהר?

דער עולם האט זיך אַ מינוט אָבגעשטעלט און פון זייער מיטע האט זיך ארויסגערוקט אַן אלטער, מיט אַ ליכטיגע קליינע ווייסע באָרד. ער איז געגאנגען אין גאַנצען אָנגעטהאָן אין ווייסען, און מיט זיינע ביינערדיגע נאַקעטע הענד, וואס האָבען זיך ארויסגעוויזען פון זיין קיטעל ארוים, האט ער צוגעהאלטען דעם צורייצטען עולם:

— וועה צו די אויגען, וואס זעהען דאס! — האט דער אלטער געשריען — זיינען דאס רחמנים בני רחמנים? ווי פארגעסט איהר זיך אַ מינוט פאר'ן טויט, איידער דער גרויסער נסיון קומט!

דער עולם האט זיך אויפגעשטעלט פאר דער אלטער ווייסער באָרד מיט די נאַקעטע הענד און גרויסען קיטעל. און, אז מענדעל האט איהם געקוקט אין פנים אריין — האט איהם אַ שרעק ארומגענומען, „דאס הייליגע שניידעריל“:

— ישראל ערבין זה בזה! — האט דער אלטער מאן אָנגעהויבען צו רופען מיט זיין קול, אז איהר וועט די גוים אויס'הרג'ענען, וועלען זיי נקמה נעהמען אַן אידען אין אַנדערע שטעדט. אידען טאָרען נישט האָבען קיין כעס, מיר טאָרען ניט נעהמען קיין נקמה, נאָר דער רבונו של עולם אליין — ער וועט נעהמען פאר אונז נקמה! באהאלט אייער גבורה פאר דער ריכטיגער מינוט, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען, פאר קדוש השם, פאר דער אמונה און פאר דער תורה!

— זיי האָבען אונז צו די קאָזאקען פארקויפט! זיי וועלען אונז ממית זיין ווי אין נעמיראָוו, — האט ווער געשריען פון עולם.

— און וואס זיינט איהר מעהר פון די נעמיראָווער אידען? זיי האָבען געמעגט שטאַרבען אויף קדוש השם? דער רבונו של עולם וויל אונזערע נשמות, וועלען מיר זיי איהם געבען בשמחה ובששון, וידינו תהיינה נקיות. מיר וועלען נישט זיין ווי די גוים. זיי האָבען אונז פארקויפט, זאָל גאָט'ס כעס פאר דאס אידישע בלוט, וואס גיסט זיך ווי וואסער, פאַלען אויף זייערע קעפּ. מיר וועלען נישט נקמה נעהמען, מיר וועלען נישט פאַרשוועכען דעם קדוש השם, וואס

גאָט וויל פון אונז, מיט נקמה. מיר מוזען זעהן און שווייגען — אזוי איז דער רצון פון גאָט. אידען, גיט אָפּ די כלי־זיין, אז דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, באדאַרף מען דען די כלי־זיין, די שטיקלעך האָלץ און אייזען? דער כל יכול, דער וואָס הימעל און ערד איז אין זיין האנד, באדאַרף דען האָבען די מענשליכע כלי־זיין אונז צו העלפען? דאָס איז אַ הילף פאַר די גוים. דאָס איז זייער גבורה. אונזער גבורה איז גאָט, און פאַר איהם באהאַלט אייערע כחות, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען!

באַלד איז איינער פון עולם אַרויס, צוגעגאַנגען צום פוילישען פּריץ, וואָס איז געשטאַנען מיט זיינע פּאַליאַקען, און געטרייסעלט זיך פון שרעק פאַר דער גרויסער אונפאַרשטענדניס, וואָס טהוט זיך פאַר זיינע אויגען, און געוואָרפען די כלי־זיין צו די פיס פון פּריץ.

און איינער נאָכ׳ן אַנדערען זיינען זיי צו צום פּריץ און צו זיינע פיס געוואָרפען די מענשליכע כלי־זיין.

און אויף זייערע פּנים׳ער האָט געשיינט דער שמייכעל פון גליק. און זייערע אויגען זיינען געווען באַגלאַנצט מיט אַ הייליגען גלאַנץ און מיט אַ באַהאַלטען אינערליך גליק, וואָס האָט באַזעעלט זייערע פּנים׳ער, האָבען זיי געוואָרפען דאָס געוועהר צו דעם פּריץ׳ס פיס, נישט אויפהויבענדיג דעם קאָפּ און נישט שענקענדיג איהם אַ בליק, ווייל זיי זיינען געווען פאַרנומען מיט זייער אינערליך גליק און מבטל געווען דעם פּריץ.

דער פּריץ האָט אַ באַפעהל געגעבען, און די פּאַליאַקען האָבען געעפענט די בראַהמע. די אידען האָבען זיי שוין קיין וואָרט נישט געזאָגט. און באַלד האָבען זיי די פוילישע זעלנער אַרומגערינגעלט און געזאָגט זיי צו געהן. די אידען האָבען זיך געלאָזט. רבנים אין טליתים זיינען געגאַנגען פאָראויס און די אידען נאָך זיי. און באַלד האָט דער גאַנצער עולם, מענער, ווייבער און קינדער אָנגעהויבען צו זינגען נאָך די חזנים מיט אַ פרעהליך קול:

„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא,
„ה׳ מעוז חיי ממי אפחד!“

און מיט געזאַנג זיינען זיי געגאַנגען אנטקעגען דעם טויט.

פערצעהנטער קאפיטעל

כי עליך הרגנו כל היום.
(תהלים).

די קאזאקען האבען שוין אפגעווארט אין דרויסען. זיי האבען ארומגערינגעלט די אידען און אנגעהויבען זיי צוזאמענצוטרייבען אזוי ווי שאף, און געיאגט זיי אין א גרויסען סאד אריין, וואס איז געווען ארומגערינגעלט מיט א פלויט. עס זיינען געווען ארום צוויי טויזענד אידען מיט פרויען און קינדער. צווישען זיי האבען זיך אויך געפונען א פאר רבנים. דער אלטער רב, ר' אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין און אנדערע רבנים, וועלכע זיינען געווען גרויסע בעלי מקובלים. און זיי מיט דעם הייליגען שניידעריל, וואס איז שוין אויך געגאנגען אנגעטהאן אין זיינע תכריכים, מיט'ן טלית איבער'ן קאפ, האבען געפיהרט די אידען. די חזנים האבען אלץ נישט אויפגעהערט צו זינגען, כדי די אידען זאלען נישט אריינפאלען אין עצבות, און זאלען חלילה נישט קומען צו קיין שוואכקייט... און דער עולם נאך זיי:

„אם תקום עלי מחנה, לא תרא לבי,
אם תקום עלי מלחמה, בזאת אני בוטח."

עס האבען נישט געוואוסט די אידען, וואס די קאזאקען ווילען מיט זיי טהאן: צי זיי ווילען זיי לאזען לעבען, צי אויס'הרג'ענען. עס איז זיי געווען אלץ איינס. עפעס אן אונפארשטענדליכער מוט האט זיי באזעעלט צום שטארבען. זיי האבען געזעהן די טויערען פון גן־עדן, ווי זיי עפענען זיך פאר זיי. און נישט פאר'ן טויט האבען זיי זיך געשראקען, נאר א טיפע שרעק האט זיי ארומגענומען אז מען זאל זיי נישט צושיידען, אז מען זאל פון זיי די פרויען, די קינדער נישט אוועקנעהמען. זיי זיינען גרייט געווען אליין זייערע אייגענע צו טויטען, איידער זיי זאלען חלילה פארשוועכט ווערען. עס האבען געקוקט די פרויען אויף די מענער, און אין זייער בליק איז

געווען דאָס פאַרשטענדניס פאַר׳ן טויט. זיי האָבען נישט געוויינט, אפילו די קינדער האָבען נישט געוויינט. דאָס געזאַנג פון די חזנים האָט זיי אריינגעבראַכט אין אַזאַ ערהויבענקייט, אין אַזאַ זעעלישע פרייד, אַז עס איז פאַרלאָרען געגאַנגען פון זיי יעדעס ערדישע גע־פיהל, און אַ טייל פון זיי האָבען שוין געלעבט אין דעם וויטען אונבאַגרענצטען לעבען פון יענער זייט...

דער גאָרטען איז פול געווען מיט רייפע פרוכטען. עס איז שוין געווען אין די אלול־טעג, און די זון האָט געשיינט, און די וועלט האָט אויסגעזעהן יום־טוב׳דיג, און אַלע זיינען געווען צוזאַמען, און די חזנים האָבען געזונגען. האָבען אַ טייל פון זיי געזעהן בלויע ליכט, ווי דער הימעל עפענט זיך פאַר זיי, און זיי שווימען שוין אריין אין דער אונענדליכקייט, און אַ טייל פון זיי האָבען געהערט דאָס געזאַנג, וואָס דרינגט פון יענער וועלט, וואו גאָט זיצט מיט די צדיקים און לערענט מיט זיי תורה, און די קינדער האָבען געמיינט, אַז אַ גרויסער, גרויסער יום־כפור איז געקומען, און אָט באַלד וועט משה רבנו קומען, און דוד המלך וועט שפּיעלען מיט׳ן פידעלע, און אָט רייט דער מלך המשיח אויף אַ ווייסען פערד. ער רייט, ער רייט פון די וואָלקענס אַרויס, און אַלע וואַרטען אויף איהם, און אָט באַלד קומט ער אָן... און באַלד שטייגט ער אַראָפּ פון די וואָלקענס.

און די שרעק איז איבערגעגאַנגען אין פרייד. אַן אונענדליכע טיעפע פרייד האָט געהערשט צווישען מענש און מענש. פאָטערס, מוטערס און קינדער זיינען זיך צוזאַמענגעקומען און די גאַנצע עדה איז געוואָרען ווי איין משפחה, די אידען האָבען זיך אָנגעהאַלטען איינער דעם אַנדערען ביי די גאַרטלען, און די קינדער האָבען זיך געקלאַמערט אַרום די מוטערס, און די גאַנצע עדה אידען האָבען זיך געקליבען אַרום די רבנים און די חזנים, און באַלד איז דער יום־טוב געוואָרען אונגעהייער גרויס, און קיינער ווייסט נישט ווי אַזוי האָט פּלוצלונג וועמער פון עולם אָנגעהויבען הלל צו זאָגען:

„הללויה, הללו עבדי ה׳, הללו את שם ה׳.“

די חזנים האָבען אויפגעכאַפּט דעם הלל, און אָנגעהויבען צו זינגען די פסוקים תהלים מיט דעם יום־טוב׳דיגען נגון. דאָס הלל זאָגען האָט די אידען אריינגעבראַכט אין אַזאַ באַגייסטערונג, אַז זיי האָבען אונטערגעכאַפּט דעם נגון, און די גאַנצע עדה אידען, מענער,

ווייבער און קינדער האָבען פאַרהילכט דעם גאָרטען מיט יום־טוב'דיגען געזאַנג:

ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה',

רם על כל גוים ה', על השמים כבודו.

מי כה' אלהינו, המגביהי לשבת?

זון עם האָבען נישט געזעהן די אידען, ווי דער גאָרטען איז ...ל געוואָרען מיט קאָזאַקען, טאָטערען; טייל פון זיי זיינען געווען האַלב נאַקעט, מיט אָרויסשטאַרטשענדע לייבער, מיט באַנגעגלטע בור־אָוועס אין די הענד; אַנדערע האָבען געהאַלטען קרומע שווערדען, און די טאָטערען, מיט קליינע, האַלב־פאַרמאַכטע אויגען האָבען זיך צוגעקוקט צו די ווייבער און די מיידלעך און די קינדער. די אידען האָבען קיינעם נישט געזעהן. אַלע זיינען געווען צוגעקלעפּט איינער צום אַנדערען, ווי אַ כטאַדע שאָף, ווען אַ שטורם־ווינד בלאָזט, האָבען ...י זיך איינגעקופּיעט; די ווייבער מיט די קינדער געלאָזט אין ...יטען און אַרום זיי די מענער, אַנהאַלטענדיג זיך ביי די גאַרטלען;

„מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה.

„ה' לי, לא אירא, מה יעשה לי אדם?

„ה' לי בעוזרי, ואני ארא בשונאי!"

אין גאָרטען האָט זיך געהערט טראָמפּייטען. די קאָזאַקען האָבען געשריען הורדאַ, און דורכגעלאָזט אַ קליינעם, נידריגען קאָזאַק. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, און אַ פוטערנעם הוט מיט אַ גרויסען בוש פעדערען אינ'ם הייסען אלול טאָג. די זון האָט געברענט, און דער קאָזאַק האָט נאָכגעשלעפּט זיין פוטערנעם מאַנטעל; הינטער איהם איז נאָכגעגאַנגען אַ פּאָפּ אין אַ ווייבעריש זיידען קלייד און געהאַלטען אַ גרויסען צלם אין דער האַנד. אַ כאָר צערק־ווישע זינגערם זיינען נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן פּאָפּ, פיהרענדיג פאָראויס אַ פּאָהן מיט אַ הייליג בילד. די אידען האָבען ניט געזעהן ניט קריי־וואָ־נאָס'ן דעם קאָזאַצקישען הויפּטמאַן און ניט די צערקווישע פּראָ־צעסיע. זיי האָבען פאַרמאַכט די אויגען, אז זיי זאָלען ניט זעהן דעם

צלם מיט'ן הייליגען קריסטען־בילד און האָבען העכער אויפגעהויבען זייערע שטימען זינגענדיג די קאַפּיטלאַך תהילים:

„כל גויים סבבני בשם ה׳ כי אמלם

„סבני גם סבבני בשם ה׳ כי אמלם

„סבני כדבורים דעכו כאש קוצים בשם ה׳ כי אמלם,

האָבען די אידישע שטימען זיך אויסגעמישט אינאיינעם מיט'ן צערק־ווישען כאָר, און עס איז געווען ווי דער מערדער און דער קרבן זינ־גען צוזאַמען זייער ליוב פאר גאָט אין דעם הערליכען זונען־טאָג. באַלד איז דאָס צערווישע זינגען פארשטומט געוואָרען. דער פּאָפּ האָט גענומען די פאָהן מיט'ן הייליגען בילד און אריינגעשטעקט אין דער ערד, אויף אַ גרין בערגעל נעבען דער פאָהן האָט זיך אוועקגע־שטעלט דער קרענקליכער נידריגער קאָזאַק, וואָס האָט זיך געמוטשעט אין דעם לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, קריוווע־נאָס׳ פּנים איז געווען טרויעריג און קאַלט ווי דאָס פּנים פון אַ קראַנקען מענשען. אַ מינוט האָט ער זיך אומגעקוקט אויף די צונויפגעפרעסטע אידישע עדה, ווי זיי האַלטען זיך ארום ביי די הענד אַלע אינאיינעם, און זייער זינ־גען שטייגט וואָס אַמאָל העכער מיט מעהר פרייד און בעגייסטערונג, און זעהן ניט איהם, ניט דאָס הייליגע בילד און ניט די קאָזאַקען ארום מיט די שווערדען און פּיקעס און באַלאַווס, — ווי זיי וואָלטען ער־גיץ וואו אוועקגעגאַנגען און געזעהן אַנדערע זאַכען און געהערט אַנ־דערע שטימען — און ווייסען ניט וואָס עס טהוט זיך ארום זיי.

קריוואָ־נאָס האָט זיך דערשראָקען פאר דעם שטורמישען געזאַנג פון די אידען. ער האָט זיך דערשראָקען פאר די פרייד וואָס שיינט אראָפּ פון די אידישע פּנים'ער, און שטעהן געבליבען אַ פאַרוואונדער־טער און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן. זיין קרענקליך געזיכט איז בעלעבט געוואָרען און זיינע קליינע אויגען האָבען זיך ברייט אויפ־געעפענט און אויסגעדריקט שרעק. דער פּאָפּ האָט איהם גענעבען דעם צלם אין דער האַנד אריין.

קריוואָ־נאָס האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט'ן צלם. ער האָט געקוקט אַמאָל אויף די קאָזאַקען, אַמאָל אויף די אידען מיט שרעק. ענדליך האָט ער אויפגעהויבען דעם צלם הויך איבער זיין קאָפּ און ווי ער האָט געפיהלט יעם צלם אין זיין האַנד האָט ער צוריקגעקראָגען זיין זיכערקייט.

— אידען, האָט ער גערופען — דער וואָס וועט צוקומען צו דער פּאָהן און בוקען זיך פאַר׳ן צלם, דער וועט בלייבען לעבען!

די אידען האָבען ניט געהערט זיינע ווערטער. זיי האָבען ניט געזעהען ווער עס שטעהט דאָרט, און ווער עס רעדט דאָרט. קיינער פון זיי האָט קיין איין בליק ניט געשאַנקען ניט קריוואָ־נאָס׳ן און ניט די קאָזאַקען. וויעדער האָט זייער שטימע געקלונגען מיט פריידען צווישען די בוימער און ליכטיגען הימעל אריין:

קול רנה וישועה באהלי צדיקים,
ימין ה׳ עושה חיל.

— אידען, איך רופ אייך נאָך אמאָל, איהר הערט ניט? דער וואָס וויל בלייבען לעבען זאָל אהער קומען צו דער פאָהן און בוקען זיך פאַר׳ן צלם!

„ימין ה׳ רוממה
„ימין ה׳ עושה חיל —

האָט דאָס אידישע געזאַנג געקלונגען העכער און ברייטער אינ׳ם גאָרטען.

קריוואָ־נאָס איז געשטאַנען צומישט און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן, און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויף׳ן פּאָפּ.

— דעם שטן שיקען זיי אָן אויף דיר, פאַרטרייב איהם און טהו גאָט׳ס זאַך, — האָט דער פּאָפּ געזאָגט צום ציטערענדען קריוואָ־נאָס, און איהם איבערגעצלמ׳ט דריי מאָל.

— צום לעצטען מאָל רופ איך צו אייך: דער וואָס וועט אָננעהמען די קריסטליכע אמונה וועט בלייבען לעבען. — קומט אהער צום צלם!

„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו,
„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו“.

האָבען די אידען אָבגעענטפערט אין געזאַנג.

און ווידער איז קריוואָ־נאָס שטעהן געבליבען און ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויף׳ן פּאָפּ.

— טהו גאָט׳ס זאַך — האָט דער פּאָפּ איהם געהאַלטען אין איין צלמ׳ען.

— קאָזאַקען, אויף די אידען, הוראַ!

און א געשריי „הוראַ“ האָט פאַרהילכט דעם גאָרטען, און פון

אלע ווינקעלעך פון גארטען האבען זיך קאזאקען געלאזט לויפען אויף די גרופעס אידען. טייל האבען געהאלטען אין האנד קרומע שווער־דען, אנדערע לאנגע פיקעס, און גאר אנדערע בענעגעלטע בולאוועס, און געווארפען זיך אויף די אידען.

די אידען האבען זיך ארומגענומען, מענער און ווייבער און קינ־דער האבען זיך געהאלטען געארעמט, און האבען געשריען אינאיינעם:

שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

באלד האט זיך געדאכט, אז דאס רופען צו גאט האט איבער־שטיגען דאס געשריי פון קאזאקען. נאר איינציגווייז זיינען זיי פארשטומט געווארען, אויסגעלאשען געווארען אין מיטען, ווי ברע־נענדיגע ליכטער, און עס האט זיך אוועקגעלעגט צווישען דעם צר־טראטענעם גראז און צובראכענע צווייגען גאנצע משפחות, פאטער, מוטער און קינדער, זייער בלוט איז געווארען צוזאמענגעמישט, און זייערע נשמות זיינען אויסגעגאנגען אינאיינעם, ארומהאלטענ־דיג זיך פעסט ביי די ארעמס, און אינאיינעם רופענדיג: „שמע ישראל!“

פערצעהן הונדערט מאן, ווייב און קינד, זיינען אין דעם טאג, אין גארטען אין טולטשין אויסגעשלאכטעט געווארען פון די קאזאקען. די איבעריגע האבען די טאטערען אוועקגעפיהרט אין די שקלאפען־מערק. נאר קיין איינער פון זיי האט ניט זיין לעבען געקויפט מיט זיין אמונה.

אונטער א בוים צווישען צוטרעטען גראז און אבגעהאקטע צוויי־גען האט זיך געוואלגערט דער קערפער פון פרנס פון זלאטשאוו. די אויגען זיינע האט ער געהאלטען אפען, און געווענדעט צום הימעל. דאס פנים זיינס וואס איז דורך די לעצטע פאר מאנאטען פערעלטערט געווארען, האט אפילו נאך איצט, ביי דער בלייכקייט פון די ליפען, געוויזען שטארקייט און לעבעדיגקייט, און עס האט זיך גאר ניט גע־וואלט גלויבען, אז דאס אבגעברענטע געזיכט מיט די אבגעשיילטע הויט איז טויט. ווייל אויף דעם פנים האט געשיינט דאס רוהיגסטע און געזונדסטע שמייכלען.

און אבער איז עס געווען דערפאר, ווייל געבען איהם איז יוכבד

געלעגען. נור ווי איהר פּנים האָט אויסגעזעהן קען מען ניט וויסען, ווייל זי האָט געהאַלטען איהר פּנים איינגעגראָבען אין זיין ברוסט...

אין גאָרטען איז שטיל געווען, ווי אין סטעפּ. צווישען גראָז און אָבגעהאַקטע צווייגען, צווישען צוטרעטען אויבסט און טרוקענע בלעטער, האָבען זיך געוואַלגערט קערפּערס, צוטרעטענע און צושפּאָלטענע, ווי די פרוכט פון די בוימער. מען האָט געקענט מיינען אז עס ליגען נור פּעקלעך אָנגעטהועכטס בעשמוצט מיט בלאָטע און בלוט. נאָר דאָרט וואו עס האָט זיך ארויסגעוויזען א פּנים, צי פון א מאַן מיט פאַרגליווערטע פּאות אין בלוט, צי פון א פרוי מיט פאַרשלאָסענע טויבען־אויגען, צי פון א שלאָפענדעס קינד — האָט ארויסגעשיינט א שטילער, צניעות׳דיגער שמייכעל פון באַהאַלטען אינערליך גליק. ווי די מענשען וואָלטען ווייטער געלעבט, און זיי זעהען עפּעס אין זייער לעבען, הערען עפּעס, ניט פון דער וועלט און ניט פון דער ערד...

אויפ׳ן גרינעם בערגעל האָט א פאַרשעהמטע געפלאַטערט די קריסטליכע פאָהן. קריוואָ־נאָס האָט זי פאַרגעסען מיטצונעהמען, ווען ער איז געגאַנגען אין שטאָדט אריין אויסמאָרדען די קריסטליכע פּוילישע באַפעלקערונג...

פונפצעהנטער קאַפּיטעל

אין סאָד

אין סאָד ביי יערעמ׳ס מוטער האָט א גאַנצען טאָג געשמעקט מיט האָניג. די בינען זיינען אריין און ארויס פון די בין־שטאָקען, וואָס זיינען געווען אין אויסגעהוילטע בוימער, און האָבען זיך גערעיעט ארום די אָנגעהיצטע ווייסע האָניג־בלימלעך, מיט וועלכע די גאַנצע לאָנקע פון גאָרטען איז געווען באַשאָטען. די בוימער האָבען זיך געבראָכען אונטער די שווער־בעלאָדענע צווייגען מיט פאַרטיגע פלוימען, וועלכע זיינען געפאַלען פון די בוימער: קיינער האָט זיי ניט אויפגעקליבען, און זיי האָבען געפוילט אין גראָז, פאַרשפּרייטענדיג

דעם געשמאַק פון פוילענדעם אויבסט. אין סאַד האָבען זיך אַרומגע־דרעהט אַ צוויי—דריי פויערישע שעפּסען, שוואַרץ־וואָליגע, מיט פויערשע קעפּלעך, וועלכע האָבען זיך געלאַנגווייליגט גריזשענדיג דאָס גראָז, און פאַר לאַנגווייליגקייט האָט איינס דאָס אַנדערע געלעקט מיט די צונגען. אַ שאַר קאַטשקעלעך זיינען אָנגעקומען צו געהן אין אַ סטאַדע, ווי אַ דעפּוטאַציע פון בכבוד׳ע בעל־הבית׳טעם מיט אַ וויכ־טיגער שליחות, האָבען זיך געוויעגט מיט זייערע פעטע לייבלעך אויף די קורצע פיסלעך. אַ גאַנז האָט פון דער העלער הויט געגעבען אַ פליה אַריין מיט צופלאַשעטע פליגעל, און מיט אַ געשריי און אַ ליאַרם זיך געלאָזט, נור אָנטרעפענדיג פלוצלונג דעם הונד בוגא, וועלכען זי האָט אויפגעוועקט פון זיין שלאָף, האָט זי זיך אָבגעטרייסעלט, אַ דערשראָקענע, און וועלענדיג אויסמיידען אונאַנגענעהמליכקייטען, האָט זי זיך אָבגעטראָגען אָן אַ זייט, אַראָבגעלאָזט די פליגעל און בארוהיגט זיך.

אין סאַד, צווישען די שעפּסטען, קאַטשקעס, גענז און אַנדערע הויזליכע געפליגעל און חיות, האָט זיך אַרומגעדרעהט דבורה. אויף איהרע פיסלעך האָט זי געטראָגען קלימפּערלעך, וואָס יערעם האָט איהר אָנגעטהאָן, כדי זי זאָל ניט קענען אַנטלויפען, און ער זאָל שטענ־דים הערען איהרע טריט. און זי האָט שוין געטראָגען אַ קאָזאַצקישען שלייער אויפ׳ן קאָפּ אַנשטאַט איהר הייבעל, וואָס האָט איהר פאַר־שטעלט דאָס געזיכט. זי איז געגאַנגען איבער דעם גאָרטען טרויעריג, און די גלעקלעך האָבען צוגעקלונגען צו איהרע טרויעריגע טריט. און אַזוי איז זי צוגעקומען צום וואַסער, וואָס איז געפלאָסען אונטער דעם סאַד, און אַוועקגעזעצט זיך ביים באָרטען פון טייך און געקוקט אין וואַסער אַריין.

אָבער יערעם האָט נאָכגעפאָלגט. ער האָט געהיט איהרע טריט, און איז לאַנגזאַם צוגעקומען צום וואַסער און געבען איהר זיך אַוועק־געזעצט.

— פאַרוואָס ביזטו נאָך אַזוי טרויעריג, דו שעהנע אידישקע? דייניגע קענסטו נאָך אַלץ ניט פאַרגעסען. כשוף האָסטו מיר געטהאָן און מיין הארץ האָסטו מיר פאַר׳סם׳ט. וועה צו מיר, וואָס וועל איך טהאָן? וואָס וועל איך טהאָן?

— זיי שטיל, יערעם, דו האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט, אַז ביז צו

דער חתונה ווערסטו מיך ניט פיינינען, אַז דו ווערסט מיך לאָזען באַ־קלאָגען די מיינינע.

— אוי, וואָהר איז עס, וואָהר. איך האָב דיר צוגעזאָגט. אָבער דאָס האַרץ ווערט אויסגעדאַרט, ווי אַ קוואַל אַ פאַרטריקענטער, קור־קענדריג אויף דיר. און אונזער ברויט ווילסטו ניט עסען. פאַרשעהמסט נאָך אונזער מאָהלצייט, נאָר וואָס די גיאַנע ברענגט דיר, אויבסט און גרינס. און דו ביזט דאָך שוין אַ כלה מיינע.

— די טויטע האָב איך צוגעזאָגט, יערעם, אָבהיטען זייער געזעץ, ביז איך וועל ניט אַוועקגעהן פון זיי. אָ, לאָז מיך, יערעם, מיין געזעץ אָבהיטען. דו ביזט דאָך אַ גוטער, און דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— יאָ ליעב האָב איך דיך ליעב דבורה. איך וועל פאַר דיר יונגערהייט פון דער וועלט אַוועקגעהן. איך וועל פאַר דיר אַ פאַר־ברעכען באַגעהן. אַ ברודער אַן אייגענעם קען איך הרג׳ענען פאַר דיר. זאָג, איך וועל מיט דיר אין עק וועלט געהן. אויף אַן אינזעל אַן איינזאַמען זיך באַזעצען, אַ וואַסערעל אַ קליינעם ווער סאַר אונזער הייזעל פליסען, און רויטער מאָהן ווער פאַר אונזער פענסטער בליהען. און איך וועל זיין דער פויער און דו ווערסט זיין מיין קעניגין — אוי, דו קעניגין, דו מיינע, דו, מלאכ׳ל דו מיינס, דו ריינע טויב, וואָס איז דאָס אין דיר? דיינע אויגען, דיינע טויבענדיגע, צוברעכען מיר דאָס האַרץ, און איך וואָלט געשטאָרבען דאָ אויפ׳ן אָרט, — האָט דער שגץ זיך אַראָבגעבויגען פאַר איהר, און זיין פּנים אין זיינע הענד איינגע־גראָבען און האָט זיך פלוצים צעוויינט ווי אַ קליין קינד.

— שטיל דיך איין, יערעם, דו ביזט גוט, און איך מיליע (ליעב) דיך, אַ האַרץ איז ביי דיר אַ גוטס. שטיל דיך איין, יערעם, — האָט זי געגלעט מיט איהרע הענד זיינע האָאַר, ווי אַ האַרינטע אַ הונד.

— אָ, דו וויים שעפּסעלע מיינס, אָ, דו טויב מיינע. דו יונג, אומשולדיג קאַלב מיינס, וואָס פּייניגסטו מיך אַזוי, מיין ליעבע, וואָס ציהסטו מיין האַרץ אויס? אָ, מאַך שוין באַלד אַן ענד צו מיין לעבען.

— אָ, לעבען ווערסטו, יערעם, דו ביזט יונג און שטאַרק, און דו ביזט גוט.

— אָבער, וואָס טויג מיר שוין מיין לעבען, אַז איך וויים ניט ווען דו ווערסט מיינע זיין. טאָג אויף טאָג לעגסטו אָפּ. און די ליעבע נאָגט מיין האַרץ, ווי אַ וואָרעם אַ בוים. און איך טריקען איין. זאָג

מיר, דו מלאך, וואו וועל איך מיין הויז שטעלען? ביי וועלכען וואַסער און אין וועלכען לאַנד?

— אָ, יערעם, דו וועסט ניט לאַנג צו וואַרטען האָבען, ניט לאַנג מעהר, — האָט זי געזאָגט מיט אַ טרויעריגקייט.

— זאָג מיר, ווען?

— געזאָגט האָסטו מיר צוגעזאָגט, אַז דו וועסט מיך ניט פֿאַרגעסען, דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— שוין, איך שווייג שוין. אַז דו ווילסט זאָג, אַז דו ווילסט ניט, ציה מיין נשמה, ציה מיין הארץ, זאָל עס נאַגען און נאָגען ביז איך וועל שטאַרבען, — האָט דער גוי איינגעגראָבען זיין פּנים אין גראָז.

— שוין באַלד וועט קומען די ענד. וואַרט נאָך אַ ביסעל, יערעם. אַט, באַלד, אָט באַלד, — האָט זי איהם באַרוהיגט מיט איהר ווייכער קיהלער האַנד אויף זיין קאָפּ, און איהרע ברענענדיגע אויגען האָבען ערגעצוואו געקוקט.

ער האָט זי אָבגעהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ און נאָכגעגאַנגען איהר פוס טריט, ווי אַ געטרייער דיענער. קאָזאַקען און פּויערים האָבען פון איהם דאָס געלעכטער געמאַכט, גערייצט זיך מיט איהם, וואָס ער האַלט זיך מיט דער אידישקע. און אַ געמורמעל איז אַרומגעגאַנגען, אַז ניט אַנדערש — סיידען די אידישקע האָט איהם כשוף אָנגעטהאָן.

איינמאָל איז יערעם צוריקגעקומען פון שטאָדט און דבורה׳ן עפּעס מיטגעבראַכט:

— אַלע אידען און ליאַכען אויסגע׳הרג׳עט אין טולטשין. קיין איינער ניט לעבען געבליבען.

— פון וואַנען ווייסטו, יערעם? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— די פּרייערים האָבען עס אין שטאָדט דערצעהלט. פיעל גוטס האָבען זיי אין שטאָדט געבראַכט פון טולטשין, וואָס זיי האָבען פון די אידען צוגענומען. אָט האָב איך דיר אויך עפּעס געבראַכט, מיין שעהנע אידישקע, ביי אַ פּויער אָבגעקויפט, פאַר דיר. אַ פּעלץ איהם געגעבען דערפאַר.

און יערעם האָט אַ פּאָר גאָלדענע שיכעלעך אַרויסגענומען פון אַ פּאַטשיילע און איהר געגעבען.

מען זאָגט, אַז אַזעלכע שיכעלעך קויפען די אידען זייערע כלות.

און די אידישקעס האָבען זיי זעהר ליעב צו טראָגען. האָב איך זיי דיר געקויפט, מיין שעהנע אידישקע.

דבורה האָט גענומען די שיכעלעך און זיי בעקוקט. זי האָט זיי דערקענט. עס זיינען געווען די שיכעלעך וואָס שלמה האָט איהר מיט־געבראכט פון לובלין, ווען ער איז אהיים געקומען פון דער ישיבה.

— פון וואַנען האָסטו זיי? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— פון אַ פויער אָבגעקויפט. ער האָט זיי ביי אַ טויטען אידען געפונען, וואָס זיי האָבען אין טולטשין אויסגע׳הרג׳עט. ער האָט זיי צום הארצען געהאַלטען צוגעדריקט.

אַ יונגער געווען, דער איד אָדער אַן אַלטער שוין? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— איך ווייס ניט, מיין שעהנע אידישקע. דאָס האָט ער מיר ניט געזאָגט, נאָר פאַרוואָס ביזטו אַזוי בלייך געוואָרען, מיין טייבעלע?

— דערנאָך, דערנאָך וועל איך דיר זאָגען. ניאַנע, איך וויל צו דער ניאַנע.

— וואָס איז דיר? פאַרוואָס ביזטו אַזוי בלייך, מלאך דו מיינער, טייבעלע דו קליינס, וואָס? — איז דער גוי געשטאַנען פאַרוואונדערט.

— דערנאָך וועל איך דיר אַלעס זאָגען. אָ, יערעם, באַלד, אָט באַלד וועט מיין חתונה זיין. נאָר אויף די שיכעלעך האָב איך געוואַרט. איצט אָט באַלד וועט עס נעהמען אַן ענדע. ניאַנע!

— ניאַנע, — האָט יערעם אָנגעהויבען צו רופען. און זי האָט קוים צייט געהאַט, די אַלטע ניאַנע פון סאַד ארויסצולויפען, וואו זי האָט די הינער געקאָרמעט, ווען דבורה איז אויף דער לאָנקע געפאַלען.

— וואָס איז מיט איהר? — האָט דער גוי געפרעגט די ניאַנע.

די ניאַנע האָט דערזעהן די שיכלעך אין דבורה׳ס הענד, און זי האָט אַ גרויסען געשריי געגעבען:

— גאָט, האָב רחמנות! — און געכאַפּט דבורה׳ן אין איהרע אָרעמס.

יערעם איז געשטאַנען אַ פאַרוואונדערטער.

עכצעהנטער קאפיטעל

אין די גאלדענע שיכלעך

אין דעם זעלבען אווענט האבען זיך די ווייסע האניג־בלימלעך צעוואָרעמט און דער האָניג געשמאַק איז געשטאַנען אין גאָרטען. אין דער לופט האבען זיך אָנגעצונדען און זיינען פערלאָשען געוואָרען גלי־הענדע ווערים, ווי נשמות בלאָנדזשענדיגע. ווייט אין סטעפּ, אין דרוי־סען האבען פייערלעך געבלאָנדזשעט, אָנגעצונדען זיך און אויסגעלאָ־שען. יעדער רויטער מאָהנקאָפּ האט אויפגעפלאַקערט. די שטערען האבען זיך געריבען איינס אָן אַנדערען און די לופט איז באלויכטען געוואָרען מיט אויסטערליש ליכט, ווי זי וואָלט פול געווען מיט אונ־זעהבארע קערפּערס, וואָס זיינען געקומען אריינצושווימען אין אונזער אטמאָספערע פון א פרעמדער וועלט.

דבורה איז געשטאַנען אין דרויסען, אין סאָד, ביים פלאַקער פייער, וואָס יערעם האָט אָנגעצונדען. פון דער כאלופּע האָט זיך געהערט דאָס גרימפּלען פון א „לירע”, וואָס א פארבלאָנדזשעטער „אלטער” האָט געשפּיעלט און געזונגען א באלאד פאר די פארזאמעלטע פּויערים. שכור'ע געשרייען, וויינען און לאַכען האָט זיך געהערט פון דער כאַ־לופּע. אין דער כאלופּע איז געווען אָנגעוואָרפען דאָס גערויבטע אי־דישע האב און גוטס, וואָס די גוים האבען מיטגעבראַכט פון טולטשין. זיי האבען זיך צוטיילט מיט דעם אידישען גוטס, און געטרונקען פון אידישען וויין. און דער אלטער האָט פאר זיי געשפּיעלט אויף דער לירע.

דבורה איז געשטאַנען ביים פלאַם פייער, די קלומפּערלעך אויף איהרע פיס האבען געקלונגען ביי איהר יעדער באוועגונג. איהרע אויגען זיינען געווען געווענדט צום הימעל, צו די שטערען. איהר פיגור איז געווען ווי א יונגער בוים, און זי האָט גערעדט, ווי זי וואָלט וועמען געזעהן:

— באלד קום איך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער, איך

זעה דיך אין דעם ליכט, דו שטרעקסט אויס די הענד צו מיר. נעהם מיך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער. איך בענק נאָך דיר.

זי האָט געזעהען אַ בלויען ליכטיגען ים. און באַשטערענטע שיפלעך שווימען ארום. אַלע שווימען צו צו איין ברעג. דאָרט איז אַזוי ליכטיג. מען קען ניט ארייַנקוקען אין דעם ליכט אריין. ווי ליכטיג דאָרט איז! דאָרט איז דאָס איינציגע, דאָס אייביגע, גאָט איז דאָרט, און אַלע שווימען דאָרט אָפּ צום ליכטיגען ברעג. אויף יעדען שיפעל געפינט זיך אַ אידישע משפחה. זי קען זיי אַלעמען די, וועלכע שווימען אויף די שיפלעך. און זי זוכט צווישען די שיפלעך. און אָט דערזעהט זי איהם. ער ווארט מיט זיין שיפעל אויף איהר — און אַלע זיינען שוין אָבגעשוואומען — נור ער איינער אַליין ווארט, אָט רופט זי איהם:

— שלמה, שלמה, ווארט אויף מיר. איך קום, איך קום, איך קום, — האָט זי אויסגעשטרעקט איהרע יונגע הענד צום שיפעל, אין הימעל אריין.

וועמען זעהסטו? צו וועמען רעדסטו? וואָס איז מיט דיר, שעהנע אידישקע?

— ריהר מיך ניט אָן, איך בין פייער, וועסט דיך אָנצינדען אָן מיר. דו זעהסט, איך ברען. איך בין אַ ליכט, וועסט דיך אָבבריהען!

איהרע אויגען האָבען געברענט, און איהר פּנים איז באַלויכטען געוואָרען פון דעם שימערענדיגען ליכט פון די שטערען. און איהר הויכע יונגע פיגור און איהרע לייכטע קאָלירטע שאַלען האָבען זיך ווי אָנגעצנדען אָן די פלאַמען פון פייער. זי האָט אויסגעזעהן, ווי זי וואָלט געברענט.

יערעם האָט געקוקט אויף דבורה׳ן, ער האָט זי ניט דערקענט. איהם האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט זי וואו און ווען געזעהן, ווען ער איז געווען אַ קליין אינגעל. און ער געדענקט ניט וואו ער האָט זי געזעהן. נאָר באַלד איז איהם ווי אַ ליכט פאַר די אויגען אויפגעגאַנגען — איך קען דיך, איך וויים ווער דו ביזט. איך ווייס, אָ, איך זינדיגע נשמה, אָ, אָ! — און ער האָט זיך געגעבען אַ לאָז אראָב פאַר דבורה׳ן אויף די קניע און אָנגעהויבען צו בעטען, ווי מען בעט פאַר אַ הייליג בילד:

— אָ, גאָט, האָב רחמנות! — און איינגעגראָבען זיין פּנים אין זייַנע הענד און אָנגעהויבען צו וויינען.

— איך ווייס. איצט ווייס איך. איך האָב דיך דערקענט. דו ביזט אַ הייליגע, דו ביזט אַ געטליכע. איך האָב דיך אין צערקווע געזעהן. אויפ'ן הייליגען בילד האָב איך דיך געזעהן. איך ווייס איצט אַ, איך זינדיגער מענש. דערבאַרעם דיך, דערבאַרעם דיך! — האָט דער גוי געשטאַמעלט.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, דו ביזט אַ גוטער. דיין האַרץ איז גוט. האָב ניט קיין מורא.

— אָ, איך זינדיגער מענש, האָב רחמנות. — און דער שגץ האָט זיך אויפגעהויבען און איז אַנטלאָפען פאַר איהר, און מיט אַ גרויס געוואַלד איז ער אין כאַלופּע אריין צו די פּויערים:

— פּויערים, גאָט איז אין סאַד, וועה צו אונז! — די פּויערים האָבען אָבגערוקט דאָס טרינקען. די לירע איז פאַרשטומט געוואָרען. זיי זיינען בלייך געוואָרען, און איינער האָט דעם אַנדערען געפרעגט:

— וואָס זאָגסטו?

אָבער יערעם האָט געוויינט און געשראָקען זיך, ווי אַ קליין קינד, און געוויזען מיט דער האַנד אויפ'ן סאַד.

— דאָרט, אין דרויסען.

די גוים זיינען געוואָרען אָנגעשטעקט מיט זיין שרעק. מיט אימה האָבען זיי זיך צוגע'גנב'עט צו דער טיר פון כאַלופּע און ארויסגעקוקט.

— וואו?

— דאָרט, ביים פייער. איהר זעהט ניט? קוקט, קוקט.

— דאָרט שטעהט דיין אידישקע, ניט גאָט.

— איך האָב זי דערקענט. פון הייליגען בילד איז זי ארבגעקומען. דאָס איז גאָט!

— זי האָט דיך פאַרבלענדעט. אַ כשוף דיר אָנגעטהאָן. זעהסט ניט, דיין אידישקע איז עס, ניט גאָט, ניט זינדיג.

— פּויערים, איך האָב זי דערקענט. געקוקט אַזוי אין איהר פּנים, און זי דערקענט. זי איז אַ הייליגע, פון הייליגען בילד אראָבגעקומען.

— זאָל זי באַווייזען, אַז זי איז גאָט

— אַ וואונדער.

— אַ וואונדער זאָל זי באַווייזען, וועלען מיר גלויבען, אַז זי איז

גאָט, אז נים, איז דיין פארשאָלטענע אידישקע א כשוף־מאכערין. פאַר־ברענען דאַרף מען זי.

— דעם פּויער כשוף אָנגעטאָן. פארברענען אויפ׳ן פייער־הויפען!

— פּויערים, שווייגט, פארזינדיגט אייך ניט, — האָט יערעם גערופען, און צוגעהענדיג צו דבורה׳ן, האָט ער געקניעט פאר איהר פון דערווייטענס, און געבוקט זיך פאר איהר, ווי פאר א הייליג בילד.

— זאָג זיי, ווייז זיי, אז איך בין זיך ניט טועה. זאָלען זיי גלויבען אין גאָט. אָ, באווייז זיי, הייליגע, באווייז זיי, אז דו ביזט גאָט.

א לאַנגע ווייל האָט דבורה געשוויגען. דאַן האָט זי געווענדעט איהר באַלויכטען פּנים צו יערעם, און זי האָט געזאָגט:

— רוף די ניאַנע, יערעם.

נאָר די ניאַנע איז שוין לאַנג געווען נעבען איהר. זי איז געלע־גען צו איהרע פיס און איינגעוויקעלט איהר פּנים אין דבורה׳ס קלייד און געוויינט.

— גיה, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך, — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אויף אידיש.

— אָ, קינד מיינס, טייבעלע מיינס, איך וויל ניט. וואָס געהסטו טהאָן?

— איך באפעהל דיר, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך.

די ניאַנע איז אוועק און ארויסגעבראַכט איהר פון דער קאַמער די גאָלדענע שיכלעך.

— וויין ניט, זיי פרעהליך. טהו מיר אָן די שיכלעך. אזוי ווי דו פלעגסט מיך אָנטהאָן, ווען איך בין א קליין קינד געווען, דו גע־דענקסט, דו האָסט מיך אריינגעשיקט צו איהם, ווען ער איז א אינגעל געווען, מיט א באַר און מיט אָן עפּעל? — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אין דער שטיל.

— אָ, איך פארשטעה, איך פארשטעה. וואָס געהסטו טהאָן?

— איך גיה דאָך צו איהם. ער וואַרט דאָך דאָרט אויף מיר אין זיין שיפעל, אוועקצושווימען מיט מיר אין הימעל אריין. — און זי האָט ארומגענומען די ניאַנע און זי געקושט.

די ניאַנע האָט זיך אָבגערוקט פון איהר. און דבורה, אָנגעטהאָן אין די גאָלדענע שיכלעך, האָט זי גערופען צו דעם דערציטערטען יערעם,

— יערעם, נעהם דיין פלינטע און ציעל אין מיר.

א שרעק איז אַנגעפאַלען אויף די פויערים ארום. זיי זיינען אַנ־געשטעקט געוואָרען פון דעם פחד, וואָס איז באַפאַלען דעם שגץ. און דבורה׳ס ווערטער האָבען זיי דערציטערט. טייל האָבען שוין אָנגע־הויבען צו גלויבען, אַז זיי זעהען עפּעס אויסטערלישעס. און איינער פון זיי האָט זיך שוין אראָבגעלאָזט אויף די קניע און געשטאַמעלט:

— גאָט, דערבאַרעם דיך!

און יערעם האָט געציטערט פאַר שרעק. עס האָט זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען ביי איהם די הענד און פיס.

— ניין, ניין, איך וועל עס ניט טהאָן. איך האָב מורא.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, גאָר ניט וועט מיר געשעהען. גאָר ניט קען מיר געשעהן. איך בין שוין ניט דאָ. איך בין שוין דאָרט, אויבען אין הימעל. איך האָב מיר אָנגעטהאָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט מיר פון הימעל אראָבגעשיקט, אַז איך זאָל קומען צו איהם. געה, יערעם, נעהם די פלינטע און ציעל אין מיין הארץ.

נאָר דער פויער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין בליפּען, אין איין שרעקען זיך, און געשטאַמעלט:

— ניין, ניין, איך האָב מורא. דערבאַרעם דיך.

— איך באַפעהל דיר, יערעם, געה און ברענג די פלינטע. איך וועל שטעהן דאָ נעבען פייער, אַז דו זאָלסט זעהן וואו צו ציעלען. איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז גאָרנישט קען מיר געשעהען. איך באַפעהל דיר, טהו ווי איך האָב דיר געהייסען.

באַלויכטען אין פלאַם פון פייער האָט זי אויסגעזעהן ווי אַ יונגער גאָט, וואָס באַפעהלט. און דער שרעק פון גאָט איז באַפאַלען די פוי־ערים. זיי האָבען זיך אראָבגעלאָזט אויף די קניע. איינער פון זיי האָט אָנגעהויבען זינגען, און אַלע נאָך איהם:

„גאָט, דערבאַרעם דיך. גאָט, דערבאַרעם דיך“.

ווער פון די פויערים האָט דערלאַנגט די פלינטע דעם קניענדיגען יערעם. דבורה אין די גאָלדענע שיכלעך אָנגעטהאָן איז געשטאַנען בא־לויכטען אין פייער.

— ציעל, יערעם

די פויערים זיינען פארשטומט געוואָרען. זיינען געבליבען קניענ־דיג אויף דער ערד.

עס האָט אַ קנאַל געגעבען. אַ קנויל רויך איז אויפגעשטיגען און באַלויכטען געוואָרען אין פלאַם פייער.

— ציעל גוט, יערעם. זעהסט, גאָר ניט קען מיר געשעהען!

יערעם האָט נאָך אַ מאָל אויסגעשאָסען. און ווידער האָט אַ קנויל רויך אין דער לופטען אויפגעשטיגען.

דבורה האָט אָנגעהויבען צו וואַקלען און אראָבלאָזען זיך אויף די קניע.

— זי פאַלט!

— בלוט!

— די פאַרשאָלטענע אידישקע! זי האָט אָבגענאַרט! — האָבען די פויערים געשריען, אויפהויבענדיג זיך פון קניען און צולויפענדיג צו רבורה׳ן מיט די קולאַקעס.

— פאַרשאָלטענע אידישקע — אָבגענאַרט.

נאָר יערעם האָט זי שוין באַשיצט. ער האָט געהאַלטען איהר וואַקלענדיגען קערפּער אין זיינע אָרעמס, פון וועלכען עס האָט גע־שטראָמט בלוט אין פלאַם פייער אריין.

— פאַרוואָס האָסטו דאָס געטהאָן, שעהנע אידישקע? איך האָב דאָך דיך אַזוי ליעב געהאַט, — האָט ער געשטאַמעלט.

— זיי מוחל, יערעם, זיי מוחל. איך דאַנק דיר, וואָס דו האָסט מיך געשיקט צו איהם. איך האָב געוואוסט, אַז דו וועסט מיך שיקען צו איהם. דו ביזט אַ גוטער, יערעם.

— אין מיינע הענד, עס איז מיין קינד, — האָט די ניאַנע גע־שריען, און איז צוגעלאָפען, געכאַפּט דבורה׳ן אין איהרע הענד.

דבורה האָט דערזעהן דאָס בעשטערענטע שיפעל. שלמה האָט איהר די האַנד דערלאַנגט און איהר געהאָלפען איינשטייגען.

— בלייב געזונד, ניאַנע — האָט דבורה געשטאַמעלט.

— פאָהר געזונד, מיין קינד, — האָט איהר די ניאַנע אָבגעענט־פערט אין אידיש

און אַזוי ווי זי וואָלט געוואָלט אַליין זיין, האָט זי זיך אוועק־

נערוקט פון יערעם, אָבגעווענדט זיך פון דער ניאַנע. זי האָט אוועק־געלעגט איהר קאָפּ אויפ׳ן גראָז, און די אַרומיגע פויערים האָבען גע־הערט פון איהרע ליפּען דעם שפּרוך וואָס זיי האָבען אַזוי פיעל מאָל געהערט אין יענע טעג פון אידען: „שמע ישראל, ה׳ אלהינו, ה׳ אחד!"

און זי איז שטיל געוואָרען.

זיבצענטער קאפיטעל

בטחון.

אין לובלין אויפ'ן יאהר מארק האט זיך דאס יאהר פארקליבען דער ועד ד' ארצות. א גרויסע אויפגאבע האט געהאט דער ועד. עס האט זיך קיין לובלין פארזאמעלט זעהר פיעל אידען פון גאנץ אוק־ראינע. עס זיינען געקומען פאטערס זוכען זייערע קינדער, וואס זיינען אוועקגערויבט געווארען פון די קאזאקען, און פיעל עגונות, וואס האבען ניט געוואוסט צי זיי זיינען עגונות אדער אלמנות... און מענער וואס זייערע ווייבער זיינען פון טאטערען צוגענומען געווארען, און יתומים אהן פאטערס, און גלאט אידען וואס זייערע קהלות זיינען חרוב געווארען, און האבען זיך ארומגעוואלגערט איבער דער מדינה און ניט געוואוסט וואו אהין צו טהאן זיך.

די שטאדט איז פול געוועזן מיט נרדפים. פיעל האבען דארט געפונען זייערע אייגענע וואס זיי האבען גערעכענט, אז זיי זיינען שוין לאנג טויט. עס האבען זיך דערקענט פאטער און קינדער, מענער און פרויען, ברידער און שוועסטער. דער ועד האט זיך געמיהט צוריק־צושטעלען דאס אידישע לעבען, צונויפצוהעפטען צוריק די אידישע משפחות, וואס די קאזאקען און טאטערען האבען אדורכגעשניטען. האבען ארויסגעגעבען א גזרה אויף די אלע אידען פון די חרוב גע־ווארענע שטעדט צוריק צו געהן צו זייערע שטעדט און צוריק אויפ־בויען די אידישע קהלות, ווארום דער פוילישער קעניג מיט זיינע חיילות האט פארטריבען די קאזאקען צו די רוסען. און כמעלניצקי איז געווארען געפאנגען ביי די טאטערען. דער ועד האט צונויפגע־גומען פדיון שבוים פון די נגידים און ארויסגעשיקט קיין טערקיי אויס־צולייזען די געפאנגענע. האט געגעבען היתרים צו די מענער צוריק־

צונעהמען די פרויען וואס זיינען געווען געפאנגען ביי די קאזאקען. צוליעב די קינדער. און צוריק אויפגענומען אין אידישקייט די, וואס די קאזאקען האבען געצווינגען איבערצוגעהן איבערגעוואלד אין א פרעמ־דער אמונה...

צווישען די נרדפים האט זיך אויך געפונען שלמה'לע. עס האבען איהם אויסגעלייזט די טערקישע אידען אינאיינעם מיט אנדערע שבוים פון די טאטערען, וואס האבען איהם געבראכט אויף דעם שקלאפען מארק קיין קאנסטאנטינאפאל. די אידען פון טערקיי האבען געהערט, אז שלמה'לע איז א תלמיד פון דער באריהמטער לובלינער ישיבה, האבען זיי איהם געוואלט פארהאלטען אין דער טערקיי, אויפעפענען א ישיבה און לערנען תלמוד אויפ'ן פוילישען שטייגער, על פי דרך פלפול. אבער שלמה האט זעהר געבענקט נאך די זייניגע אין פוילען. האט א אידישער סוחר פון סאלאניקי איהם מיט גענומען מיט זיין שיף, וואס איז געגאנגען מיט סחורה קיין ניאפאל. אין אי־טאליען האט מען ווידער געוואלט פארהאלטען שלמה'לען, אז ער זאל לערנען מיט בחורים תלמוד אויפ'ן פוילישען שטייגער, אבער שלמה האט געוואלט אהיים קיין פוילען. האבען די איטאליענישע רבנים, טהייל זיינע חברים, וואס האבען געלערענט מיט איהם אין דער לובלינער ישיבה, געגעבען איהם קליידער און געלד און אבגעשיקט קיין דייטשלאנד.

א לאנגע צייט האט ער זיך ארומגעוואלגערט אין דייטשלאנד. דארט האט ער שוין געהערט פון די טרויעריגע בשורה, וואס די קא־זאקען האבען געטהאן מיט די אידען פון טולטשין, פון באר, און פון אלע אנדערע שטעדטלעך. אזוי איז ער אריינגעקומען קיין פוילען. געאיילט קיין לובלין אויפ'ן יאהר־מארק מיט די האפנונגען צו הערען דארט עפעס פון די זייניגע.

אין לובלין האט ער געטראפען נרדפים פון טולטשין, און פון באר און פון אנדערע שטעדטלעך. דארט איז ער געוואהר געווארען פון די אנוסים פון זיין פאטערס און מוטערס טויט, וואס זיינען געשטארבען אויף קדוש השם מיט די אנדערע אידען אין טולטשין. נאר קיינער האט ניט געוואוסט, וואס עס איז געווארען מיט דבורה'ן. ניט מיט דבורה'ן און ניט מיט דער קריסטליכער דיענסט.

נאר שלמה האט יא געוואוסט. ער האט געוואוסט, אז זי איז ארויפגעגאנגען אין הימעל בקדושה ובטהרה. זי איז אויבען אין הימעל אוןווארט אויף איהם...

ער האט ניט געטרויערט נאך איהר. נאר א גרויסע בענקשאפט האט איהם ארומגענומען נאך איהר, נאך די טעג צו זיין מיט איהר אינאיינעם...

איז ער ארומגעגאנגען אין לובלין אויפ'ן יאהר־מארק צווישען די נרדפים און די גרושים און די עגונות מיט די אלמנות און יתומים. ער האט געהערט די אידישע קרעכצען, וואס האבען זיך געטראגען איבער'ן יאהר מארק. און האט זיך ארייגעטראכט אין דעם עניז. ער האט געוואלט פערשטעהן דעם טעם פון די צרות. ער האט אויף איין מינוט פארלוירען דעם טעם און ניט פערשטאנען, און איז ארייני־געפאלען אין עצבות. דאס האט איהם געבראכט צו גרוים שברות־הלב, ווייל עס איז ידוע פון עצבות צו ספקות איז נאר איין מדרגה... איז ער אמאל געגאנגען אין אן ענגע גאס אין לובלין, דארט וואו עס זיינען די קראמען. אזוי האט ער געזעהן עס שטעהט א זקן פאר א ליידיג געוועלב און רופט אריין קונים אין געוועלב אריין. אזוי האט ער זיך זעהר פערוואונדערט, ווייל דאס געוועלב איז געווען לעער און עס איז גאר ניט געווען צו פערקויפען. איז ער אריינגעגאנגען אין געוועלב אריין און געפרעגט דעם זקן:

— וואס פארקויפט איהר דא? אייער געוועלב איז דאך לעער און ליידיג און עס איז גאר קיין סחורות ניטא.

אזוי האט דער זקן געענטפערט:

— איך פארקויף בטחון.

האט ער אנגעקוקט דעם אלטען, איז ער איהם פארגעקומען באקאנט, ווי ער וואלט איהם שוין געווען אמאל געזעהען...

ענדע.